HRVATSKA STRAŽA

GOD. XV. BROJ 5.

Tiskarski umjetnički zavod „Miriam“ Rijeka.

Uredništvo je primilo:

U borbu! Nova Njemačka. M. pl. Sociol. Uvod napisao A. Meznarić. Zadar 1916. Cijena 0.80 kr.

Nova mlada Hrvatska. Stražar s Jadrana. Predgovor napisao prof. I. B. Split 1917. 1.50 kr.

Apstinentsko pitanje. Stražar s Jadrana. Zagreb 1917. 0.60 kr.

Naš feminizam. Stražar s Jadrana. Uvod napisala Ljubica Dalmatinska. Ljubljana. Cij. kr. 1.

Moderna velika vlast. (Štampa) Stražar s Jadrana. Zagreb 1917. Cij. 0.60 kr.

Organizacija hrv. kat. nar. đaštva. Bellut-Sociol. Zagreb 1917. Cij. 0.60 kr.

Sve su ovo sveske Hrv. kršćansko-demokratske knjižnice. Narudžbe prima Jozo Felicinović. Zadar.

Miroslav Vanino, ***Nikola Plantić,*** tobožnji kralj paragvajski. Zagreb 1917. Cij. s poštom 0.50 kr.

M. Rodziewiczovna, ***Dewajtis.*** Društveni roman. Svjetske knjižnice. Knjiga 5. Zagreb 1917. Cij. 2.40 kr.

Anthropos. Internat. Zeitschrift für Völker u. Sprachenkunde. Wien. Sv. 1, 2, 3, 4.

Književnost.

Claderr u. Haggeney, S. I., ***In der Schule des Evangeliums.*** Betrachtungen für den Priester. Cij. M. 2.40 + 2.40 (V. i VI. svezak).

Ovaj je broj zaključen 1. kolovoza.

Javno mnijenje.

Piše: **Dr. Ante Alfirević - Split.**

Jednom se namjerih na ovu sredovječnu legendu: Izide pustinjak o ponoći iz svoje špilje. I gle! vas je svijet na nogama i klanja se prema izdignutom prijestolju. S prijestolja dopire glas, koji neke hvali i neke kudi, dijeli odličja i kazne, sudi i zapovijeda. Pustinjak hoće da upoznade lice vladarevo, ali ne može da nikoga vidi na prijestolju i ako čuje ljudski glas. Ko je taj nevidljivi vladar? pita pustinjak. I niko mu ne može da odgovori, pak ni oni, koji su drhtava srca slušali riječi tog čudnovatog vladara. Tada reče pustinjak obližnjim ljudima: «Ja se ne ću pokloniti tom vladaru». I dobi odgovor: «Lako je to tebi, jer ne živiš u svijetu». I povuče se pustinjak u svoju špilju, da nastavi svoje molitve.

Legenda ne rješava pitanja, ali oznaka nevidljivog vladara sasma zgodno pripada — *javnom mnijenju.*

To je posebni vladar: nevidljiv, vazda star i vazda mlad, apsolutista skrajni i najpopustljiviji konstitutionalac; s njegove kraljevine ne zapada nikada sunce Božje, svakoga poznaje pri svakom koraku...

Uđimo u njegove dvorove i promotrimo ga zbližega.

1. Svi ga se boje. — Neodređenost.

Javno mnijenje!

Ko se njega ne boji?

Goliat je bio strašilo za Izraelce kao i Samson za svoje protivnike. Ko da ih svlada? Ko da im pogleda u bijesno lice?

Javno je mnijenje oživljeli Goliat i Samsom u našoj eri. Za volju je tog mnijenja turila ententa krilaticu u svijet, da je krenula u današnji evropejski rat, jer želi zaštititi slobodu malih naroda. Zašto ruski car u abdikaciji oduzima i sinu krunu? Grčki kralj Konstantin, prisiljen dakako, silazi s prijestolja mučke. Uzrok tome nalazimo u javnom mnijenju.

Henrik II., kralj franc., pređe na stranu Hugenota u XVI. vijeku, jer su ovi imali uza se javno mnijenje u većini. Nadao se je, da će tako lakše vladati. I u novije doba uvode države opće izborno pravo glasa ili popuštaju u narodnosnim autonomijama, jer se ne žele boriti s javnim mnijenjem.

Isus je na Veliki Petak malo koga imao uza se; protivno mu je bilo javno mnijenje, koje su agitacijom u masama znali farizeji da dobiju sebi u prilog. Koliko puta i danas najpravednija načela kat. pokreta, najnaravnija narodnosna prava, uzori požrtvovnosti ne ostaju osamljeni i bez upliva, jer je javnost zanešena za protivno?

Aron je izvrsno poznavao i zakon, i Mojsiju, i Boga. Ipak na želju mase napravi zlatno tele, dok je Mojsije bio na brdu. Popustio je javnom mnijenju. Bismarck uvodi u Njemačku kulturkampf, da pokaže francuskoj republici, kako isti duh liberalnosti provejava novu njem. državu kao i novu franc. republiku. Ruski revolucijonarci, koji zbaciše cara Nikolaja, postaviše na čelo nove provizorne vlade i odbor socijalnih demokrata, da tako dobiju simpatije crvenog internacionalizma po svem svijetu.

Narodi Evrope za Napoleona I. plešu oko stabla «slobode», da ih onda sapne taj tiran u svoje lance... sve u volju javnog mnijenja.

Ko da nabroji sve pojave, žrtve, zla, propasti uništenja... koja potekoše iz javnog mnijenja ili njemu za volju tekom prošlosti? Povjest prošlosti, povjest sadašnjost jest gotovo povjest javnog mnijenja. Valjda jedino otac Adam nije ćutio vladarsku moć javnog mnijenja, ako ne ćemo kazati, da je upravo za volju tog mnijenja i pojeo onu zlosretnu jabuku, koju mu je pružila Eva. Jedni se obaziru na javno mnijenje, drugi ga se boje, treći mu se ulagivaju, četvrti i dušu daju, rijetki se na nj obaraju i još uspijevaju u toj borbi.

Pune se puške bojimo, jer je dosta da prstom makneš i ona nam slijepo zadaje smrt. Svaka vojska uzmiče, kada opazi da će je neprijatelj zaokružiti i čvrstim kliještima stisnuti. I zlo

javno mnijenje gore je od puške i suprotne vojske, jer je jače od obojice na moralnom polju.

O aždaji, koju ubija sv. Juraj, nalazimo kod Kačića:

Strahovita ta aždaja biše,
Iz jezera glavu podizaše,
Strahovito pram gradu zviždaše,
Svemu gradu straha zadavaše.

Stoglava je aždaja javno mnijenje, koje dnevno traži svoje žrtve i miljenike. Ovo je razmahalo na sve strane još jače svoju vlast od polovice devetnaestog vijeka putem javne štampe. Njezina je osobita vojska dnevno novinstvo. Ovoj treba pripisati pojavu, što naš vijek nema genija, jer ih apsorbira zahtjev javnog mnijenja.

Možemo li na temelju navedenog odrediti, što je javno mnijenje?

Ne!

Virgil opisuje o «fami» (glasu), kako se brzo širi i diže do neba. Strašilo je to, te koliko imade na sebi perja, toliko očiju, jezika i ustiju.[1])

Virgil je ovim opisao glas, govorkanje, ali i moderno-javno mnijenje.

Što je dakle «javno mnijenje»?

Jest nešto *brza*. Novac je okrugao, te i ako je bez krila, brže od ptice leti na sve strane. Nu javno je mnijenje još veće brzine.

Jest nešto *neodređena*. Kada ispod zemlje začujemo neki mukli glas, slutimo o skorom potresu. Javno mnijenje lomi, kida, trese, ali je teško kazati, odakle je i kakav je taj glas.

Jest nešto *realna*. Ono raste, da se javnosti nametne poput more ili kao psihična ideja fiksa svim predodžbama u našoj lubanji; često nenadno padne na tle poput hrasta gromom ošinuta ili Aronova teleta u pustinji pred srditim Mojsijem. Svako po-

[1]) Fama, malum qua non aliud velocius ullum:
mobilitate viget viresque adquirit eundo,
parva metu primo mox sese attolit in auras
ingrediturque solo et caput inter nubila condit
monstrum horrendum ingens, cui, quot sunt corpore plumae,
tot vigiles oculi subter — mirabile dictu —
tot linguae, totidem ora sonant, tot subrigit auris.
Eneida, IV., 174-78, 181-3.

vjesno doba poznaje svoje javno mnijenje, svaki narod i mjesto kâdi svome javnom mnijenju.

Javno je mnijenje nešto brza, nešto neodredena, nešto realna, nešto... Ko da opiše njegova svojstva? Niko. Još je teže označiti njegovu *bit*. I svojstva elektriciteta nijesu još sasma istražena, bit još manje, ali ipak glede njega poznamo više nego li kod javnog mnijenja.

Javno je mnijenje zaista biće «biceps impiume», nemilosrdna aždaja, kojoj ne smijemo doći na dohvat, ako nijesmo dobro oboružani, kako ne valja da ide na ulicu čovjek glinenih nogu...

Nije tako! — dovikuju s druge strane obožavatelji javnog mnijenja. — Treba za njim ići, uvažavati ga, slušati, obožavati, ako želiš da budeš ubrojen u duhovita, napredna bića, izmed *«les gents du bell' esprit»*.

Ko ima pravo?

Prije svega ogledajmo,

2. Kako je na zlo sklono javno mnijenje.

Čovjek je skloniji na zlo nego li na dobro. I ništa nije strašnijeg od lošeg čovjeka, kaže Sofoklo.[2]) To još više vrijedi o masi, jer je ova nositeljica javnog mnijenja. Ona je još više sklona na zlo. O njoj veli Schopenhauer, da joj fali zdrav razum.[3]) I gdje toga nema, ko da obuzda tu zlu sklonost? Niko.

Atenjanima je bilo dozlogrdilo slušati o Aristidu, da je «pravedan», te ga šalju u progonstvo. Prije nego li je Italija prekinula savez sa središnjim vlastima i pogazila neopravdano obveze ugovora, ustade u talijanskom parlamentu Giolitti. Potkupljeno novinstvo uzvitla javnost proti njemu; masa i većina zastupnika krenu proti njemu. On je izgledao «neprijateljem» domovine, te mu ne ostade drugo, nego da se povuče ispred mase i njezine oluje.

Baar u romanu «Putem ljubavi» (III. pogl.) opisuje, kako se je mladi kapelan zauzimao za opće dobro, ali odjednom se sve uskomešalo protiv njega, čak i župnik. I kapelan morade seliti iz župe.

[2]) Πολλὰ τὰ δειγά, κοὐδέν ἀνθϱώπου δειγότεϱον πέλει, Antig., 332 sq.

[3]) Die Masse hat Augen u. Ohren, aber blutwenig Urteilskraft u. selbst wenig Gedächtnis (Parerga u. Paralipomena).

Solon je hotio, da se svak bavi politikom. Zašto? Bojao se je, da će par ljudi zavladati inače javnim mnijenjem, dosljedno politikom i nametnuti se domovini kao tirani. Ne događa li se zaista ovo u današnje naše prosvijetljeno doba? Stranke, novine, oligarhije ravnaju javnim mnijenjem; a tima opet konačno stvara pravac i vladu par okretnih ljudi, demagoških sposobnosti. I ti se ulagivaju kao loši ljudi na zlo sklonim masama, dakako popuštajući sve uzde i naravne ćudorednosti. Gambetta je u borbi protiv katolikâ kao neprijateljima domovine, da im je sve dozvoljeno: «Le clericalisme c'est l'ennemi!»

Masa je redovito površna u mišljenju i čežnjama, te rado traži duševnu hranu u senzacijama, sablaznima. Javno mnijenje prati sklonosti mase kao sjena čovječje korake, pak se zato i ono najrađe bavi senzacijama. Gospoda Toselli, prije članica kraljevske obitelji u Saskoj, više zanima javnost sa svojim memoirima nego li i najvažnije državno pitanje. Kapetan Köpenicka postaje važnija ličnost nego li Hindenburg, te mu je bezbroj žena sa svih krajeva ponudilo ženidbu.

I u znanosti popularni postaju Haeckel, Oswald, Bölsche itd., jer pobijaju kršćanstvo. S istog je razloga Dvornikoviću naš Trstenjak učena pojava.[4]) Jögersen je u svome «Moje naziranje o svijetu» kazao o kat. crkvi[5]), da je moderni svijet progoni, jer je svojom naukom i životom u oprjeci s modernim javnim mnijenjem, koje ide za zlim. Tacit je o svojoj dobi tvrdio, da «vijek» znači isto što i pokvarenost (saeculum est corrumpere et corrumpi), a to još većma vrijedi za današnje mase i njihovo javno mnijenje.

To očituje i naš hrvatski puk u svojoj poslovici: «Jao čovjeku, koga svijet hvali». Sličan u sličnu ima svoje simpatije (Similis simili gaudet), te i hvali sebi shvatljivo i milo. I tako masa, svijet redovito hvali loše stvari i rđave ljude. Zato je Isus prorokovao apoštolima i njihovim vjernim sljedbenicima, da će ih «svijet mrziti», jer nijesu od ovog svijeta, t. j. javnom se mnijenju mase ne prilagođuju. Taj svijet ne ide za «božjom», objavljenom istinom, nego za surogatom istine. I surogat mora da mijenja u svojoj cijeni i aktuelnosti, jer nema nutrnje vrijednosti.

[4]) Hrvat. njiva.

[5]) Cfr. «Dan», 21. 6. 1917.

Javno je mnijenje mase tako na zlo sklono, da je slično dimu, kojim svaki vjetar okreće. Za pariške komune masa baca propela u Seinu, kojima se je jučer molila. To čini, jer su agitatori u masi u čas izazvali takovo javno mišljenje, sklono po sebi na zlo.

Sv. Augustin je poznavao sklonost na zlo i dosljedno moć javnog mnijenja u rimskom carstvu, koje je bilo skroz protivno kršćanstvu, a ipak se je ovo brzo raširilo. Zato on uvida opravdano u toj činjenici nadnaravnu Božju moć, koja je svladala to mnijenje Rimljanâ. Isto se može kazati i o doba današnjeg svijeta, pak ipak kat. crkva postoji i cvijeta u vječnoj svojoj mladosti.

3. Kako nastaje javno mnijenje.

U modernim tvornicama vidimo silni šum kolâ, mašinâ, valjaka. Sve se samo kreće, prenosi, trči, sijeće, drobi.... Obavlja se bezbroj posala regbi po sebi i čovjek je nekako samo za to tu, da ravna pravac djelovanja. Odakle tolika pokretna i moćna snaga? Treba da zađeš u podzemne prostorije. Tu su smještene elektrarne ili silne mašine na plin ili paru, koje daju život i pokret u svoj gornjoj zgradi. I javno mnijenje ima svoje podzemne, labirintske prostorije, tajne izvore svoje moći.

Akil je imao svoju tajnu u peti, Samson u kosi, a javno mnijenje je nalazi u *načinu* svog poroda.

Postoje dvije vrsti javnog mnijenja u 20. vijeku: *manje* i *više općenito.*

Prvo se stvara redovito pomoću kavane (ili slično) i pokrajinske štampe, drugo u glavnome pomoću sabora (parlamenta, političke stranke) i uplivnije štampe.

O štampi će biti niže govora u posebnom poglavlju.

a). Stari su Grci imali svoje trgove, ἀγορά. Tu su se sastajali; tu se je i stvaralo javno mnijenje glede mjesnih i općih interesa. Bunjevci se sastaju nedjeljom i blagdanom pred «varoškom kućom» i tu vrše burzovne poslove[6]); okolica se Splita i sada sastaje «ispod ura» kao stari Rimljani na svome «forumu». U manjim je mjestima običaj, da se uglednije osobe sastaju u kome dućanu ili farmaciji na sijelo. Sve su ove uloge

[6]) Hrv. njiva, 1917., br. 17, str. 297.

(u većoj potenciji dakako) preuzele čitaonice, još većma kavane. Uplivnije osobe tu daju izjave o važnijim pitanjima, te se izjave šire i prevladuju u selu, varoši, gradovima. Od stotine ljudi devedeset i devet povlači se za tuđim mišljenjem, osobito ako ono potječe od poznate i ugledne ličnosti. *Kavane* su neka socijalna potreba za naša vremena. Tamo svak lako zalazi. Tu su novine, ilustracije, biljardi, igranje šaha, kodeksi, društvanca, sastanci, pića i manje okrepe, dogovori... Tu trgovci imadu svoje biroje, mešetari svoje burse, novinari svoje uredništvo, znanci i tuđinci svoja stjecišta. Tu se tiho, gotovo nečujno rešetaju sve dnevne javne tajne; tu se stvara manje općenito javno mnijenje, jer šapat ide od usta do usta... i već eto sutra javne galame, sablazni, cijelo mjesto zauzima svoje stanovište u ovom ili onom pitanju i gotovo bar svijesti, ne znajući ni kako ni zašto. Nerijetko dakako novine podaju goriva i prigode tim govorima i mnijenjima, ali obično 2-3 osobe, koje se time bave i redovito u tu svrhu zalaze po planu u razne mjesne kavane, kadre su da u svakoj aktuelnosti vuku neopazice po volji mjesno javno mnijenje.

Ima slučajeva, gdje se je u gradu pojavilo neugodno raspoloženje proti novom sucu, profesoru, činovniku i niko ne zna uzrok tome. Jednom je u Splitu za korizmene propovjedi bila katedrala gotovo prazna. Uzrok? Par ljudi stvori javno mnijenje putem kavana. Broj je sličnih pojava velik, ali im ma'o ko traži uzrok konačni, jer se malo ko ne vlada pretežno po srcu i fantaziji, dosljedno po bezbožnosti. Naš vijek bježi od samostalnog sudenja!

Ovu se okolnost može i na dobro okrenuti. Lueger je zalazio kroz decenij i više med najniže slojeve po bečkim birtijama i kavanama, da predobije masu i njezino javno mnijenje za kršćansku politiku. I predobio je bio.

Nije drukčije ni sa *više općenitim* javnim mnijenjem.

b.) Salustij opisuje stare.[7]) Rimljani, kako su bili kod kuće radišni, vani slobodni u izražaju svog mišljenja, jer nijesu bili podatni ni putenosti niti jednom zločinu, dočim pozniji ambicijozni

[7]) «Domi industria, foris iustum imperium, animus in consulendo liber neque delicto neque lubidini obnoxius. Pro his *nos* habemus luxuriam atque avaritiam, publice egestatem privatim opulentiam; laudamus divitias sequimur inestiam; inter bonos et malos discrimen nullum, omnia virtutis praemia anabitio possidet (Bellum Catilinae, c. 52).

ljudi preuzeše sve nagrade, koje inače idu krjeposnim osobama. Što bi on tekar morao da kaže o današnjem javnom životu? Politika je sve pojmove pobrkala. Svaka politička stranka ili hoće da dođe do vlasti ili da je zadrži u rukama, pak se tu ne pazi na etične vrijednote; javnost rijetko doznaje, za prave nakane, još rjeđe za pravo stanje stvari, pak se nesavjesna posvijet želi čuti samo sebi ugodne stvari, pak se nesavjesna politika onda ispričava: *Mundus vult decipi, ergo decipiatur*. Regbi da se zdrav razum plaši da izide pred javno mnijenje. Događa se dnevno ono, što je kazao Manzoni o jednoj prigodi: il buon senso si nascose per paura del senso commun.[8])

Stranka saborske ili parlamentarne većine, bio to blok stranaka ili koalicija, redovito u svim javnim pitanjima stvara i vodi javno mnijenje, dosljedno i zavađa. Čujmo par primjera. Većina sabora na Monte Citorio u Rimu opravdava prelom savezničke obveze, jer da je to njezina želja, a pošto ona predstavlja većinu naroda, da je to i želja većine naroda, dosljedno zahtjev javnog mnijenja. Srbi su u Hrvatskoj još pod banom Hedervaryem proširili svoju autonomiju školâ, okupili se novčano, postigli veliki broj mandata, riječju: dobili javno mnijenje, jer su sačinjavali vladinu, poznije koalicijonu većinu. Kada je južno-slovenski klub u Beču dao poznatu izjavu (15. 6. 1917.) o ujedinjenju hrvatskih, slovenskih i srpskih zemalja, odmah se je stranka prava u zagrebačkom saboru (grupa Milinovaca) izjavila tome u prilog, odmah ustade jedan zastupnik od kaolicije, da odvrati od toga javno mnijenje te predloži neka se pročita želje socijalnih demokrata upogled velikih socijalnih reformi, koje treba da pozabave odulje vremena i sabor i narod. To mu je i uspjelo, jer je uz to nadošao i Škrlčev pad. Jedan je lagani potez spasio pred javnošću drveni filistejski hram! Zašto se u hrv. saboru podupire i ubraja se u koaliciju ono par socijalistâ? Jer želi, da i njezinom pomoću predobije za svoje ideje javnost. To je politika uspjeha, ne dogme. Njemački je državni kancilir Bethmann-Hollweg prkosio svim napadajima, ali je odmah predao demisiju, netom je u većini parlamenta izgubio uporište, jer ne će da vlada protiv javnog mnijenja, a ovo stvara parlamentarna većina.

Mi katolici moramo računati s činjenicom o parl. većini i

[8]) Zdrav se razum sakri od straha ispred javnog mnijenja.

javnom mnijenju. Ne smijemo odstupati od svojih načela, ali opreznost je dobra u primjeni i taktici. Da se svi katolici u Francuskoj stave na republikansko stanovište (kako ih je pozivao i Leon XIII.), ne bi ih stoga loža i socijalistička internacijonala zagrlila i dala im odmah dio državne vlasti, ali bi im borba bila lakša i uspješnija; javno bi im mnijenje naime bilo pristupačnije. U političkim sferama žalibože malo koriste moralne propovijedi i povjesnička prava, ako protivnik posjeduje za se javno mnijenje u aktuelnom pitanju. I tu ne pomaže, nego rano da uranimo.

Ovo osobito vrijedi glede štampe.

4. Javno mnijenje i štampa.

Bismarck je bio i novinar, ali se je ipak bivši kolega ljutio kao ministar na novinare, jer da zavode javno mnijenje svojom brbljavošću. Ipak ih je i on, kao i sadašnji ministri po svem svijetu, rado primao u saslušaj, te je od njih tražio u ime domovinskih interesa česte pomoći. Da je austrijski poklisar imao u Italiji više novina sebi na raspolaganje, ne bi uopće Italija bila istupila ili barem ne ovako brzo u rat.

Nijemci su izmislili prah i štampu. Jedno je i drugo preobrazilo svijet i njegovo mnijenje na zemlji, ne samo u Njemačkoj. Štampana je knjiga važna za inteligenciju, i to dio ove, pak po tome ne zahvaća narodne mase. Drukčije je i to s novinom. Ta zalazi svukamo, k siromahu i bogatu, zanatliji, učeniku, sucu, svim slojevima. Ona je čas jeka i odraz javnog mnijenja, čas opet ovo stvara, čas mu daje pravac; o svemu sudi i govori i potiče na suđenje i govor. Pred novinstvom padaju zakoni i vječna načela, te većina čita jednakom zanimivošću oglase kao i uvodne članke. Svak hoće, da u svemu doznade i brzo, te je to karakteristika naše dobe. Takovo je i novinstvo, površno; ono je povod i uzrok, što se pri čaši pive u kavani ili restauraciji, pri kavi iza objeda raspredaju mase o najtežim filosofijskim i teološkim pitanjima kao nekoć dvorski krugovi pri padu Carigrada. Najžalosnije je pri svemu tome, da urednici pred ljudskim zakonom gotovo nijesu ni malo odgovorni. Pravom se stoga tuži Nordau[9]): «Ponosni su ili nesavjesni novinari pripravili ili upravno naveli već revolucije ili ratove, opuštenja navukli na svoj puk

[9]) Die konventionellen Lügen der Kulturmenschheit, str. 322.

ili tuđe narode. Kada bi bili kraljevi, zametnuo bi im se sud smrti. Kao novinari ostadoše sasma netaknuti i bijahu jedini, koji izidoše bez škode iz općeg razula. Dr. Eberle[10]) ovome nadodaje: «Zbaciše s prijestolja Napoleone, koji gube rat, Aleksandre, koji kompromitiraju dinastiju i zemlju, svakoga građanina tuži susjed za riječ, samo novinar ostaje neodgovoran». Zastupnici, ministri, vladari, svak je odgovoran za svoje riječi osim novinara.

Ovo nas još većma uznemiruje, kada pomislimo na broj novinâ.

Po Eberlu je u Njemačkoj (1910.) oko 4000 novina, u Engleskoj (1905.) 3000, u Francuskoj 3000, u Italiji 1400, u Austriji 1100, u Združ. državama sjev. Amerike 12.500, u Aziji oko 3000, Africi 200 itd. Najveće novine u Austriji i Italiji imadu 50-150.000 pretplatnika, u Francuskoj i Engleskoj više, n. pr. «Petit Parisien» 1.200.000, «Matin» 600.000, «Daily Mail» 1 milijun. Po Schachtu je g. 1897. bio broj svih novina egzemplara 12.192.000. — I sve to dnevno raste! N. pr. «Berliner Tagblatt» je imao 1898. samo 64.000 pretplatnika, god. 1900. već 70.000, g. 1911. već 205.000. I broj stranica raste također. «Neue Freie Presse» je prije rata na večer imala 32-40 str., nedjeljom 60-80, o Božiću, Uskrsu i Duhovima 160 str. Jedan godišnjak «Vossische Zeitung» teži oko 116 funti.

To je armada javnog mnijenja.

Anatole France je pisao o francuskoj republici, da s njom ne vladaju ministri, nego kapitali. Ovo još više vrijedi o novinama. «Kölnische Volkszeitung» trebaju godišnjeg $1^1/^4$ milijuna maraka izdatka, glavni urednik «N. Freie Presse» ima do 40 tisuća kruna plaće. Za vijesti, štampe, poštu, uredničko i činovničko osoblje treba kapitala. Berlinska tvrtka Scherl je u novine uložila do 16 milijuna maraka. Računa se, da je u londonsku dnevnu štampu uloženo do 150 milijuna maraka. Ali se taj kapital ne ulaže iz ljubavi za istinom ili za volju mase, nego da nosi što veće postotke kao svako drugo trgovačko poduzeće.

I tu «*auri sacra fames*» ne pazi na sredstva, da dođe do što jačeg dobitka. Zato novine donose sve, što prija i potiče raspojasane ljudske strasti. Preljubi, pucanje iz revolvera, bacanje niz prozor, zavađanje, dvoboji, bijele ropkinje, zločini najogavniji ispunjaju stupce velike i svjetske novine. Milland, urednik «Petit Journala», otkrio je tajnu uspjehu svog lista riječima: «Treba imati srčanosti biti životinjom». Kako masa rado zalazi u kine, kada se predstavljaju pikantne stvari, tako ona željno traži i prihvaća novine, koje pogoduju životinjskim strastima.

[10]) Grossmacht Presse, str. 300.

Za tendenciju novinâ svjetskog glasa opet odlučuje novac. Prije osvojenja Šleswig-Holsteina je Pruska bila zakupila sve uplivnije novine, da to zagovaraju. Silno je radio engleski novac kod novinâ u Italiji, da zanesu javno mnijenje, u prilog dakako entente. Chi paga, comanda! Francuska sadašnja vlada imade regimentu uplivnijih novina, koje pišu po zapovjedi i prema visini plaće.

Ko se krije iza svjetskih novina?

Ili par glavnih *kapitalista* ili *Židovi*.

«U Engleskoj» tuži se Pierre Mille 1901., «velike jutranje novine (= glavni listovi) ne odrazuju mnijenje svih socijalnih slojeva, nego samo ono vodećih klasa. Vodeće su klase u Engleskoj industrija i visoka financa... oni su, koji u engleskoj štampi objelodanjuju svako jutro svoje mnijenje o dnevnoj politici» (Eberle, s. c., 83). Nad svim londonskim novinama gospodare 2-3 čovjeka (nada sve lord Nortkliffe). — Političari, banke, vlada subvencijoniraju u Italiji novine i daju dakako direktivu u pisanju. Slično je u Francuskoj. Ab uno disce omnes, sav je svijet sličan, te je tu uzalud govoriti o slobodi mišljenja i pisanja. Društvo je Paname od 1400 milijuna glavnice bilo potrošilo na novine 63-65 milijuna. I panamski bankrot u javnosti nije osamljen.

Židovi idu ili u medicinare ili odvjetnike, jer je to unosno. Slično je i glede svjetskog novinarstva. Eberle[11]) iznosi, da su u Njemačkoj $^3/_4$ ukupnog novinstva u židovskim rukama. O Austriji piše Ed. v. Hartmann[12]), da je novinstvo gotovo monopol židovâ. U Ugarskoj je bilo g. 1911. oko 1000 novina. Od toga

[11]) O. c., str. 175. N. pr. Berliner Tageblatt (220.000 istisaka), Berliner Morgenzeitung (100.000), B. Volkszeitung (78.000), B. Morgenpost (550.000), B. Z. am Mittag, B. Abendpost (70.000), Berl. Allgemeine Zeitung (170.000), B. illustrierte Zeitung (530.000) itd.

[12]) ib., str. 181. U uredništvu je «Neue Freie Presse» (66.000 istisaka) 31 židov, u «Neue Wiener Tagesblatt» (73 tis.) 20, u «Wiener Tageblatt» 12, «Illustrierte Extrablatt» 16, «Wiener Allg. Zeitung» 10, «Neue Wiener Journal 8.

pada na Židove 800, na katolike 100. U Pešti od 25 dnevnika 2 su kršćanska, 14 židovskih, a od 15 šaljivih listova je 5 požidovljeno, 9 skroz židovskih.

Čiji je hram, njegova je i kapela u hramu. Tako je i s *brzojavnim agenturama*. Wolfov je ured dobio od vlade, da se njegove brzojavke opremi prije svih privatnih, ali za to ured mora nepromijenjene vladine brzojave odmah objelodaniti. Reuterov je ured u Londonu javio g. 1894. smrt sultana maročkog Muley Hassana tekar iza 36 sati, dok je naime engleska vlada poduzela nužne korake. Slično je s uredom Havas u Parizu. — I tu židovi odlučuju.. Herbert Reuter opskrbljuje oko 5000 novina svojim vijestima. On je židov. Židovi vode Wolffov ured, te Associated Press u New-Yorku, Agence Havas u Parizu, agenzia Stefani u Rimu.

1909. je pisao Harden[13]): «Liberalizam imade gotovo svu važnu štampu». Drukčije i ne može biti, jer je glavno novinstvo, koje stvara javno mnijenje u katoličkim zemljama Evrope i državama svega svijeta, u protukršćanskim rukama. Kako će dakle katolička stvar, rimokat. crkva imati javnost za se, sebi i svojim načelima u prilog? Svjetska štampa žalibože promatra i proučava mase i javno mnijenje kao poznatu domaću životinju, koju hranimo i kojoj se ugađa, da što prije i što više dade masti i mesa. Uslijed ove se štampe svijet sve više odalečuje od nadnaravne objave Božje; svijet se sve više i sve brže raskršćanjuje, poživinčuje i upada u moderno poganstvo, gore od starog prije Isusa. Cesarizam je svrhom 18, demagoštvo početkom 20. stoljeća upropastilo Francusku, kako su nekoć po Platonovu (Država, 6 pogl.) sudu sofiste uništili Grčku, a što može drugo da donese svijetu apsolutizam liberalnih načela, sofisterija i demagoštvo židovske štampe? Povijest se često opetuje i blaženi oni, koji iz nje uče i nauče za život.

Teško je misliti na to, da katolici osvoje brzo sebi doslije tuđe javno mnijenje, kako su hitro osvojili Palestinu Židovi pod vodstvom Jozue. Teško je dakako, e će katolička načela, kako su vladala u srednjem vijeku, opet preosvojiti javnost. Ljudski govoreći je gotovo nemoguće to osvojenje. Nu kat. je crkva doživjela i goru dobu, kada je naime počela da osvaja poganski svijet. Božja je pomoć u toj živoj crkvi. Amo ne spadaju uzroci,

[13]) Eberle, o. c. 157.

radi kojih su Evropa i svijet napustili u javnosti kršćanska načela, ali je sigurno najvažniji u modernom novinstvu, pak kako se klin klinom izbija, valja protukršćanskoj štampi dići kršćansku. To je dnevna, aktuelna potreba. Slično je i s brzojavnim agenturama. Tu katolici svijeta treba da udu u življi međusobni saobraćaj. Nu kat. pobjeda ovisi i o svakom pojedincu, koji širi i pomaže svoje kat. novinstvo.

5. Zaglavak.

Francuska je malo naučila od svoje velike revolucije iz g. 1789.; ona je ostala zaslijepljena pri obmami, da je jedina ona poput židovskog «izabranog naroda» *la grande nation*. U toj obmami neprestano kida «spone» kršćanstva i tu metodu želi nametnuti drugim narodima. To čini iz objesti, da dobije simpatije svijeta. Engleska rado (iz svog egoizma i da drugog oslabi) u tuđe zemlje esportira revolucije, dočim kod kuće miruje, te i ona hoće da za se ima javnost. Francuzi i Englezi gospodare svijetu i stvaraju i uništavaju javno mnijenje dandanas. Svi su manji narodi kao zatoni u tom oceanu, iz kog dopiru novi valovi s većom ili slabijom jakošću. I Hrvatska je takov zaton. Nizozemska ima visoke nasipe, da je obrane protiv oceanske navale. Takove moralne nasipe valja i kod nas podići pomoću organizacija, kršćanske politike, štampe. Pazimo, da hrv. narod bude hladan protiv francuskog raskršćanjivanja, napredan u evoluciji protiv nesmislene i neopravdane engl. revolucije, trijezmen i poučen u svojoj vjeri. Tuđinskom javnom mnijenju valja suprostaviti svoje hrvatsko i katoličko. Oni narodi moraju propasti, koji viju protukršćanske zastave na svojim parlamentima i sveučilištima, školama i općinama, u javnom mnijenju. Tu par decenija, ni jedan vijek ne odlučuju; Božji mlinovi lagano melju; zlo sjeme mora prije ili poslije i zlim uroditi.

Engleski deizam ili razvoj misli u 17 vijeku.

Piše: **Neđeljko Sabatini-Subotić - Vrućica.**

(Svršetak).

V. Ivan Locke: njegov život i filozofski sistem.

Padom Stuartovića i nastupom Vilima III. Oranjskog na englesko prijestolje, engl. je narod postigao cilj svojih težnja. Jedna od najznatnijih stečevina engl. zadnje revolucije 1688. bila je sloboda riječi. Cenzura, uvedena za vlade Jakova I. i Karla I., pooštrena za Olivijera Cromwella, Karla II. i Jakova II., bila je godine 1694. naprosto ukinuta. Sada su engleski slobodni mislioci mogli raditi po volji i dati oduška svojem umovanju. Ne treba isticati, da je sloboda štampe nuždan uvjet, da se neki princip ili ideal popularizuje — u tomu i stoji svemoć štampe, što gradi i obara prema naravi štiva. Bez slobode riječi i štampe ne bi se bio dalje razvio engleski deizam i procvao u filozobiji Ivana Lockea, da svrši na koncu sa skepticizmom Davida Humea.

Ivan (John) Locke bio je sin kapetana Lockea, koji se je u revoluciji borio za narodnu stvar. Rodio se 1632. u Wringtonu Bristolske grofovije. Znanstvenu je izobrazbu dobio u zavodu Westminsterskomu i u Oxfordu. Tu je učio marljivo, po običaju svog vremena, skolastičnu filozofiju, koju nijesu nikako mogli istisnuti iz škole. Skolastika nije mogla osvojiti njegov duh. Ujedno je učio medicinu i prirodoslovlje, najviše da liječi sebe, kako je on znao kazati, a ne da liječi drugoga — bio je slabašna

zradvlja.[1]) Još dok je bio u školi, pristao je uz Ockam-ov nominalizam. Svršiv škole stade čitati Kartezijeva djela — njegov ga racionalizam prene i osokoli na vlastiti rad. Lockeovo bogato znanje svrne pozornost grofa Shaftesburya, koji ga pozove k sebi, da se služi njegovim savjetima. Ostadu za uvijek u velikom prijateljstvu. Lockeu se prohtjelo putovanja. Ode u Berlin u svojstvu engleskog poslaničkog tajnika. Drugi put ode u Francesku kao pratioc grofa Northumberlanda. Shaftesbury-a pozvaše na ministarsku stolicu; sjetio se prijatelja — i pozvao ga u službu ministarstva trgovine. Locke ostade u ministarstvu, dok grof Shaftesbury ne pade u kraljevu nemilost. Shaftesbury će u Holandiju; tu se nađe i Locke. Kralja uzruja Lockeov korak; liši ga svih časti, što je uživao u državi. Usto je Kralj tražio od Nizozemske, da se izruči buntovnik Locke — cijenilo se, da je napisao neke pamflete proti postojećoj vladi Karla II. Podje u Utrecht, da bude miran. Osjećao se nedužan, da odbije ponudu moćnih prijatelja, da će mu isprositi kraljev oprost. U politici je pripadao liberalnoj stranci Whiga, a u Holandiji postade ultraradikalan.

Boravak u Francuskoj, napuni ga većom mržnjom proti kralju, želio je ići u domovinu, a nije mogao. Vilim Oranjski spremi vojnu na Englesku, a Locke ukrca se na jednu od njegovih lađa — tako opet vide žuđenu domaju. U ministarstvu trgovine, gdje je bio prije tajnik, dobije mjesto povjerenika. Do dvije godine 1697. napusti službu iz zdravstvenih uzroka. Vladar mu dopusti da ostane u službi, ako i ne će dolaziti na sjednice, a Locke reče, da mu to savijest ne dopušta. Povuče se Locke u samoću, da sprovada dane u znanstvenom radu na imanju grofa Masham-a Oates u grofoviji Esseks. Iza kratke bolesti preminu g. 1704. Umro je spokojno. Dok je umirao, reče mu domaćica, da će sva obitelj moliti za nj oko njeogova kreveta. Blijedi bolesnik odgovori, da će mu to osobito srcu ugoditi. Zatim stade prisutnima lijepo i žarko govoriti o dobroti božjoj; nekima navriješe suze. Zahvali Bogu, da mu je sada, na smrti, dao upoznati pravo kršćanstvo, i opomene okolo stojeće, neka marljivo čitaju sveto Pismo, jer «to će vas učiniti sretne u nesretnoj zemlji». Malo prije nego izdahne, reče prijatelju Collinsu, da u

[1]) Fechtner, John Locke, ein Bild aus den geistigen Kämpfen Englands im 17. Jahrhunderte, Stuttgart 1897. Fraser, John Locke as a factor in modern thought. London 1905.

svijetu ima samo dvije stvari, što mogu umiriti čovjeka: čista savjest i nada u bolji život. - Lockeova smrt bila je u opreci s njegovim spisima i nazorima o pozitivnom kršćanstvu. To je bivalo i kod mnogih učenjaka prvog reda, u kojima nije bilo ugašeno religijozno čuvstvo....[2])

S Lockeom počinje nova faza u povjesti filozofije — on je utro put strogom empirizmu i Kantovom kriticizmu. Lockeu nije bilo toliko do toga, kako je doći do istine, nego *dokle može zbilja doprijeti ljudski razum?* Na tom se pitanju temelji njegovo djelo: «Essay concerning human understanding». U predgovoru tog djela pripovijeda, da neki njegovi prijatelji iza dugog filozofskog raspravljanja nikako nijesu mogli doći do kakva resultata; taj slučaj da ga je doveo do misli, koliko bi važno i nužno bilo, kad bi se ispitalo, što može razum, i koji predmeti spadaju u njegovo područje. Iza leđa je Locke imao Decartesove prirođene ideje, koje jamče razumu sposobnost, da pozna objektivno stvari; sad je Locke htio pronaći, posjeduje li zbilja razum tu mogućnost. U religioznom je pitanju razvio Locke deistična načela do vrhunca, dakako prilagodujući ih prema svojem filosofskom sustavu. Ali prije nego ispitamo, što misli Locke o religiji uopće i o kršćanstvu napose, shodno je, da se obaziremo na njegov sistem.

Lockeov sistem.

Recimo koju o glavnim crtama Locke-ove filozofije. Locke prije svega nije nipošto metafizik. Proti Karteziju proriče urođene ideje, jer je duša u početku kao »tabula rasa«. Sve doznajemo na temelju senzacije ili ćutilnih utisaka, bilo relfeksijom, bilo unutrašnjim opažanjem. Refleksija znači djelovanje objekta na osjetilo, dotično na maštu; unutrašnje bi opažanje bilo psihično shvaćanje već primljenih utisaka. Naša osjetila primaju vanjske utiske različno — prama različnom odnošaju, odnošaju

[2]) Locke je napisao ova glavnija djela: «An essay concerning human understading», najprije izdano u Londonu 1690. Ja sam se služio vjernim njemačkim prevodom (prev. Schultze) izdanje u Reclam's Universal-Bibliothek, 2. sv. Leipzig. — «Reasonableness of Christianity, as delivered in the Scriptures», London 1695. — Thoughts on education, posvećeno gospodji Masham, London 1693. — «Two treatises of government 1790». — Zatim glasoviti listovi o toleranciji, četiri na broj, 1685-1704. Sp.

objektivnom realnosti. Neke glavne osebine (qualitates primae), n. p. obujam, prostor, pripadaju po sebi svakom predmetu, dočim druge, sporedne osebine (qualitates secundae) nijesu u predmetu, nego u subjektu, n. p. boja, zvuk, i t. d.[3]) Naše mišljenje i hoćenje poznajemo unutrašnjim iskustvom. Primajući vanjske utiske najprije dobijamo jednostavne ideje, od ovih stvara razum složene ideje. To su ideje načina (modi), supstancije, odnošaja. Kada posjedujemo složene ideje, vazda pretpostavljamo njihovu podlogu ili supstanciju, samo što je ovaj pojam beskoristan i nejasan. Tako zvane skolastične druge supstancije ili vrste naprosto su naše subjektivne složene ideje, tako da skupa shvaćamo indivudue iste vrste — te supstancije druge vrste imaju samo imensku vrijednost. U tomu je Locke nominalista. Spoznaja biva, kada opažamo, dotično shvaćamo slaganje našeg pojimanja (razuma) ili neslaganje istoga sa dotičnim predmetom prama četiri odnošaja, u komu se svaki predmet nalazi; ti su odnošaji identičnost, dotično razlikost, relacija u užem smislu, koeksistencija i realna eksistencija. Razložite su ili istinite rečenice, ili stvari, kad otkrijemo njihovu istinu putem istraživanja i razvijanja pojmova, n. p. opstanak jednog Boga. Prelaze razum one rečenice, kojima ne možemo dokučiti realnost tim putem: uskrsnuće mrtvaca. Na propozicijama, koje zovemo istinitim, ali poviše razuma, počiva vjera. Proti razumu su pojmovi, što se medusobno pobijaju: opstanak više bogova. Takove stvari ne mogu sačinjavati objavu niti vjeru.[4]) Za božji opstanak služi se Locke kozmologičnim dokazom. Duša je imaterijalna. Temelj etičnog življenja je privatna korist pojendica — dakle utilitarizam. Sloboda savjesti i vjeroispovijedanja mora da se svuda uvede.

To su krupne crte Locke-ove filozofije. A sada ju pobliže valja upoznati. Postanak ideja najprije riješava Locke empirističnom metodom. Sve ideje dobijamo iskustvom. Duša je u začetku bez ikakve spoznaje, tabla, na koju tek iskustvo nešto

[3]) I aristotelizam, kao i sva skolastika, lučila je glavne osebine predmeta od sporednih, ali je priznavala objektivnost obim vrstama, dok Locke veoma nespretno i netemeljito prvima daje objektivnost a druge nazivlje subjektivnost. Njihovo razlikovanje je potrebito, a u tom se slažu osim skolastike i Galilei, Descartes i dr., jer prve osebine ostaju u naravi tvari, dok sporedne ističu iz naravi prvih, ili glavnih osebina.

[4]) Sp. Ueberweg-Heinze, l. c. str. 157.

napiše. Iskustvo je dvojako, izvanjsko i unutrašnje, ili senzacija i refleksija. Izvanjsko iskustvo, naime senzacija, odnosi se na vanjske predmete, unutrašnje naprotiv (refleksija) na vlastati ja. Senzacijom dolazimo do spoznaje osjetilnih vlastitosti tvari, dok refleksijom shvaćamo svoje unutrašnje funkcije, n. p. mišljenje, dvojenje, vjerovanje, hoćenje. Ono, što smo iz takova vrela umovanja postigli na prvom koraku, nazivljemo *jednostavnim idejama*. Te nerazlučive ideje prelaze od tvari putem impresije, kojom utjecaju vanjske osebine tjelesa na ljudske živce, spojene s moždanima neposredno nastaje *osjećaj*. Osjećaj pobudi u duši dotičnu *percepciju* koja, netom se pojavi u razumu, pretvara se u *ideju*. Kod takova postupka, kojim nastaju proste ideje u duši, ova ostaje još sasvim pasivna. Kod pobližeg promatranja tih ideja ustanovljuje se, da nekoje primamo pomoću jednog, neke pomoću više osjetila, druge pak i refleksijom i osjetilima, kao primjerice, bol, veselje, vrijeme, silu i dr. Neke sensualne kakvoće, čije slike dobijemo osjetilima, zovu se *glavnim osebinama*, kao veličina, oblik, broj, položaj, kretnja i nepomičnost nekog stanovitog predmeta. Ostale kakvoće ili osebine zovemo *sekundarnim*, jer ih ne primamo neposredno u dušu, nego ih shvatimo istom pomoću glavnih osebina, što djeluju na nas tako, da se kroz osjetila pojave u duši osobite puke prikaze; tu spadaju vonj, zvuk, boja itd. Napokon valja razlučiti i treći razred osebina: mi naime vidimo u objektu neku mogućnost ili vlastitost, što pravi u obliku, veličini, kretnji itd. drugih tjelesa takovih promjena, da ove drukčije djeluju na nas kašnje nego prije. To n. p. opaziš, kad sunce rastopi vosak. Te vlastitosti zovu se *sile*. To su dakle ideje stečene iskustvom, a to su *prvi* i *jedini* sastavni dio našeg umovanja. Ne mogu se definicijom ustanoviti.

Dosad je duša neprestano pasivna. Istom sada počinje djelovati — već nije »tabula rasa«. Ljudski razum najme opskrbljen je silom, da iz jednostavnih ideja razvija druge, *sastavljene (složene) ideje*. Kod ovog procesa duša neodvisno od osjetila radi i pretvara nerazlučive ideje u složene, i tek složene ideje mogu se definirati. Definicija po tomu nije drugo, nego pretočenje jednostavnih ideja u složene. Složene ideje lučimo u a): ideje vlastitosti ili načina (modi) — ove se ne daju napose izraziti, nego su proste oznake drugog subjekta; b): *ideje supstancije*, a te nastaju time, što više nerazlučivih (prostih) ideja

tako se usko spajaju medusobno, da se razum tomu privikne i postavlja tako spojenim idejama neku podlogu, koja ih nosi, a takovu podlogu ili supstrat zovemo supstancijom. Bit ove supstancije ne možemo shvatiti: ona je tlo jednostavnih ideja — a ove se, kako je rečeno, ne mogu definirati — razum vidi, ali ne može o tomu dati račun; c): ideje relacije. Kad razum promatra odnošaj tvari, što mu se nameću, shvaća srodnost, što se nalazi među njima. Ovamo spadaju pojmovi uzroka i učinka, odnošaji vremena i prostora, identičnost i različnosti, moralnih okolnosti itd. Uzrok i učinak tumači se time, da mi, ako opažamo jednostavne ideje, opazimo, da jedna pojava prethodi drugu, a druga tako odvisi o prvoj, n. p. snijeg, što se rastopi na suncu. Netom spazimo te dvije pojave u prirodi, zovemo prvu uzrokom, drugu učinkom.

Funkcija se razuma ipak ne graniči na složenim idejama, nego ide dalje i stvara putem apstrakcije *općenite pojmove*. Kako te ideje nastaju? Uslijed nebrojenih vanjskih objekata broj dotičnih ideja ili pojmova tako naraste, da je nemoguće svaki pojam imenom najedamput označiti. Uslijed te množine ideja nastaje njihovo pobrkanje. Da se tomu stane na put, primorani smo, da neki skup srodnih pojmova odijelimo od svih slučajnih svojstava, dati im neku cjelinu, koju okrstimo zajedničkim imenom. Iz toga ključa, da univerzalnost ne opstoji, jer su apstraktne ideje samo proizvod našeg razuma. S toga valja razlikovati bit (essentia) stvari na dva načina. To jest, možemo ju razumjeti onako, kakva je stvar u sebi; mi naime pod tim moramo razumjeti unutrašnja svojstva, a bit je njihova podloga — to je realna bit stvari. Drugo: od realnih biti stvari razlikuje se imenička bit njezina (essentia notionalis), a ova je upravo skupina svih svojstava, pod kojima razumijevamo tvar. *Bit stvari nama je sasvim nepoznata*, zato je u praksi besmisleno, ako predmete redamo u rod i vrstu, jer time ne imaš objektivnu vrijednost.

Toliko Locke o postanku ideja.

Ali ideje još ne sačinjavaju tako zvanu spoznaju. Locke nadovezuje konac i nastavlja: Spoznaja pretpostavlja ideje, ali inače stoje u spoju ili sudaranju (Uebereinstimmung) ili nesudaranju pojmova; tu nastaje sud (judicium), gdje se istom rada spoznaja. Ova spoznaja biva sensitivna, ako potječe iz vanjskih objekata intuitivna, ako potječe od nas, od subjekta,

demonstrativna, ako potječe od Boga. Sve što se ne može svesti na ovo troje, zasijeca u područje mnijenja ili vjerovanja, što ne može dati pravu spoznaju. Ovdje valja da lučimo *istinu* od *realnosti*. Poznavanje predmeta onda je istinito, ako ideje stoje očito skopčane ili odijeljene u odnošaju, kojim ih mi shvaćamo. Poznavanje stvari biva *realno,* ako se ono slaže sa dotičnim objektom. Poznavanje prostih nesastavljenih ideja vazda je realno, jer jednostavne ideje (vidi gore) neposredno crpimo iz objekata; ideja supstancije naprotiv samo je onda realna, ako su jednostavne ideje, što ih nosi supstancija kao podloga, faktično skopčane međusobno. Jednako su modi i relationes realne, ako su sastavljene od jednostavnih ideja. Što se tiče općenitih principa, ovi nemaju realnosti, jer su sastavljeni od apstraktnih pojmova; ti općeniti, metafizični principi imaju subjektivnu vrijednost, ništa drugo. Ovdje se Locke obara na dosadašnju filozofiju pa veli: obično se drži, da principi, što potječu iz općenitih pojmova, služe i vrijede kao temelji i prvi počeci, na kojima se gradi svaka znanost. Nu takovi principi ne mogu vrijediti ni kao dokazi ni kao izum, kojim možemo što stalnoga zaključiti. Najviše mogu služiti kao sredstvo za sređenu nastavnu metodu, pa može koristiti u prepirci da se ušutka tvrdokorna protivnika, kad bi se ovaj našao u protuslovlju sa zadatim principom, po kojem se slažu svikolici na temelju tradicijonalne (skolastične) metode.

Ovoliko po prilici razlaže ovaj inače oštroumni Englez o vrelu našeg poznavanja stvari. Tu je Locke najoštrije izrazio empirizam. Ali je išao dalje. Hotio je prodrijeti u najtamniju ponutricu duše i tobože je našao, da mi realnost stvari (bit, objektivnost) ne možemo poznati — to je kraj, što čovjeku vazda ostaje maglovit. U tomu je preteča Kantov. (Ding an sich — das Trascendentale).[5] Da pokaže temeljitost svog sistema, Locke inače punim pravom pobija Dscartes-ove urođene ideje. Ali je zagazio previše, kada je suptilno, ali netemeljito tvrdio, da

[5]) Kantov Kriticizam povraća se na Locke-ovu misao i hoće da ispita granice ljudskog znanja, premda je Kant došao do bitno različnijih rezultata nego Locke. Leibnitz je proti Lockeu napisao: Nouveaux essais sur l'entendement humain» i pobijao nemogućnost Lockejeve tvrdnje već iz razloga, što razum ne može suditi svoju narav i mogućnost, i postaviti kao istinitu stvar, da mi ne možemo dobiti objektivno poznavanje stvari, ako već pretpostaviš — kao Locke — da razum do biti neke stvari ne dopire.

nam je objektivnost stvari nepristupačna. Pobijajući Descartesove urođene ideje i ističući, kako u ljudskoj pameti zapravo nema nikakve klice objektivne spoznaje, pade Locke u drugu skrajnost. Tradicijonalna je filozofija učila, da razum posjeduje moć stvaranja principa — habitus principiorum — što apstrakcijom spontano nastaju iz sensitivnih predmeta i to u obliku neodređenih pojmova. U tom su smislu morali općeniti pojmovi (ideae universales) biti prirođeni, u koliko su ovi neodređeni, jer je razum sposoban da takove pojmove dobije iz određenih objekata spontanom apstrakcijom. Jednako valja da se i principe prizna prirođenima, jer razum iz istog svojstva, po kom stvara neodredene pojmove, može stvarati i općenite principe i evo podloge, na kojoj počiva daljnje poznavanje stvari, što ga dobija razum putem refleksije, a to je ono, što Locke ne može oboriti. Već načelno zabacuje Locke ona «semina scientiarum» skolastike; on prikazuje razum, kao čisti papir, na kojem tek iskustvo kašnje nešto može napisati. Zato Lockeu ne vrijede ništa jasni principi (prima principia), što ne treba dokazivati, jer ih vidimo na prvi mah — n. pr. $1 + 1 = 2$, svaki učinak ima svoj uzrok itd. Takovi su principi za Lockea zadnji rezultat apstrakcije, što ga stečemo na koncu umovanja — dakle nema objektivne vrijednosti po njemu. Iza Aristotela su učili Skolastici, da se razum dostane tako zvanih prirođenih ideja istom na svrsi refleksivnog djelovanja i čovjek postane svijestan takovih općenitih pojmova tako, da istom iza temeljitog umovanja induktivno-deduktivnim putem stvaramo općenite principe i shvaćamo njihovu valjanost. Stoga oni neodređeni pojmovi, — što ih još nijesmo formulirali u principe, stečeni su od razuma iz objekta putem spontane apstrakcije — u Lockeovom smislu «refleksije» — te time se osjegurala ne samo realnost ili objektivna istina, nego je ista skolastika punim pravom na toj objektivnoj podlozi oslanjala daljnje djelovanje razuma strogom logikom.

Locke, polazeći sa stanovišta, da razum stiče istinito (ali ne realno!) poznavanje stvari samo putem čutila, nije mogao prihvatiti skolastičnu «species intelligibilis», naime istu tvar, ali svučenu od svojeg prostora i vremena. Onda bismo u Lockeovom smislu morali uništiti tolike stroge znanosti, koje se ne stiču preko čutila, na primjer matematiku, kao uopće istine, što ih skolastika razumije pod imenom «vera idealia». Pa dok je

Locke porekao vrijednost intelektualnih pojmova, kao da bi ti bili samo subjektivne naravi, morao je poreći ujedno valjanost općih principa, što služe silogizmu kao temelj, pa time je Locke sam uništio vrijednost svojoj argumentaciji — kao kašnje i Kant.

Locke je, kao i svi racionaliste i skeptici, pao u protuslovje, jer i nehote uzeo je neke principe «a priori», inače nije mogao ni započeti proces svog duševnog djelovanja — srnuo je napokon u subjektivnost kô i Kartezij, i iz tog škripca dalje ne može. Kartezije je prirođene ideje krstio subjektivnima i porekao im objektivnu vrijednost, a Locke poriče, objektivnost općih principa, jer da se rezultat subjektivnog procesa misli — i tu smo na istomu. Samo još jedan korak i Hume će iza njih skočiti na goli — — skepticizam.

Locke priznaje dušu materijalnom, ipak on ne nalazi pozitivna dokaza za to, tim više on prepušta mogućnost, da je i materija opskrbljena silom mišljenja, ili bolje: materija i misao nijesu dva suprotna pojma, dok ono što čovjeka luči od živine nije naprosto razum, nego moć apstrakcije u njemu. Tako je Locke pružio svojim učenicima-materijalistima pomoćnicu ruku, da mogu naprijed raditi, nastavljajući konac ondje, gdje je on prestao.

VI. Locke o pitanju religije. Slobodno zidarstvo.

Radi li se o odnošaju razuma s pozitivnom religijom, osobito s objavom, tada razum ima pravo i dužnost, da ispita, je li objavljeno sve ono, što se kao takovo smatra, i kako se ima razumjeti ono što je zbilja objavljeno?

To je glavno stanovište, što ga zauzimlje Locke...

Da se ne pobrkaju pojmovi — veli Locke — valja da se označe granice razuma i vjere. Svaka sekta ima svojih članaka vjere — što tobože nadmašuju razum. No to nije dosta protivniku. Vjera je pouzdanje u nauke, što ih prigrlimo radi vjerodostojnosti onoga te veli, da je te nauke dobio od Boga izvanrednim putem. Taj izvanredni put je objava. Ovdje valja opaziti: nikakav Bogom nadahnuti čovjek ne može u ime objave saopćiti drugima nove, jednostavne ideje, što ih nikada putem refleksije ili sensacije nije prije imao. Nove pojmove nadahnuti pisac drugima ne može saopćiti bilo riječima bilo znakovima, jer ovi ne

opstoje u naravi. Tako sv. Pavao za svoju neposrednu objavu u trećem nebu nije našao riječi, nego opisivanjem izokola veli: «Što ni oko ne vide, ni uho ne ču, što nikad ne pride u ljudsko srce!» Locke razlikuje neposrednu objavu od tradicijonalne (original and traditional revelation). Prva je, utisak, što ga Bog čini neposredno na ljudsku dušu, utisak komu ne možeš odrediti granice» — a druga se nalazi u «utiscima, što ih primamo neposredno od ljudi (posredno od Boga) pomoću riječi». Ova druga objava posjeduje malo objektivne vrijednosti, ili bolje, ne smijemo primiti za riječ božju, što se kosi s našim razumom, jer inače bi se potkopalo bazu znanosti i evidencije. Ko hoće ipak slijediti tradicionalnu objavu, crkvu, bibliju, mora da sudi sam u pojedinim točkama vjere; nadalje razum, a ne vjera, ima odlučiti, koja knjiga i koji dio svetog pisma nosi žig božjeg nadahnuća, a koji ne. Tu se vidi Lockeov racijonalizam u svojoj golotinji. Inače Locke sakriveno radi za deističnu religiju, koja se u njega krije pod imenom originalne ili neposredne objave.

Naprotiv ima stvari — uči Locke — o kojima imamo krnjast pojam, pa i stvari, što zbilja opstoje, ali im ne znamo prošlost, sadašnjost ili budućnost. To su upravo stvari vrhu razuma i bivaju, nakon objavljenja, predmet vjere, dok u stvarima tek vjerojatnim može nam Bog udijeliti stalnost. Takovim se objavama razum i usavršuje, jer mu ostaje, da sudi, jesu li to objave ili ne, i što znače. Svaka objava valja da je pristupačna razumu, koji će ju rešetati po volji — tradicijonalna objava ili pozitivna religija nikad ne smije biti proti naravnoj, neposrednoj objavi, koja se krije u samom razumu. Sila naše vjere nije istodobno i mjerilo za njenu temeljitost, nego valja da polaže račun pred kriterijom razuma.

U svom djelu: «The Reasonableness of Christianity as delivered in the scriptures» i u dvije odnosne polemike prilaže spomenute misli na kršćanstvo. Tu zastupa više manje socinianizam. Socinianizam uči, da je čovjek prvim grijehom izgubio neumrlost duše; potomci baštiniše kaznu. Otkupljenje sastoji u tomu, da će nam Isus pribaviti neumrlost u budućem uskrsnuću. To se postizava posluhom i vjerom. Posluh vršimo opsluživanjem božjih zapovijedi i oplakivanjem grijeha. Posluh nije savršen nije dosta. Da ga usavršimo i popunimo, treba priložiti vjeru. A vjera sadrži samo jedan članak: vjeruj, da je Isus pravi Mesija i dosta. Locke je socinianizam preradio na svoju.

Inače ne dira u glavnu i jedinu točku: Isus-Mesija suština je evanđelja. Ova se dogma postepeno razvijala. Objavljena je najprije po Ivanu Krstitelju; Otkupitelj ju je sam propovijedao, iza njega Apostoli propovijedali o uskrsnuću Isusovom, posljedica je već spomenute dogme, jer, ko vjeruje da je Isus Mesija, vjerovat mu je, da je Isus od mrtvih uskrsnuo. Ovo posljednje znači ono prvo. Prije vjere ima biti pokora ili okajanje grijeha. Ovo dvoje, vjera i kajanje daje pristup u pravo kršćanstvo, to je krštenje nužno za spasenje. Novi Zakon ili kršćanstvo nije drugo nego stari Zakon ili religija razuma, što je Hristos očisti od iskvarenih, maglovitih predaja. Što smo najbolje stekli u kršćanstvu bilo bi jasno poznavanje jednog nevidljivog Boga, a to nam je pribavilo bogoštovlje «u duhu i istini» iza suvišnih obreda i žrtava. Donapokon stalno naše uhvanje u slavu vječnu, u neumrlost, u pomoć božju za kreposno življenje — sve su to uzvišene stečevine kršćanstva.

Time smo dobili Lockeovu iznakaženu kršćansku objavu. To nije objava nego naturalistična religija pod imenom tobožnje božje objave. Locke misli: kršćanstvo nije poteklo racionalno, ali se o njegovim istinama možemo razumno uvjeriti; po tome nema dogmatičnih smjesa. Što je u njemu istinito, to već posjedujemo u razumu. Time i pada raison d'etre objave, premda ju Locke imenom hoće spasiti. Locke je svojim vjerskim sustavom htio biti pri ruci novom kralju Vilimu III., misleći, da će ugnati sve protestantske sekte u jedan tor. Prevari se. Uspirio je gnjev sa strane fanatičnih sekta. Odgovorili su mu s više strana. Predbacili su mu — možda pretjerano — da je ateista; drugi su pobijali njegove socinianske misli. Locke je inače htio racionalistično kršćanstvo — bez dogme i misterija. Slijedila je strastvena polemika med njim, Tolandom i biskupom u Worcester-u, E. Stillingfleetom. Biskup je napose branio dogmu sv. Trojstva proti njima.[6]) Locke je biskupu odgovorio u posebnoj apologiji. Odlučno se ograđuje proti Tolandu, koji je, na temelju Lockeovih misli pisao proti kršćanskim dogmama. Među ostalim predbacuje Locke biskupu: «Pisac «Christianity not Mysterions» (Toland), nešto kaže, što Vi osuđujete. Vaše Gospodstvo umišlja, da Toland gradi na mome sistemu, nakon što

[6]) Stillingfleet: Vindication of the doctrine of the Trinity with an Answer to the late. Socinian Objections against it. London, 1697. Locke je odgovorio (sporedi Works (edit. 1722) vol III. 50-400). u posebnom djelu.

proštijete nešto iz mog djela, što ga Vi mećete u isti lonac sa Tolandovim mislima. Po tomu obojicu zajedno navađate, premda je očito, da se pisac nije služio sa mnom».[7]) U drugom polemičnom spisu Locke raspreda svoje misli okretno i osobitom finoćom, ali ipak nije uspio u svom cilju, naime da dokaže, te se njegovi nazori potpuno slažu sa kršćanstvom.

Locke-ovi listovi o toleranciji izazvali su veliko zanimanje u čitalačkom svijetu, jer baš tu pisac istaknuo je posljedice svojih vjerskih nazora. Tih listova četiri je na broju. Prvi je list objelodanio Locke za svog boravka u Holandiji i to g. 1685., kad se je Locke morao povući u tuđinu radi zasjeda Jakova II., a tek 1689. prevede ga na latinski jezik. Slijedio je odgovor iz pera Jone Proast-a, profesora teologije u Oxfordu. Locke se ozva sa: «Second letter for toleration» 1690. I tu je našao kritike sa više strana. Locke objelodani «Third Letter» 1692. Na treći list bilo je najviše kritike. Locke je šutio kroz dugo vrijeme. Javio se tek iza 12 godina i napisao proti svojim kritičarima zadnji list. Nije ga svršio radi prerane smrti.[8])

U predgovoru je prve poslanice o toleranciji rekao Locke u pogledu raznih bogoštovlja riječi, što su našle odziva u svim konstitucionalnim državama: «Absolute liberty, just and true liberty, egual and impartial liberty, il the thing that we stand in need of». Locke hoće kazati po prilici ovo: Ljudi se rađaju jednakim pravima. Red je po tomu, da se ta prava i praktično priznadu i to bez razlike stališa koliko u državnom toli u vjerskom smislu. Radi toga moraju sve vjeroispovjesti, kao presbiterijanci, indipendenti, anabaptiste, arminijanci, kvakeri, katolici svejedno kô i episkopalci uživati pravo, da mogu držati skupštine, dizati javne bogomolje, slaviti svetkovine, obavljati javnu službu božju, pače sami pogani, muhamedanci, židovi imali bi uživati ista prava. Tolerancija je glavno obilježje prave crkve — jer crkva, ili bolje njezina svrha zahtijeva, da život udesimo prama humanitarnoj ljubavi, prama kreposti. Ali nema ga, ko bi mogao biti kršćanin bez glavne kreposti ili ljubavi. Pa pošto i proganjanje bližnjega ne dolazi od ljubavi, nego se kosi s našim spasenjem, onda biva, da je tolerancija prvi uvjet pravične državne vlade. Konfesije ne smiju biti skučene pod

[7]) Locke, l. c. III. sv. str. 115.

[8]) Fischer, die Religionsphilosophie des John Lockes aus seinen sämtlichen Werken in Zusammenhang dargestellt, Erlangen, 1893.

državnu vlast. I kad bi vlada tlačila slobodu misli i vjeroispovjedanja, tad bi sve drugo htjela, samo ne carstvo božje. Hrist je svoje vojake oboružao mirom, a ne mačem. Crkva je dobrovoljna zadruga. Po tom niko nije naravno, rođeno udo ove ili one vjerske zadruge; zato se nikoga i ne smije goniti u ovaj ili onaj crkveni tor. Samo nada u neki ljepši život s one strane groba veže sve religije i sekte u jednu cjelinu. Crkveni se vanjski život može odnositi i protezati na sami vanjski kult, u građanske i svjetovne stvari se ne smije dirati. Prosto je crkvi, da se služi moralnim sredstvima, kao opomenama, svjetom, ukorom, da postigne svoj cilj, ali nikada nema upotrebiti silu, da takove nitkoviće zadrži u svom krilu. Izopćenje je opravdano, ali nije opravdano, kad urodi materijalnom štetom po dotičnog neposlušnog vjerskog pripadnika. Nikakva vjerska zadruga nema vlasti, da tjelesno kazni svoja uda, kad je uvjerena, da će na drugom svijetu Bog kazniti nevjernika. Još manje može neka religija vršiti supremaciju nad drugom; sve su u svemu ravnopravne i jednake. A sad, koje stanovište ima zauzeti država prama konfesijama?

Država i vjera.

Država je društvo, što ima promicati interese građana. Njoj se brinuti za sigurnost života, vlasništva svojih podanika. Briga za spasenje duša nije povjerena državi ni od Boga ni od puka. Nikomu od Boga nije dana vlast, da sili koga na određeni način mišljenja ili vjerovanja, Jer vjera je posao uvjerenja, a bez uvjerenja je ona naprosto licumjerna, nema smisla. Sada: može li se državnom silom postići uvjerenje? Već počeci kršćanstva vele: *ne*. Zato sama narav države hoće toleranciju; bez nje nije moguće održati mir u državi, a bez mira nema ni blagostanja. Dakle a) ne smije se država pačati u bogoštovlje, ili neke cerimonije vjerske propisati kao obvezane za sve državljane. Još manje može država zabraniti neke vjerske cerimonije, pa bile ove i proti državnim propisima. Pače ni kumirstvo ne bi smjela država zabraniti već iz načela, što se nema dirati u religijozne stvari, nego ima svakoj vjerskoj sljedbi garantovati slobodu, i to potpunu slobodu kulta. Glede b) vjerske nastave i vjerskog uzgoja opaziti je, da su neke teoretične stvari skroz spekulativne, a druge skroz praktične naravi. U to

ime tako zvane dogme vlada ne može nikomu namećati ili braniti, jer nešto vjerovati ili ne vjerovati ne visi o volji, nego o razumu. Pa kada bi se i postiglo, da ljudi javno ispovijedaju proti svom uvjerenju stanovite propisane dogme, najviše bi se postiglo to, da ljudi u oči lažu Bogu i — ljudima. Iz uvjerenja vjerskog ne proticu socijalne škole. Kada n. pr. katolik vjeruje u posvećeni kruh i vino i uvjeren je, da je tu pravo tijelo i duša Isusova, ne čini krivicu susjednom presbiterijancu ili episkopalcu, koji u to ne vjeruju; pa ako židov zabacuje novi Zavjet, time ne nastaje promjena u građanskim pravima. Drukčije izgleda stvar, kada se radi o crkvenim naukama ili dogmama praktične naravi. Ovamo spada javni religiozni moral. Moral utječe i na crkveni, a i na državni život. Tu mora ulaziti i država. Naime na vanjski život pojedinih religioznih zadruga valja da se obazire vlada državna, u koliko je ova pozvana, da se stara za sigurnost i dobrostanje društva. Zato: država ne smije trpjeti — javno — neku vjersku dogmu, što se protivi s državnim uređenjem ili sa vanjskim dobrom čitava društva. N. p. nauka presbiterijanska, da ne valja i ne smije držati poštenu riječ, koju smo zadali inovjercu — dolazi u sukob sa društvenim interesima, zato i ne može se u državi javno braniti. A pošto je država tu, da se skrbi za materijalnu probit u društvu, a crkva za duševnu, stoga se mora provesti rastava crkve od države. Crkva je nešto sasma odijeljeno od države; granice su među njima stalno određene.[9]) Donekle spaja dvije najudaljenije točke, nebo sa zemljom, ko hoće miješati crkvu u državu i obratno, jer se one i po svrsi i po sredstvima načelno i naravno razlikuju.

Toliko Locke o toleranciji. Pomni čitaoc je valjda opazio šupljinu Locke-ovih dokaza. Ja ću ovdje samo nešto navesti o tome. Locke-ova tolerancija naime ni za dlaku se ne razlikuje od Hobbes-ova državnog apsolutizma, pred kojim se mora klanjati svaka vjeroispovjest. — Velim bar u praktičnom smislu. Jer prema Lockeu, kako videsmo, a) država ima odlučiti, da li

[9]) Sp. Locke, First Letter (Ed. Lond. 1722, IV. vol. p. 21): «The church is a thing absolutely separate and distinct from the commonwealth; these societes, which are perfectly distinct and infinitely different from each other». Tu se Locke odalečio od Hobbesa, komu je crkva i država sve jedno: «a christian commonwealth», dočim kod Lockea crkva se ne identifikuje s državom, dotično za njega kršćanska država nema smisla.

praktična strana pojedine vjeroispovjesti škodi opstankom ove ili one vjeroispovjesti. Ta u ovom slučaju država može prigodno i uništiti vjerske zadruge, samo ako njihova praktična strana nije pćudna vladinim organima. b) Kad bi javni moral neke vjerske zadruge bio podređen državnoj kontroli, tada bi prestao i život njezin, jer napokon svaka religiozna nauka, dogma itd. očituje se više manje u praktičnom životu. Tako n. pr. katolički članak vjere o papinom poglavarstvu u crkvi ima tu praktičnu konsekvenciju, da među ostalim biskupi i kler stoje u potpunom saobraćaju s rimskom stolicom. Kad bi primjerice danas sutra država zabranila svaki saobraćaj i nadziranje rimske Stolice nad moralnim i vjerskim životom katoličkih podanika, tada ona crkvena nauka ne bi imala svoj smisao, ili bolje u tom slučaju prestaje svaka tolerancija, koju na sva usta propovijeda Locke. c) Locke svojom tolerancijom daje državi žig ateizma — ta država mora biti sasvim ravnodušna prama vjerskim zadrugama. Time nije ništa izmuzao za slobodu misli i vjerovanja u državi. Jer država, upravo zato što je ateistična, i koja do vjere ne drži ništa, imajući u rukama i sukno i škare, doći će bezodvlačno u sukob s vjerskim zadrugama, a samo će one trpjeti i povlasticama štititi, koje vladi idu na lijepak ili promiču njezin politički probitak. Od Lockea pa amo nebrojeni primjeri pokazuju, kako je ateistična vlada sapinjala i progonila vjerske zadruge, pod obrazinom da su pogibeljne državi. Nije li francuska vlada načelno ateistična? Jest, pa zašto onda progoni vjeru svega naroda, katoličku crkvu? Naprosto radi toga, jer se katolička crkva drži svojih moralnih načela, što prikazuju javni i privatni život ateizmom i liberalizmom zadojenih ljudi — a ti ljudi upravljaju kormilom države. Prelazim ovdje preko činjenice, da tolerancija u Locke-ovom smislu pretpostavlja apsurd, da su sve religije dobre, da dvojica zavađena obojica imadu pravo, da istina ne može imati prednost pred laži — upozorujem na samu nedosljednost, recimo pristranost, što ju Locke ne može pritajiti, a koju ne mogu pritajiti ni današnji zagovaratelji tolerancije. To razumijemo ondje, kada Locke veli: neka vjerska zadruga ne smije biti trpljena, kada bi se njeni vjernici nastojali uteći pod zaštitu tudeg vladara (First Letter, p. 46). To se odnosi na katolike, koji su kroz stoljeća bili progonjeni od okrutne protestantske vlade i pitali pomoć od katoličkih vladara, naravno u ime obrane. Da je Locke bio pravedan ne bi pravio iz-

nimke samo za katolike, koji, da je prama njima bila vršena tolerancija, ne bi se utjecali u zaštitu tudih vladara, premda katolički elemenat u Engleskoj nije nikada bio, kao protestantski elemenat, revolucionaran. Istina je jedna. Ko je tražio i prema uvjerenju našao istinu, mora ju prigrliti, dotično zabaciti ono, što se protivi istini. Može li po tom strana religija biti ravnopravna s pravom? Sigurno da ne može. Zato katolička crkva, prema postulatima zdrava razuma, zabacuje s punim pravom, i to načelno, toleranciju, a dopušta ju samo iznimno, to jest ondje, gdje prijeti po državu i po crkvu pogibelj, kada se ne bi bar donekle tudim religijama priuštila sloboda samoupravne i priznanje građanskih prava.

Slobodno zidarstvo.

Inače sva protukršćanska načela o politici i vjeri, što ih vidimo u engleskom deizmu, nadahnula ih je jedna tajna organizacija: *slobodno zidarstvo.* Engleski deiste su bili bez razlike članovi framasunske lože (franc maçon - slobodni zidar), a javno su se zvali slobodni mislioci, freethinker, Slobodni mislioci i Loža slobodnih zidara bili su u tijesnoj svezi. Ta činjenica i danas opstoji. Mnogo se je toga napisalo o počecima masonerije, pa ima tu više smetnje nego pouzdanih izvora. Stalno je to, da je današnja masonerija neposredno potekla od izvrsno uređenog ceha zidarskih majstora, a posredno od pristaša *Fausta Socina.*[10]) Socinianizam je počeo u Sijeni u Italiji. Lelio Socino, prvi tog imena, rodi se 1525. Zabaci već u ranoj mladosti crkveni auktoritet i počne širiti protukršćanske nauke, što su krile u sebi racionalizam. Oko njega se skupi znatan broj učenika, pristaša. Oni osnovaše u Vincenzi akademiju. U tom kolu nađoše se poznati neprijatelji katoličke crkve: Giulio Ghir-

[10]) Sp. Dechamps, Les sociétés secrètes et la société, 4 éd., Paris 1881. u 3 sv. — L. Taxil, I secreti della frammassoneria, (prevod iz francuskog), Genova 1887. Ono, što je Leo Taxil napisao o sadašnjoj unutrašnjoj organizaciji framasonske lože, iznio tobožnje prljavštine, kumirstvo, noćne orgije, sve je to puka izmišljotina bila, kako je kašnje konstatovao, i ovo je dalo povoda, da je H. Schell (sp. Der Katholicismus als Prinzip des Fortschnitts, Würzburg 1897 s. 81-96) napao i osvadio nepravedno Oce Isusovce, kao da su oni krivi, što su Katolici nasjeli varkama jednog Taksila. Ali ne da se poreći, da su historične crtice o razvoju u Taksilovom djelu više manje pouzdane.

lando, Trevigiano, Bernardino Ochino, Peruto, opat Leonardi, Chiari. Na čelu im bijahu braća Lelio i Dario Socino, bezbošci. Htjeli su utamaniti vjeru kako bilo. Poricali su katoličke dogme, Trojstvo, istočni grijeh, upućenje i ostalo. Rovarili su i proti državnim vlastima. Mletačka republika je gledala napredovanje tog društva, pa htjede jednom za vazda zametnuti njihov trag. Ghirlanda i Franju de Ruego uloviše i osudiše na smrt, drugi pobjegoše na vrijeme tamo amo. Lelij Socin umre u Zurüchu. Na smrtnoj postelji zovne unuka Fausta Socina i predade mu rukopise i dobra i što je imao. Faust okrabuljen dođe u Italiju i ostade za 12 godina na florentinskom dvoru. Šutio je. Nije mogao kriti svoje nazore, pak pođe na putovanje šireći svoje racionalistične nazore. Zastrani još dalje od svog djeda i zabrani pristašama da vjeruju više nego razum dopušta. Držali su tajne skupštine. Socin uvede u bogoštovje simbolizam. God. 1587. boravio je F. Socin u Krakovu. U samostanu Brzesk organizova on posebnu sektu, deističnu religiju. Na sastancima nije falilo orgija i svakih nepodopština. To je izazvalo narod na reakciju proti sekti 1598. Krakovljani baciše na lomaču sve knjige Fausta Socina, i trgnuvši ga iz postelje, prisile ga, da na javnom trgu prisustvuje uništenju svojih bezbožnih spisa. Socin se zakloni kod prijatelja Abrama Blouskog u selu Luklaviji. Tu ga snađe smrt 1604. u 64 godini života. Njegovi nauci bijahu se već u to vrijeme udomili u Poljskoj, odatle po Holandiji, Ugarskoj, Moravskoj, Italiji, Francuskoj, Pruskoj, Brandeburgu i Engleskoj. Osobito u ovoj zadnjoj zemlji nađe Socinianizam plodno tlo. Videt ćemo pristaše socinianizma kašnje u školi deista i ložama zidara. Neki sociniani urediše se u posebnu zadrugu tako zvanih Ružo-Križara, koji su kao tajno društvo imali svoja sjedišta po raznim evropskim gradovima. Med Ružo-Križare ubrajahu i Bacona Verulamskog, Roberta Fludda, Iliju Ashmol-a, Miha Majera liječnika cara Rudolfa, Vilima Naudé-a, tajnika kardinala Mazarina i ostale. Njihovi sastanci bijahu tako tajni, da se skoro ni mislilo nije na njihov opstanak. Sociniani su pod imenom Ružo-Križara tražili način, kako će osjegurati svoj opstanak i doći do potpunog prava da drže svoje skupštine. To donekle i postigoše pod okriljem druge zadruge posve nedužne u svom postanku. To je bio ceh *zidara*, što se razgranao u nebrojena društva i filijalke. Kako su zidarska društva bila kroz čitav srednji vijek štićena i obdarena od vladara i rimskih Papa

osobitim povlasticama, nazivali su se članovi tog ceha «slobodni zidari». Njihove su zasluge kroz čitav srednji vijek za kršćansku umjetnost bile velike i od svakoga priznate. Najznamenitije romanske i gotske građevine potekoše od slobodnih zidara. Zidarskih družina bijaše po svim evropskim krajevima, osobito u Italiji i Njemačkoj. U srednjem vijeku, kad je bilo slabih prometnih sredstava, bijahu zidari prisiljeni, da se vucare od mjesta do mjesta, od grada do grada, tražeći zaradu na jednom mjestu i kad bi im ponestalo, na drugom. Trebalo je, da se urede. Osnovao se radnički savez, što se nije pačao u vjeru ni u politiku. Da se izbjegne raznim neprilikama pri putovanju, kao napadajima na život, krađama, i ost., imao je radnički savez u svakom važnijem gradu po jednog ili više opravnika, obično gostioničara po zvanju, koga nazivahu majčicom. Bila mu je dužnost, da ukonačuje putnike zidare, da ih hrani, u kratko, da providi svim njihovim potrebama. Društvo zidara dotičnog mjesta pobrinulo bi se, da gost nađe radnje, ako je ne bi našao, opremili bi ga drugamo, pa tako je slobodni zidar posvuda kušao bratsku susretljivost. Svaka zidarska zadruga zvala se loža (loggia). Loža je imala svojih počasnih članova, dobročinitelja iz aristokratičnih krugova. Poslije renesanse stala je slabiti zidarska organizacija, radi raznih okolnosti, najviše radi toga, što su radnje otslije povjeravali privatnim poduzetnicima. Nekada cvatuće slobodno zidarstvo stade danomice nazadovati i propadati, navlastito u Engleskoj, gdje se ni sastanke više držalo nije. Jedna katastrofa opet je donekle probudila iz mrtvila slobodno zidarstvo. Strašni požar u Londonu 1666. obrati u prah i pepeo veliki dio grada; najsjajnije zgrade iščeznuše s lica zemlje tom prigodom. Sada je trebalo radnika na pretek. Zidarski se majstori opet urediše i sklopiše savez. Opet osvanuše crni dani za zidarske lože. Godine 1702. slobodno je zidarstvo imalo u Londonu za velikog majstora ili kolovodu Kristofa Wreen-a, veoma revna muža; on je očajao videći, kako njegovo društvo sve to više propada. Nije mogao gledati rasap družine i zahvali se na časti velikog majstora. Lože ostadoše bez glave. Dođe pomoć odkud se nije nadalo. Već prije lože su primale za svoje članove sumnjive elemente. Bijahu to Ružo-Križari i drugi ljudi, što su usvajali socinianski racionalizam i puni protucrkvenog duha. Pošto sociniani i Ružo-Križari nijesu mogli stupiti u javnost sa svojom protukršćanskom tendencijom, htjeli su se sa-

kriti iza kulisa i raditi otslije u svom smislu pod sasvim indiferentnom firmom slobodnih zidara. Dosad se slobodno zidarstvo zvalo «djelujuće slobodno zidarstvo». Novi socinianski članovi htjedoše uskrisiti društvo pod imenom «spekulativnog slobodnog zidarstva». To im pode sretno za rukom. U Londonu bijaše još pet slabo uredenih loža sa simboličnim imenima: «Guska», «Čvrčak», «Kruna», «Jabuka» i «Grožde». U Londonu je tada živio francuski fizik Ivan Desaguliers, sin protestantskog pastora u Rochelli, koji se iseli u Englesku nakon revokacije nanteškog edikta. Bijesan proti svemu, što je kršćansko, zaokupi u loži «Jabuka» nekoje sumišljenike sociniane, kao Jakova Andersona, Jurja Payne-a, Kinga, Calverta, Maddena i druge. Pridružiše im se članovi ostalih loža, što su kako tako životarile u Engleskoj. Na skupštini držanoj u londonskoj loži «Jabuka» na *24. lipnja 1717.* proglasiše skupštinari fuziju racionalističnih članova, sociniana, Ružo-Križara sa slobodnim zidarima. Tu se odlučilo ujedno, da ostane ko i prije ime slobodnih zidara, da se ukloni svaku sumnju na novi pravac sdruženih članova: *rat proti vladama i kršćanstvu.* Prozvaše se svi braćom. Brata Antuna Sayera izaberu za velikog majstora, a braći Andersonu i Desaguliers-u povjeriše sastavak novih društvenih pravila. Tako sdružene lože dobile su ime «Velika Engleska Loža». To bi bila geneza slobodnog zidarstva, što ga obično zovemo — prema francuskom izvoru — framasonerijom ili naprosto masonerijom, koja je danas uvriježena po svim zemljama. Masoneriji je bilo sada do toga, da se ušulja među sve stališe i da steče za se osobito one elemente, koji su kadri da svojim zvanjem, osobito perom, proturaju u šire slojeve masonska, dotično protukršćanska načela.

Filozofi u Engleskoj u 17. i 18. stoljeću stojali su pod neposrednim utjecajem masonerije. John Toland je označivao svoje masonske drugove sa «we freethinkers» — mi slobodni mislioci, a slobodna misao je potekla u filozofiji iz masonskih loža. Poznato je, da su se engleski deiste istovjetovali sa slobodnim misliocima. Pošto su članovi lože dobro znali, da masa ne može stojati bez vjere i vjerskih potreba, htjeli su da kršćanstvo nadomjeste s naravnom religijom, ili drugom riječi: s deizmom. Locke je sa svojim strogim racionalizmom došao u susret deističnoj religiji time, da je htio očistiti kršćanstvo od dogmatičnih «natruha», premda je htio, da ipak štogod, bar ime, spasi od

kršćanstva. John Toland je doveo deistične nazore do skrajnosti pa rekao, da je kršćanstvo prosta bajka, a Toland i Bolingbroke su znatno utjecali na razvoj misli kod francuskih enciklopedista, koji su također bili čestiti panduri masonske lože.

Londonska masonerija proširi svoj djelokrug, uskrisi staru ložu u Yorku, ušulja se u pokrajinu Galles, gdje pozove pod svoj barjak sve neprijatelje kršćanstva, ode u Škotsku, osnuje u Dunkerque prvu kontinentalnu ložu (1721.) i dade Francuskoj prvog velikig majstora, lorda Radcliffa, a iza njega grofa Derwent-Waters-a. God. 1718. Juraj Payne naslijedi Antuna Sayer-a u časti velikog meštra u Engleskoj; naslijedi ga Desaguliers 1719., opet bi izabran Juraj Payne 1720. God. 1725. osnovaše prvu masonsku ložu u Parizu. U Njemačkoj se pokaže tajno društvo 1737. i to u Hamburgu, a g. 1740. nekoji Francuzi uvedoše ga u Berlin; tu se začlaniše kao zidarska braća mnogi članovi kraljevske porodice. Pa i Fridrik Veliki, tijesni Voltaire-ov prijatelj tetošio je lože i općio s njenim članovima. Čudno je to, da su ložini prijatelji vazda, koli u Engleskoj (Locke), toli u Francuskoj (Voltaire) i Njemačkoj (Fridrik Veliki) naglašivali vjersku toleranciju, samo su katoličkoj crkvi radili o glavi. I dok je Fridrik Veliki u Prusiji krivim okom gledao katolike, dotle piše Voltaire-u, da se Austrijanci još nijesu okoristili njegovim — Voltairovim — naucima.[11]) Što je masonerija uradila, svjedoči Talijan Bettinelli u jednoj pjesmi o koncu XVIII. stoljeća:

D'orror, di lutto e di miseria piena
Europa io vidi ove il sol cade e nasce!.....

Daljni razvitak lože.

Za vlade Josipa II. u njemačkoj javnosti bila se je masonska loža pod imenom Illuminatâ, kojima je na čelu bio kanonista Weisshaupt iz Ingolstadta. Ovome je bio pred očima glavni cilj: zavrnuti vratom popovima i telićima — dem Pfaffen- und Junkerregiment den Garaus zu machen.[12]) Red Illuminata, osnovan 1776., uguši radi pogibeljnih aspiracija silom bavarski izborni knez Karlo Teodor 1785. Masonerija se brzo uvriježi po

[11]) «Cependant les Autrichiens ont jusqu'è present encore mal profité des leçons de tolérance que vous (Voltaire) avez donné à l'Europe». Sp. Ouvres posthumes de Fréderic II., Berlin 1788. svez. X. str. 97.

[12]) Handbuch der Kirchengeschichte, Trier 1906. s. 735.

ostalim zemljama. U Pragu se pokaže 1749., u Bavarskoj i to u Monakovu g. 1777. Grof Rutowski ju uvede u Sasku 1741., a već prije dočeka ju Belgija (u Monsu) 1721. Loža u Bruselju postane za Belgiju «Velikim Orijentom» 1830. Nizozemska primi društvo 1725. (u Haagu). Godine 1817. izabraše kraljevića velikim Meštrom; od tada je nizozemska masonerija polusložbena, a u Francuskoj je službena od srpanjske revolucije. U Danskoj udomi se ovo društvo g. 1743., a kralj Kristijan VII. g. 1792. potvrdi ga svečano; g. 1838. Kristijan VIII. proglasi se Velikim Meštrom, i taj naslov ostade nasljedan. U Švedskoj prokrči si put masonerija g. 1736. Također i Rusija prigrli lože — prva je loža u Moskvi g. 1731. — ali su Carevi progonili iz petnih žila framasonske udruge, jer su se u njima nalazili nihiliste i svakojaki neprijatelji carskog apsolutizma — zato i nije loža bila najbolje sreće u ruskom carstvu. U Švajcarskoj vidimo lože od g. 1737., a u Italiji uvede ih prvi Lord Karlo Sackville — prva loža u Firenci 1773. Loža je svuda bujno uspjevala, jer su njezini članovi rabili zamamljiva sredstva za inteligencu i masu. Sloboda, jednakost, patriotizam, prosvjeta, to su sve fraze, što su znali vješto upotrebiti članovi lože, da opsjene prostotu putem javne riječi i štampe. Mnogi, koji su inače imali dobru svrhu pri svome radu, zapali su in bona fide u ložine zamke, jer je loža svagda bila u prvim redovima narodnih revolucija. To i jest uzrok, da je masonska loža došla u Hrvatsku za ilirskog pokreta, pri čemu se najviše istaknuo historičar Kukuljević-Sakcinski. Iza otvorenja su hrvatskog sveučilišta sveučilišni profesori ložu izdašno pomagali — spominjemo ovdje osobito p. profesora Špira Brusinu. Od sveučilišnih profesora prešao je upliv lože na kademično liberalno đaštvo tako, da su članci na primjer u «Hrvatskom daku» više manje diktirani od zagrebačke lože. Ovo neka služi na razmišljanje našim katoličkim mjerodavnim faktorima.... Godine 1895. je Kerubin Šegvić opširno izvjestio o napretku lože u Hrvatskoj na antiframasonskom kongresu u Trentu. Pojava slobodnog zidarstva uči nas jednu stvar, naime, da se pero filozofskih pisaca više puta nalazi u službi pojedinih tajnih ili nepoštenih društava, što na taj način znaju popularizovati svoja stanovita načela. To dokazuje i sumnjiva liberalna štampa u hrvatskim zemljama. Stojimo pred golemom moralnom katastrofom ... — —

Čitaoc će valjda velikodušno oprostiti ovu malu digresiju.

VII. Toland i družina. Hume. Francuska enciklopedija: Voltaire. Konačni sud o engleskom deizmu.

Iza Lockea nastupi hladni naturalizam u svojoj golotinji. U vjerskom se je pitanju došlo do toga, da je objava bila smatrana pukom sanjarijom. Prezirnim okom gledalo se na prošlost. «Tempi passati» vrijedili su kao mračno doba. Neograničeno pouzdanje u naravne sile prede do vrhunca. U duševnom svijetu samo je ono opravdano, što pojedinac kao takovo svojim razumom dokuči.

Ivan Toland zastupa skrajnu točku u pogledu engleskog deizma.[13]) Rodio se u Irskoj g. 1671. od katoličkih roditelja. Zalazeći u kojekakvo društvo i čitajući novija filozofska djela ode stramputice. Prede na protestantizam u 16. godini života. Izobrazio se je u Dublinu, Glasgowu, Edinburgu i Leydenu. Ovdje napisa svoje glavno djelo: «Christianity not misterious» (kršćanstvo bez otajstva»), što ugleda svijetlo 1696. u Londonu. U djelu: «Pantheisticon» objelodanjeno anonimno 1710. riše Toland religiju budućnosti. Temeljna misao Tolandova glasi po prilici: U evanđelju nema nauke, što bi se protivila razumu. Objava božja istinita je samo u toliko, u koliko se može razumom dokazati. Zato u kršćanstvu ne može biti čudesa ili otajstva i faktično ih nema. — — Tako zvana čudesa nijesu poviše razuma niti neshvatljiva. Čudo je vanredan događaj, što nadmašuje ljudske sile i zakone. Nego Bog stoji više naravnih zakona, zato i može, radi svojih uzroka, prekinuti obični tok prirode. Inače Bog se ne igra čudesima. Tvori ih «cum mica salis», samo da postigne svrhu, što se dolikuje njegovom Veličanstvu. O postanku otajstva veli Toland veoma šareno: obraćeni Židovi htjedoše zadržati svoje levitsko bogoslužje i pogani svoje misterije. Obraćeni filozofi prikaživali su otslije kršćanske nauke u tajinstvenim slikama, da postignu time, kao duševni vođe u kršćanstvu, sve to veći ugled. Nakon dugotrajne borbe obratiše se i rimski carevi u krilo crkve. Ali su sa svojim apsolutizmom unijeli u crkvu i maglovite starinske misterije i simbolizam. Simboli dobiše karakter nerazumljivih otajstva, kao n. pr. blagovanje kruha, pranje nogu, pomazanje, polaganje rukâ. Inače ti

[13]) G. Berthold, John Toland, und der Monismus der Gegenwart, Heidelberg 1876.

obredi u svojoj naravi nijesu drugo nego prazne riječi, poganske otribine, zadržane samo da se masa ne otudi vjeri. Dakle prvobitno, historično kršćanstvo sasvim je racionalno, bez čudesa, bez otajstva, pristupačno najprostijem čovjeku, pa i ne zna za tuđe tajinstvene vjerske elemente. Objava, kako je sada u crkvi nalazimo, samo je izmišljena priča. Hoće se pozitivne religije, koja se nalazi u kritičnom, prvobitnom kršćanstvu. Toland je mislio, da je on Arhimed nove pozitivne religije. I taj Arhimed je u svoje vrijeme izazvao buru i polemiku. Protivnika je našao na pretek, a Clarke je bio najokretniji njegov kritičar. Međuto je Toland propovijedao naturalističnu religiju svakom prigodom i svuda: na sastancima, među znancima, u gostionicama, salonima, kako mu se desila prilika. Trubio je na sve strane, da je u prijateljskim odnošajima s prvim učenjacima, sa Limborgom, Clericusom i drugima, a ovi mu odgovaraju, da opsjenjuje prostotu. Anglikanska državna crkva ustade oštro proti «bezbožniku Tolandu». Neki mladi plemić ne htjede više zalaziti u crkvu, jer «u crkvi čujem više spominjati ime Johna Tolanda, nego Isusa Krista!» — Irski sabor izdade nalog 1697., da se unište Tolandova djela i da se javno u Dublinu baci na lomaču njegove spise. Pisac se spasi bijegom u Englesku. A kako su i tamo jednako s njime imali postupati, ote se auktor kazni time, što je svoja iznesena načela ublažio pomirljivim izjavama. Toland nije uspio u svojim antikršćanskim agitacijama. Skoči na političko polje. Napiše život pjesnika Miltona, da opravda mržnju i borbu proti dinastiji Stuartovića. U djelu «Anglia libera» pristade uz stranku, koja je htjela Oranjce na engleski prijestô. God. 1702. sprovede više vremena na dvoru pruske kraljice Sofije Charlotte u Berlinu i Charlottenburgu; posveti joj svoje Poslanice «Letters to Serena» (1704.), gdje je pobijao Spinozu. Umro je u skrajnom siromaštvu blizu Londona 1722. Dok je Toland živio u hanoveranskom sužanjstvu, upozna se slučajno sa Leibnizom. Dok je prije kolebao svakako u vjeri u objavu i igrao se riječima, skine kašnje krinku, zabaci svim kršćanstvo, poreče eksistenciju jednog osobnog Boga i neumrlost duše i napiše: «Pantheisticon», gdje se priznade očitim panteistom (1710.). *Sve* ili πᾶν njemu je vječno, beskonačno, a Bog je istom život u vasioni. Vasiona i Bog je svejedno. Iz vasione sve izvire, sve se rađa i u njoj sve umire. Tako postaje učenik Spinoze, koga je prije pobijao. Od njega se time razlikuje, što u Spinoze supstancija biva nepomična, bez kretnje, bez razvoja, a u Tolanda je ona u vječitoj evoluciji, u pretvaranju naravi i oblika. Sve su dosadašnje religije tek uspjela varka, pa i nauku o neumrlosti duše izmisliše svećeničke kaste pojedinih naroda. God. 1709. nastojao je Toland u spisu «Adeisidaemon» pokazati i dokazati stanovište Tita Livija, koji da je religiju smatrao prostom igračkom, stvorenom rade za fukaru, a koja nije kadra, da udovolji duševnim potrebama izobraženih, misaonih ljudi.

Tako je Toland tumarao i zabasao daleko, dok nije stigao do skrajnosti i sebe pobio vlastitom kontradikcijom.

U djelima ostalih deista, *Tindala, Collins-a* i *Bolingbroka,* nalazimo u pogledu religijoznom skoro iste misli kao i kod već spomenutih deista. U djelu: «Cristianity as old as the creation» iz pera Matije Tindala, objelodanjenom g. 1730. u Londonu, nastoji se pokazati, da je naturalistična religija «a priori» savršena, tako da je kršćanska objava posvema suvišna, jer ona i onako nije mogla ništa nadodati religiji razuma. Isus, izvanredan muž i filozof, radio je za religiju razuma, koju je i obnovio svojim evanđeljem. Tindalovo su djelo smatrali biblijom deizma u Engleskoj.[14]) Tindal umre g. 1733. *Antun Collins* (1676-1729.) je zagovarao prije svega slobodu misli.[15]) Čovjek mora u svim životnim pitanjima tražiti istinu. Istinu će naći samo uz uvjet, ako čovjek istražuje predmet bez obzira na auktoritet. I religija je takovo životno pitanje. Zato: slobodno mišljenje ne smije u vjerskim pitanjima kapitulirati pred auktoritetom svećeničke kaste. Svećenici su radi svojih interesa nagrdili naravnu religiju dogmatičnim smjesama, što se ne mogu održati pred slobodnim ljudskim razumom. Collinsovo je djelo u svoje vrijeme našlo živahnu protivničku kritiku. Također *Lorda Bolingbroka* (1662-1751.) ubrajaju među deiste, premda je on o slobodnim mislicima kazao, da su prava kuga u društvu. Bavio se najviše politikom i radi svog radikalizma morao je bježati u Francusku, gdje se zadržao više vremena.[16]) U svojim je djelima bio više manje ekcentričan i sveosve realističan, napose u svojim: «Letters on study of history», gdje je veoma oštro pisao proti vjeri i vladi. Izdao ih je njegov prijatelj, pjesnik Pope 1738.

[14]) Ueberweg, l. c. sv. III. s. 180.
[15]) Collins, A discours of freethingking, London 1714.
[16]) Sp. Brosch, Lord Bolingbroke, Frankfurt 1883.

U filozofiji više manje prijanja uz Lockea, a za filozofe starog svijeta nalazi samo prezirne izraze. Dopušta da se iskustvom može doći do božjeg spoznaja. Slobodno se mišljenje može dopustiti samo višim društvenim slojevima, dok masa valja da se drži, iz političkih obzira, državne vjere. U religiji vidi Bolingbroke uzdu, koja će obuzdati društvene strasti — mali puk ne zna se držati moralnih granica, ako njegova volja nije ograničena vjerom u religijozne dogme. Time Bolingbroke ponizuje religiju do komodnog sredstva, kojim državni organi mogu polučiti svoju — političku svrhu i ništa drugo.

U djelima *Davida Hume-a* (1717-1776) opažaju se još tragovi engleskog deizma, premda je Hume većinom samostalan od prijašnjih deista. U filozofiji je Hume doveo Lockeov racionalizam do zgoljnog skepticizma, osobito u pitanju uzroka i posljedice. Dvojica su na dvoboju. Bore se pištoljama. Pištolja puče i protivnik pada na zemlju. Tane iz pištolje neposredni je uzrok smrti u ovom slučaju. Hume će reći da nije tako. Hume misli — dakako pogrješno — da mi taj pojam o uzroku baštinimo iz običaja, navade, po kojom mi u svim sličnim dogadajima dotični učinak pripisujemo vazda istim uzrocima. To je analogija iskustva. Ali mi — uči Hume — ne poznamo naravni, unutrašnji vez, u kojem stoji uzrok i posljedica. Zato i ne možemo, putem iskustva, služeći se kauzalnim principom, doći do zaključka da Bog opstoji i da je duša neumrla.[17])

Hume je razvio svoje misli o postanku religije u: «The natural history of religion» (London 1751). Interesantno je to, što Hume ne da razumu, da se auktoritativno pača u pitanje religije; osjećaji su oni, koji tu odlučuju. Zato je etični postulat da pojedinac vjeruje u sadržaj dotične religije, ali religijozni objekt ne može se nipošto dokazati razumom. Ako je religija produkt i stvar srca, tada ona nije postala od duševnog svijeta, niti se može dokučiti razumom. Strah pred nepoznatim, okrutnim trascendentalnim silama i uhvanje u ljepši život stvorilo je vjeru kod ljudi — tu je Hume opetovao prokuhane hipoteze iz starine. O monoteizmu misli Hume, da nije prirodan niti prvobitna religija ljudskog društva: on je postao kašnje kod dobrano razvijenih naroda pomoću zakonodavstva, dakle iz praktičnih razloga.

[17]) Sp. David Hume, Enquiry concerning human understanding, I. izd. London 1748.

U XVIII. v. je svršio engleski deizam, a u istom vijeku bila je velika francuska revolucija, što je promijenila lice Evrope. *Francuski enciklopedisti* bili su njeni duševni pregaoci. Nego valja spomenuti, da se je njihova većina uzgojila u filozofskoj školi engleskih deista.[18]) Inače opaziti je, da se u francuskoj filozofiji 18. vijeka ne nalazi nikakav stalni filozofski smjer; fali joj znanstveni karakter, te je više manje aglomerat svih mogućih skeptičnih i materijalističnih sistema počam tamo od Carneada do engleskih deista.[19]) *St. Denis* i *D'Evremond* su za rana živjeli u Enleskoj i upoznali svoje francuske zemljake s engleskom revolucijonarnom filozofijom. Evremond je bio revni zagovaratelj ateizma i epikureizma, pa je otrovnim perom blatio kršćanske ustanove. Duhovita, ali iskvarena gospoda D'Enclos, Evremondova prijateljica († 1706.) okupi u svome salonu sve što je disalo protukršćanskim i materijalističnim duhom. Duhoviti, lakoumni literati (les gens du bel'esprit) turali su u javnost bezbožne spise ponajviše u formi pripovijesti, opisa, crtica, da mogu izbeći cenzuri. *Montesquieu* († 1755.) je u znamenitom djelu: «L'esprit des lois» zagovarao republikansku vladu i postade ocem modernog konstitucijonalizma. U masonskim ložama našli se veći i manji talenti, koji su svoj život i pero posvetili uništenju crkve — *l'Infame*. To su bili osnivači francuske enciklopedije: *D'Alembert, Diderot*. Jednakim korakom stupali su na filosofskom polju *Rousseau. Maupertuis, Lamettries, Helvetius, Holbach*. Ipak duša francuske enciklopedične filozofije ostaje *Franjo Marija Arouet*, koji se nakon smrti svog oca prozva *Voltaire*. Rodio se u Parizu 1694. Neki abbé, njegov krsni kum i družina oko gde. D'Enclos iskvariše ga već u djetinjstvu. Uzgojiše ga u gimnazijalnim predmetima Isusovci. U školskoj svjedodžbi imao je karakterističnu notu: «ingenuosus puer, in-

[18]) Sp. Stöckl, l. c. s. 309 pa naprijed.

[19]) Villemain, l. c. sv. II. s. 87: Surtout elle (francuska filosofija XVIII. vijeka) fut une secte, un opinion, encore plus qu'une science... Dans la France du dernier siècle, chaque jour devait voir s'accroitre et se précipiter le mouvement de la philosophie nouvelle, licencieuse et réformatrice, épicurienne et amie de l'humanité(!), melant de choses contrares et meme incompatibles, mais flattant par-dessus tout l'independance de l'esprit». — V. Adamsom, l. c. II. sv. str. 31 sqq.

[20]) Sp. Lotheisen, Literatur und Gesellschaft in Frankreich zur zeit der Revolution, Wien 1872. — Sakmann, Voltaire als Philosophe, u Archiv für Geschichte des Philos. 1905. s. 166-215, 322-368.

signis nebulo». U Engleskoj se sprijatelji sa Lordom Bolingbrokom, Tindalom i Collinsom; oni ga zadojiše naturalizmom. Već prije, 1722., kazao je u deističnom duhu — list upravljen na gdu. De Ruppelmonde —

Je ne suis pas chrétien, mais c'est, o Dieu,
pour t'aimer mieux!

Voltaire.

To je karakteristika u Voltairovom životu, prvi napadaj na kršćanstvo. Njegov je život krcat pustolovina, lopovština, osvada, klevetanja, nemoralnosti — to nije moguće opisati u malo crta. Sit svakih doživljaja, progonjen u Francuskoj i prezren u Berlinu, nastani se stalno u Ferney 1750. kod Ženeve. Umrô je u Parizu 1778. u očajanju. Mnogo je toga napisao, bez sustava, bez reda, onako na brzu ruku, površno, zamamno, patetično, u satiričnom tonu. Danas bismo mu dali ime fantastična publiciste, nipošto učenjaka. Ne mari, što je površan, on je u salonima, u masi nalazio odziva, dosta da je bio duhovit i vješt stilista. Rekao je čudnih i smješnih paradoksa: «Dodijalo mi je slušati vazda isto, da je dvanaest ljudi bilo kadro uvesti kršćanstvo, spravan sam im pokazati, da ga samo jedan može srušiti!» Taj jedan junak bio je Voltaire. Prevario se je; kršćanstvo nijesu sagradili ljudi svojom moći. Ali je Voltaire u istinu i dosta postigao — srušio je kršćanstvo u srcu tisuća ljudi. Jedan je dubrovački vlastelin iz zadnjih dana dubrovačke republike — pripovijeda kan. Stojanović u svojoj povijesti dubrovačke književnosti — kad je vidio u Ferney kapelicu podignutu od Voltairea, improvizovao ovaj zgodni distihon:

Erexisse Deo templum Voltairius unum
Dicitur; heu! manibus quot cecidere suis!....

Niko nije, čini mi se, bolje opisao Voltaire-a — u dva stiha — kao ovaj Dubrovčanin! Voltaire gradi Bogu hram od kamena, moralni hram ruši kod ljudi. Skrajna dvoličnost! On se tobože zauzimlje za ljudski boljitak i napredak, propovijeda filantropiju, a s druge strane kopa jamu društvenom redu, čovječanstvu.

To vam je otac današnje slobodne misli!

U filozofiji je Voltaire sve drugo nego izvoran; on je ekletičar, engleski šegrt. To nam on kaže, ili očituje u svojim engle-

skim listovima (Lettres sur les Anglais 1734.). «U Parizu slikaju nam zemlju kao dugoljasto jaje, u Londonu kao okrugli melun». Budimo pravedni, Voltaire je štovao i Newtona i popularizovao u svojoj domaji njegova astronomična otkrića.[21]) Zašto je to radio? Jer je ujedno naglasio, da sada, pred Newtonovom fizikom, mora da položi oružje crkva sa svojim preživjelim dogmama! Istodobno, kao učitelj Locke, nagoviješta, da je i materija možda kadra misliti. U sedam prvih listova govori o vjeri, o vjerskim odnošajima u obećanoj zemlji, u Engleskoj, pa stavlja na usta presbiterijanaca, kvakera, sociniana, anglikanaca fraze i osvade proti — katolicizmu. Kako je krasno u Engleskoj! Tamo nema «tartuffâ, jer nema ni bogota!»... «Unidete u londonsku bursu, mjesto časnije, nego mnogi dvorovi, — tu sretate zastupatelje svih narodnosti za interese ljudi. I tu opći Židov, muhamedanac, kršćanin, jedan s drugim, kao da su svi jedne vjere, te nazivlju nevjernikom samo onoga, koji pravi bankerot. Ostavljajuć te mirne, slobodne prostorije, neki upućuju se u sinagogu, drugi u krčmu. Onaj ide krstiti u velikom buretu, u ime Oca, po Sinu u Duhu svetomu. Onaj drugi.... Svi su zadovoljni!» — —

Najprije je naginjao skepticizmu. 1774. je kazao: «U zadnje vrijeme puno sam čitao, dosta mozgao, naporno učio, a sada sam u stanju da rečem: ne znam ništa!» Pa poslije vratio se k Lockeu; od njega je, uz male promjene, naučio logiku, psihologiju, etiku, teologiju. Malo po malo, odalečivao se od njega i svršio sa sensualizmom. I zato poriče, da bi duša bila realna stvar, najviše mogla bi biti realna apstrakcija, božica Memoria kod starih naroda. O Bogu ipak tvrdi s Lockeom, da opstoji; zove ga mašinistom, ta zabavlja se, ko što veli Platon, neprestano geometrijom. A Bog je u isti par nagraditelj i — osvetnik, u tomu je temelj moralnog reda; zato je i rekao na jednom mjestu: «Si Dieu n'existait pas, il faudrait l'inventer». On je svjetski pesimista i kao takav pobija Leibnizov optimizam, da je postojeći svijet najbolji među mogućima; — to je naglasio nakon strašne trešnje u Lisabonu.[22])

---

[21]) Sp. Voltaire: La métaphisique de Newton, Amsterdam 1740., a dvije godine prije tog djela napisa: «Eléments de la philosophie de Newton, Amsterdam 1738.

[22]) Sp. Hrv. Straža. 1908, sv. IV-V. s. 524.

Rousseau.

Voltairov prvašnji prijatelj, kašnje zakleti dušmanin, Ivan Jakov *Rousseau* († 1778.) poveo se u politici i sociologiji za Hobbesom.[23]) Natrag k prirodi! — propovijedao je Rousseau. Priroda je u sebi plemenita, dobra, u njoj je klica najsjajnijeg napretka, a postojeća socijalna zla potekoše od — kulture. Civilizacija kvari i ništi čovječanstvo, jer sve što dolazi od ljudske ruke, nije nego moralni otrov: «tout dégenére entre les mains de l'homme». Deističnu religiju zagovara Rousseau poletnim riječima u: «Confession de foi du Vicaire Savoyard». U drugim zemljama najpoznatiji pristaša engleskog deizma bijaše Samuel Reimarus († 1768.) u Hamburgu.. Za njega je jedino božje čudo — stvorenje. Druga tako zvana čudesa samo se protive božjoj mudrosti i savršenosti. Božja je objava uređenje svemira, dočim dogmatični elementi pojedinih religija izgrđuju naravnu, pravu religiju, koja jedina može se održati kod naprednih, kulturnih naroda.

Tako Reimarus u ime deistične religije.

Sud o deizmu.

Sada bi se moglo pitati: je li engleski deizam došao na čisto napose sa svojom teorijom o religiji, ili bar, je li postigao svoj neposredni cilj, t. j. da sve antagonistične vjeroispovjedi postavi na jedan teren? Ni jedno, ni drugo. Mi smo videli, da su pojedini zastupatelji engleskog deizma iznosili više manje misli o naturalističkoj rerligiji. Pa ipak se ni deiste ne slagahu u svojim nazorima, nego se više puta obarahu jedan na drugoga. Tako dok je primjerice Hobbes zahtijevao, da se crkva kao i svaka konfesija skuči pod državnu vlast, budući da Leviathan — država — ima jedino neograničenu vlast u društvu, dotle ga je Locke napadao, tvrdeći, da država mora biti ocijepljena od crkve, a crkva slobodna biti i neodvisna u čisto vjerskim stvarima od vladinih organa. Pače ni pojedini deiste nijesu stalni u svojim tvrdnjama, nego mijenjaju svoje nazore i postavljaju sasvim nove misli protivne prijašnjima; m smo n. p. vđeli Tolanda najprije racionalistu, pak materijalistu i panteistu. Oni su dakle mislili kao ljudi — pogrješivi, a to je već markantna pojava, što nas uvjerava, da filozofski sistem ne pomažu mnogo u pitanjima vjere. Pa ako je Vilim Oranjski plaćao revolucijonarne teoretičare, — kao i mnogi engleski aristokrate — da pišu u smislu vjerskog indiferentizma, što bi imalo doprinijeti k pomirenju zavađenih fanatičnih protestantskih sekta, to onda *imamo engl. deizam kao školu u službi vjerskog strančarstva* — ako možemo time označiti indiferentične krugove. Engleski deizam kao naturalistična vjerska stranka dakako nije mogla privesti masu na svoju stranu; jer se masa ne zadovoljava suhoparnim, lijepo izmišljenim filosofskim teorijama. Pa nije ni ugleda imao. Kako su mogli engleski deiste reći: Eto vam zdrave, nepokvarene religije, naturalizma, kad se ni oni sami nijesu u tomu slagali? Pa oni — deiste — masi su bili više nepristupačni, narod ne će kavilacije, tobožnjeg znanstvenog istraživanja, analiziranja itd. ; ne, engleski je deizam, kao i akademije u Grka, bio jedna škola za inteligencu. Nije čudo, ako Bolingbroke govori, da se masa mora držati već postojeće i ako fantastične, državne religije, ali viši slojevi, izobraženi ljudi, oni će se držati vjere svoga razuma — ako iole hoće. I opet religija razuma! Svak će vlastitim istraživanjem, bez auktoriteta, doći do prave, naturalistične vjere; nu može li pojedinac biti uvjeren, da je našao religijozni temelj, po komu će udesiti svoj privatni i socijalni život? Odakle kriterij istine, gdje je jamstvo, da je on, za se, našao istinu? Pa ako je tobože i našao istinu, kato to, da se ne slaže u religijoznim pitanjima sa svojim susjedom, koji će reći da nije to tako, ta i on je, emancipovan od auktoriteta, sam došao znanstvenim, induktivnim putem do izvora naših religijoznih potreba...? Reformacija je dala čovjeku slobodu, da sam sudi u vjerskim potrebama, ne obazireći se na to, da je religija kita naših aspiracija k beskrajnom, k Neizmjernom, gdje razum, bez nepogrješiva vodiča, mora da zabludi, ne obazirući se na to, da čovjek zna stvarati vjerske dogme prema zahtjevima srca, pokvarene volje, kao što to vidimo u istočnim religijama. I tako protestantizam sam sebe ubija u pojmu. *Stöcker*[24]), vidi krizu protestantizma u tome, ako protestantski teolog na temelju protestantske slobodne misli svojim putem ne samo nade Petrovo

[23]) Sp. Rousseau, Du contrat social, ou principes du droit politique, I. izd. Amsterdam 1762.

[24]) H. Schell, Der Katholicismus als Prinzip des Fortschrittes, Würzburg 1897. s. 11.

Poglavarstvo u svetom pismu, nego i poreče neumrlost duše i historičnu objavu i inspiraciju. Život protestantizma prema tomu dokazuje potrebu auktoritativnog kriterija, a engleski deizam potrebu revelacije. Što može religijoznom odnošaju ljudski razum, zapušten sam sebi, to je pokazao engleski deizam; — pokazao je, da čovjek, kao ograničena pojava u svemiru, pođe stranputice u istraživanju neograničene istine, što se krije u religiji. Zato smo videli krupnih pogrješaka kod engleskih mislioca 17. vijeka, što se kose ne samo s objavom, nego i s ljudskim razumom. Ako nekoji engleski mislioci te periode, napose Hume, vele, a je izvor religije u strahu pred višim, nepoznatim silama, nije li možda to u kontradikciji s našim životnim potrebama, s naravnim religijoznim osjećajem, što se nalazi ne samo kod primitivnih naroda, kod neizobraženih žena, nego i kod najprosvjetljenijih Evropljana? Zar to ne dolazi u sukob primjerice s činjenicom, kada jedan veliki genij, Newton, koji je svojim duhom prodrô do u najtanje ponutrice prirode, kao instinktivno skida kapu, kada spominje ime prvog Tvorca vaselene. Reformacija je tobože oslobodila ljudski razum od auktoriteta, (recimo, od stalnog kriterija istine) i malo se je po malo ljudski duh uslijed socijalnih prilika u Engleskoj raskrstio ne samo s tradicijom, nego i s objavom, konačno i s dokazanim postulatima razuma u pitanju religije. Englez je sigurno, uslijed svojih klimatskih prilika, dakle uslijed svog fizičnog ambijenta, skloniji analitičnoj metodi u istraživanju istine, nego južnjak u Evropi; ali i toga ne slijedi, da će zato mislioc na sjeveru doći analizom, ili putem empirizma, kako je to Baco naglasio, do opravdanog preloma izmed razuma i kršćanstva. Kršćanstvo se osniva na pozitivno dokazanoj božjoj, dakle vrhunaravnoj objavi, koja krije vrhunaravnih istina, što ih razum ne može dokučiti, a ujedno otkriva ili rasvjetljuje naravne istine, što ih razum može dokučiti, ali prije revelacije radi svoje slaboće ne može ih stalno upoznati. Reformacija je navijestila rat od Boga postavljenom kriteriju istine, crkvenom auktoritetu i tako je ljudski razum, ostavljen svojoj slaboći, «očistio» kršćanstvo od vrhunaravnih istina — i time je kršćanstvo zgubilo opstanak u — protestantizmu. Iz reformacije se razvio deizam u Engleskoj, koji je preskočio preko revelacije na — naturalističnu religiju. Vidjeli smo da su na razvoj misli u Engleskoj tekom 17. vijeka i početkom 18. utjecale više manje i političke, socijalne

okolnosti. Ali one nijesu bitno utjecale na engleske mislioce, nego zablude engleskih deista u prvom redu valja tražiti u načelu, što ga je navijestila reformacija, a to je neograničena, obožavana sloboda razuma. Renesansa i reformacija ustale su na crkveni aukotritet. Tako je auktoritet, ili recimo bolje, nepogrješivo mjerilo u traženju i spoznavanju istine, od crkve prešao na vjernika, od ovlaštene skupštine na pojedinca: svakomu je slobodno, da sam sudi u svim životnim, pa i u vjerskim stvarima. A da ljudski razum ne može preuzeti na se taj auktoritet, što ga u kršćanstvu zauzimlje nepogrješiva crkva, pokazali su rezultati engleskih mislilaca, osobito kada se je pitalo: odakle vjera? Od engleskog deizma dobili smo devizu: dalje od revelacije. Ljudski je razum, nepraćen od stalna vodiča, išao naprijed kod francuskih enciklopedista, koji su naglasili epikurejsku etiku, ili osobni interes kao temelj svakog morala. Katolicizam ili kršćanska crkva protivi se a priori takovom nećudorednom moralu, moralu jednog D'Evremonda i Voltaire-a. Zato je trebalo uništiti crkvu: Ecrasser l'Infame. I mi smo došli danas, u devetnaestom i dvadesetom vijeku, od engleskog racionalizma preko francuskog sensualizma do današnjeg pozitivizma, rafiniranog materijalizma, koji nam kaže, da je religija proizvod fantazije, najveća ludost. To je današnji ateizam i Haeckelov monizam, doslije zadnja karika u lancu protukršćnskih zabluda.

Markovićev sustav općenite estetike.

Piše: **Dr. D. Kniewald - Senj.**

Dr. Franjo pl. Marković izdao je 1903. omašnu knjigu: Razvoj i sustav općenite estetike. Ovu prvu i dosad jedinu opširniju hrvatsku estetiku neki hvale uznositim riječima i blagosivlju dan, kad je izdana. Drugima dostaje okolnost, što je M. svoju knjigu posvetio uspomeni Roberta Zimmermanna, da je a limine odsude. Neki opet, kad se povede govor o Markoviću, mahnu prezirno rukom: to je skrajni formalista! A našim je «modernima» i «mladima» Marković pravo strašilo stare škole.

Tko ima pravo? Svi imadu pravo i svi krivo.

1. Estetika prema filozofiji i etici.

Estetika je dio filozofije (3). Filozofija ima da ispita što je istina i da ocijeni što je dobro i lijepo. Metafizika ustanovljuje samo što jest i što biva, pa se zove teorijskom filozofijom. A etika ocjenjujući dobre čine i lijepe predmete zahtijevaju ujedno, da dobrotu i ljepotu uzbiljimo, pa se zovu praktičnom filozofijom (1. 2. 3.). Neposredna je posljedica filozofskog značaja estetike, da se «svaka estetička nauka nječija vlada po metafizici toga istoga njekoga» (528). Ova ispravna misao dolazi često do izražaja diljem čitave knjige. Napose ističe M. da je teorija spoznaje središte čitave filozofije, koje joj daje snagu i stanovitost (12.).

Za pravac Markovićeve estetike nada sve je dakle važno njegovo temeljno filozofijsko i spoznajno-teorijsko ishodište. Marković ne drži razložitim skrajni empirizam koji uči, da metafizika nije moguća, pa da zato možemo imati o svemu samo relativnu, a nikada potpunu, dovršenu spoznaju. Isto tako ne drži razložitim ni krajnji racionalizam koji misli, da je iz nekoliko duhu urođenih ideja jur sastavio apsolutno istinitu spoznaju. Najrazložitijim drži M. posredni smjer, koji ovako govori strogom empirizmu: «Ljudski duh doduše počinje s osjećajem i opažanjem pojava, ali on ne završuje tim, nego se po vlastitoj prirođenoj snazi uzdiže iz osjetnoga opažanja do bezosjetnoga umovanja, te ovim spoznaje općenite, apodiktične istine i zakone, koji su nešto nadpojavno a vladaju svim pojavnim.... Dosad je otkrio duh ljudski u svim područjima dobrahan broj općenitih, apodiktičnih istina i zakona...» A strogome racionalizmu govori ovaj posredni smjer ovako: «Naša umna spoznaja mora ishoditi od opažajne spoznaje, pa ne može nikada postati apsolutnom i dovršenom, nego udilj treba i trebat će dopunjavanja i usavršavanja». (3. 6. 7.).

Što znači, da naša spoznaja ne može nikada postati apsolutnom i dovršenom? Znači li to, da je svaka naša spoznaja «relativna» t. j. nesavršena u tom smislu, da nije komprenhenzivna, da ne obuhvaća sve strane predmeta, ali da je ipak istinita? Ili pak to znači, da je svaka naša spoznaja relativna i nesavršena u tom smislu, da je ono što spoznajem, istina za mene, ali ne za tebe, koji to možeš držati i neistinom?

Posve jasan odgovor na ovo pitanje daje M. tek na str. 292.. «Apsolutna spoznaja nije čovjeku u ničem moguća. Samo to se može tvrditi, da je prema ljudskoj razumnoj, ćutnoj i voljnoj naravi — dok ona u bivstvu svojem ostaje kakova jest i kakova je dosad bila — posve je jamačna, pače i nužna spoznaja nekih zakona i oblika.... Ali se ne može tvrditi to, da je ta jamačna i nužna spoznaja u toj mjeri i na taj način apsolutna, te bismo mogli reći, da joj pripada *vječita* vrijednost za *sva* razumna bića». Ovo svoje temeljno načelo primjenjuje M. na str. 39. na spoznaju o Bogu: «Ljudski duh, budući da je ograničen, ne može nikada polučiti potpunu spoznaju o apsolutnom duhu. Radi toga ostaje i cjelokupna spoznajna zgrada ljudskoga uma do vijeka nedovršena. To je razlog, što se svi dosadanji, mnogobrojni i medu sobom dosta različni filozofijski sustavi imadu

smatrati samo kao pokusi potpune spoznaje... Ali ta priznaja ne smije ljudskoga duha nagoniti na to, da bi odustajao od svoje prirodene težnje na što potpuniju i savršeniju spoznaju. Nije nam se dakle bacati u naručje skepticizmu, nego i hrabro i smjerno nastojati oko dotjerivanja spoznaje i *zadovoljiti se u svako doba onakovim filozofijskim sustavom, koji možemo prema toj dobi držati za najrazložitiji*».

Ipak vodi ovaj eklektički relativizam do potpune skepse, kojoj možemo u zbilji izbjeći samo time, da prihvatimo takova načela, koja apodiktički i nepromjenljivo vrijede za sva razumna bića i za sva vremena. U tom smislu može i mora biti naša spoznaja istine, dobrote i ljepote apsolutna. Uočivši činjenicu, da ljudski um ne može *sve* znati, da osobito naši pojmovi o Bogu i vječnosti nikad ne mogu biti potpuno dovršeni, možemo — ako upravo hoćemo — ljudsku spoznaju zvati relativnom. No ta se onda relativnost više odnosi na subjektivni način shvaćanja, negoli na objektivni predmet spoznaje. Ja n. pr. spoznajem Boga svršenim i vremenitim činom moje duševnosti, ali uiedno znadem, da je Bog neizmjeran i vječan. Ja ne shvaćam doduše sviju otajstvenih svojstava Božjih, ja napose ne mogu posve proniknuti puninu Božjega bića. Ali ono malo što spoznajem, to se doista nalazi u Bogu i danas i prije stvorenja svijeta i u sve vijeke. Zato imadu pojmovi o istini, dobroti i krasoti apsolutnu, vječnu vrijednost za sve umove i za sve vjekove. A upravo to M. često puta s emfazom niječe i time protuslovi samome sebi. Kao pristaša onog posrednog filzofijskog smjera trebao je prihvati apsolutnu i vječitu, jer nepromjenljivu istinu, koja se može uvijek usavršivati, ali nikada promijeniti. Ovo se nesuglasje i ova nedosljednost jasno zamjećuje u čitavoj knjizi.

Prema onim trima smjerovima u filozofiji razlikuje M. i u estetici 3 smjera: krajni empirizam, kome je samo pojavna pojedinka lijepa, strogi racionalizam, koji smatra lijepim samo nadpojavnu ideju i posredni smjer, koji izmiruje empirizam s racionalizmom i komu je «ako jednodosljedno umuje, krasota skladan izmir pojavnoga s nadpojavnim». Ovom se posrednom smjeru priključuje i M. (7.), pa ipak — nedosljedan samome sebi — priznaje estetičnim, t. j. lijepim *samo* nešto pojedinačno (248). Time postaje M. «krajni empirista, upravo senzualista» napustivši faktično posrednu struju, kojoj se načelno priključuje.

Riječima priznaje M. da ljudski duh počinje s osjećajem i opažajem pojava, ali da ne završuje time, nego da je dosad otkrio i u estetici dobrahan broj apodiktičnih istina i zakona, kojih on ne može ne priznavati (7.). Ti su zakoni općenito valjani za sve ljude (22. 23.). No *u zbilji* poriče M. estetskim sudovima općenitu apodiktičnu valjanost: «estetički oblici... nemaju u nijedno doba apsolutnu vrijednost, nego samo relativnu prema relativno najsavršenijoj estetičkoj spoznaji i tvoritbi u neko doba». (291, 2, 285).

Kao razlog za ovu važnu tvrdnju navodi samo to, da je ograničenom duhu ljudskom nemoguća apsolutna i apriorna spoznaja. Same ove dvije riječi krive su, da u svojim daljnjim doumcima nije ispravan. Kod riječi «apsolutan» ne razlikuje M. vječnu valjanost i općenitu vrijednost jednom stečene sigurne spoznaje od komprenhenzivnosti najsavršenije spoznaje. A riječ «aprioran» uzima za potpuno bezosjetnu, potpuno bez ikakve pomoći iskustva samoumsku spoznaju (245, 249, 281, 293). I mi se potpuno slažemo s time, da ni filozofija ni estetika nije *tako* apriorna. No apriornost spoznaje u skolastičnom smislu ne znači bezosjetnu, nego takovu spoznaju ili bolje: zaključivanje, gdje se iz spoznaje nečesa, što je po naravi svojoj prije, zaključuje nešto, što je po naravi svojoj kasnije. Kantove «apriorne», t. j. bezosjetne, urodene ideje imadu zaslugu, da su prouzročile toliku konfuziju u inače jasnoj filozofijskoj terminologiji.

M. slavi Bacona kao izumitelja, odnosno uskrisitelja Aristotelove induktivno-deduktivne metode. A skolastici su prema M. sustav «sastavili od Aristotelove logike nekakav tobože vječan u ničem nepromjenljiv pak osjekoše, da logika ne može ni za vlas napredovati preko onoga, što da je Aristotel utvrdio. Skolastici su htjeli logiku ukočiti za uvijek ne baveći se induktivnim znanostima, dapače odsuđujući indukciju...» (293). I logika može napredovati, ali zar je to doista napredak, ako se danas ruši, što je juče sagrađeno? Da pak skolastici osuđuju indukciju, ne postaje samo radi toga istinom, što se neprestano opetuje. Skolastika je *filozofija*, t. j. znanost o posljednim uzrocima svega. A do pojma «uzrok» ne dolazimo pukom indukcijom, nego analizom, dedukcijom. Zato je skolastika kao i uopće svaka filozofija pretežno deduktivna znanost. Ali pojmovnu građu, s kojom operira daje skolastici osjetno iskustvo: nihil in intellectu, quod non

prius fuerit in sensu.[1]) Zgrada skolastične filozofije sazdana je na strogo iskustvenom temelju; njena je metoda induktivno-deduktivna.

Isto vrijedi i za skolastičnu estetiku. Nije li sam prvak skolastike dao definiciju: Pulchra sunt, quae visa placent.[2]) Okolnost, da to M. govoreći o sv. Tomi Akv. prešućuje, ne mijenja ništa na povjesnoj činjenici. I skolastika kao i M. konstatira prije svega opstojnost predmeta, koji nam se mile bez obzira na koju mu drago svršnost ili korist: cuiusipsa apprehensio placet.[2]) Zatim istražuje, što nam se na tim predmetima mili, pa tako dolazi do pojma objektivne ljepote. Skolastička je estetika induktivno-deduktivna, a ne «apriorna» t. j. bez opažanja. Ali upravo zato je skolastična estetika «apsolutna» i «apodiktična, za sve ljude i vjekove obvezna» dopuštajuć naravski usavršivanje i unapredivanje. Marković pak priznaje, da takove estetike «ne može izviti, jer ne može apriornim (samoumskim) putem sagraditi estetike, a ne nalazi induktivna (empirijskoga) suglasja ljudi o tom, što li je skladno, a što nije» (285). Marković dakle govori u prilog induktivno-deduktivnoj metodi, ali u zbilji zadržaje samo indukciju, sintezu, a odbacuje svaku dedukciju, analizu. O tom, kao i o ukusu više u poglavlju: oblik pravilnosti.

Etika je po Markoviću u najužem savezu s estetikom. Etika je nauka o ljepoti volje, pa je kao takova ogranak estetike. U tome se M. povodi za Herbertom, koji nasljeduje Shaftesburya, Hutchesona i Pagana, a razilazi se s mnijenjem svog ugleđnika Zimmermanna, da se estetika može posve rastaviti od etike (299. 300). Istina je u sredini između obiju ekstrema: *etika je negativna norma za estetiku.* Ljepota volje nije umjetnička ljepota, nego moralna, koja stoji u skladu naše volje s voljom Onoga, u kome su istina, dobrota i ljepota jedinstveno i savršeno vezane. Prekrasan je i vrlo savremen odsjek o odnošaju dobrote i ljepote str. 299-301. Marković se posve jasno odlučuje «proti *potpunome* lučenju etičnoga sadržaja od pukoga pojavnoga lika, kad se određuje bivstvo ljepote».

I odnošaj ljepote prama istini pravo je shvaćen: «Umjetnost nije isto što znanost. No premda nije neposredan cilj njezin da poučava i da odobrava, ipak ona posredno ima *po*magati, a ne *od*magati spoznaji i moralu» (421).

[1]) 5. Th. I. A. LXXVIII. a. 4. ad 4.
[2]) I. II. A. XXVII. a. 1. ad 3.

2. Postanak estetskih sudova.

Lijepo je ono, što se mili (228). Estetski sud nastaje tako, da se tamno estetsko čuvstvo pretvori u jasan sadržaj kao subjekt, kome se pridjeva stalan ćutni dodatak estetskog milućuća ili nemilućuća kao predikat (234).

Na pitanje pak, što je to: estetsko milućuće ne daje M. jasnog i sustavnog odgovora. Sjedinimo li sve, što on u čitavoj knjizi veli o estetskom milućuću, dobivamo ove oznake: 1) Psihična radnja, koja poima ljepotu i pobuđuje estetsko milućuće, nije puka radnja tjelesnih osjećala naših, nego je čisto duhovna, neosjetna sastavba i ujedinidba osjeta (19. 20). 2). Sve, što od tvari tjelesne dolazi, sve što služi samoživskoj koristi ili nasladi, izlučeno je iz našeg estetskog ćućenja (27). 3) «Posve obilježan palik iz ružna ili etički nevrijedna izvornika mili nam se». (264). Time protuslovi samome sebi, jer na str. 300 obrazlaže opširno, kako «treba umotvor da nas uzmogne potpuno zadovoljaviti estetički, da bude također i etički dostojan». No moramo biti pravedni. Tumačeći značaj Rikarda III., Macbeta itd. i naša estetska čuvstva polaze posve sa stanovišta, da nas etički ružno ni u umjetnosti ne može estetski zadovoljavati. 4) Milotno ćućenje može u nas pobuđivati samo nešto pojedinačno (296). 5) Ono, što na str. 238. govori o est. milućući, nerazumljivo je. 6) Najbliži i najposredniji uzroci milućutnog djelovanja ljepote su po Markoviću, koji se u tome povodi za «umnim mnijenjem Lotzeovim» fizikalni, fiziologijski i psihologijski. A ova nas se pravilnost ugodno doima zato, jer je svemir tako uređen. Apsolutni duh uredio je svemir, a ljepota je simbol i jav ovog etičkog poredaja u svemiru (harmonia praestabilita). Uz ovo Leibnitzovo tumačenje pristaje M. zato, jer je «u suglasju s hrvatskom narodnom mišlju» (301. 302). Dakle će njemačka i francuska i talijanska i engleska narodna duša naći drugi posljedni uzrok est. milućuća!....

Nešto posve jednostavno ili posve tvarno ne može pobuditi estetskoga milućuća, nije lijepo. Estetsku, t. j. ljepotnu vrijednost ima samo skladno složeno oblikovanje (18. 19). Oblik nije teška tvarnost, nego nešto duševnoga (19. 33). Ima tvarno ljepo i duševno; jedno i drugo postaje lijepo samo po oblicima, naročito po obliku harmonije i živosti (29). Ipak bi krivo učinio Mar-

koviću ko bi ga radi ove nauke nazvao pukim formalistom. Vidjesmo već, da je po njegovu shvaćanju, koje i mi prihvaćamo, oblik nešto nad grubom tvari, nešto duševnoga, «Oblik pjesme nije samo srok i ritam — a i on je već nešto višega od tvari — nego i sama ideja pjesme i njezina cjelokupnost» (244). Oblik nije samo neštvo vanjskoga; on obuhvaća neposredno i duševni, t. j. ćutni, hotni i idejni sadržaj umotvora. Nutarnji oblik čitave umjetnine, t. j. oblik etičko-psihičkog sadržaja zove se kompozicija (31). «Ako duševnu i to umnu i etičku ljepotu (nutarnji oblik) zovemo idejom, a lijepu oblikovanost (vanjski oblik) prirodne tvari zovemo pojavom, onda ćemo reći, da je prava i potpuna ljepota ideja potpuno očitovana u pojavu, ili pojav potpuno prodahnut idejom» (33). Marković nije — ili točnije: *nije htio* biti pukim formalistom. On jasno kaže i obrazlaže, da «ne pristaje uz pretjerani formalizam u estetici koji kaže, da umjetničkoj ljepoti ne treba i lijep duševni sadržaj, nego da joj dostaje sam lijepi vanjski pojavni oblik (32). Ako pak otklanja idealizam, koji nazrijeva ljepotu u samom etički lijepom duševnom sadržaju, pravo čini. Umjetnost se razlikuje od znanosti upravo lijepim oblikovanjem. Bez oblika nema ljepote.» Oblik je ona osobina, koja u nas pobuđuje estetsko milоćuće (18).

Estetičkim likom može biti samo nešto složeno i to bar od dvaju istovrsnih članova kao sastavina. Takav složaj zove M. prvotnim estetičkim oblikom. Drugotni su oblici sastavljeni od više sastavina, a ne od samih dviju (252). Estetički sud, koji se izriče o složaju samo dviju jednostavnih članova, zove se prvotan estetički sud, koji se ne da a i ne treba dokazati, oni su očevidni (238). Takovih sudova imade pet: mili nam se sve ono, što imade na sebi oblik jačine, skladnosti, priličnosti, konačne skladne izmirnosti i pravilnosti. «To je ujedno onih petero oznaka, koje satvaraju cjelokupnu milоćutnost, t. j. ljepotu nekoga predmeta. U toj oblikovnoj ljepoti treba da se pojavlja i idejna, navlastito etička vrijednost. Treba imati na umu, da jedno obilježje samo za sebe još ne čini ljepote, nego tek svih petero zajedno. Neki predmet može biti milоćutan po jednom obilježju, a uz to nemilоćutan po ostalim obilježjima: takovu predmetu ne pripada prirok ljepote» (303).

Marković dobro vidi golemu razliku tamnog estetskog čuvstva i jasnog suđenja, koje jedino ima pravo da ustvrdi: ovo je lijepo, ovo nije lijepo.

3. Prvotni estetski oblici. Oblik jačine, živosti, potpunosti.

Da nam se nešto mili, treba da bude prema svojoj naravi veliko, jako i živo (304. 308). Ovu zasadu objašnjuje M. na primjerima jake volje (Koriolan, Nikola Zrinjski), ustrajne ćuti (Romeo i Julija) i jake, t. j. zorne i slikovite pomisli. Dobro bi bilo, da je sabrao i nekoliko primjera, koji griješe protiv ovog estetskog oblika.

«Estetski oblik količinski zahtijevajući potpunost hoće ne samo jedinstvenu cijelost umotvora, nego i to, da on zadovolji cjelokupnu duševnost, t. j. osjećajnost i misaonost i ćutnost i voljnost» (311). «Zar je umjetnini svrhom vrijedati osjećala, mučiti čuvstvo i razum onoga, koji prima dojmove od umotvora? Ružoba, bila tvarna ili duševna, ne može biti jedinim predmetom i svrhom umjetničke prikazbe, nego može služiti samo kao suprotak i kao sredstvo» (313). Tom se prigodom obara M. na one umjetnike, koji hoće «crpsti sve iz sama sebe, iz apsolutno slobodne osobnosti svoje» (312).

Ne samo svaki pojedini član, nego i čitava umjetnička cjelina treba da bude potpuno razvijena, jasna i pregledna. Primjer takove zorne cjeline pokazuje M. u vrlo pomno i lijepo, ali preopširno izvedenom prikazu svezanog niza dramskih značajeva u «Mletačkom trgovcu». Pripominjem usput, da M. izrijekom odsuđuje one «neoprane izreke Porcijine. Da dokaz bude potpun, trebalo je navesti i primjer, koji nema ove potpunosti u nizu značajeva, pa nam se zato ne mili. Osobito pak imalo bi se primjerima pokazati, kako nam se mili završena, potpuno izvedena radnja, a svaki nedostatak, svaka kržljavost i slabost uzrok je nemilоćuća.

4. Oblik sklada.

«Sklad je pretežna istovetnost dviju ili više članova sastavljenih u jednu cjelinu. Sklad slaže pojedine česti neke cjeline u jedinstvo. Članovi, koji sastavljaju sklad, treba da su istovrsni t. j. da su svi ili prostorne količine, ili vremenske količine ili zvuci ili šare ili zorne pomisli ili ćuti ili hotnje» (327).

«Sklad prostorina ili je sumjernost (simetrija) ili razmjer-

nost (proporcionalnost) (327). Razmjernost tražimo po visini, a sumjernost po širini» (330). Zatim upozoruje M. na Zeisingova i Fechnerova istraživanja o zlatnom rezu na ljudskom tijelu i u umjetnosti, pa priznaje zlatni rez najljepšim i najsavršenijim razmjerom.

«Bivstvo sklada kao estetičnoga oblika najjasnije se pokazuje u glazbi» (330). Isporedujući zatim na preko 40 stranica Helmholtzovu, Zeisingovu i Wundtovu glazbenu teoriju sklada dolazi M. do zaključka, da je konsonancija sklad jednakih, a harmonija sklad različnih, ali nekim pravilnim međusobicama spojenih glasova. Ili kraće: konsonancija je glasovna simetrija, a harmonija glasovna proporcionalnost i to zlatorezna (373).

Sklad i nesklad bojnih šara prikazuje M. prema Ungeru i Brücku (380). A sklad svjetla u slici stoji u razmjernosti stupnjeva svjetloće. Treba naime da bude u svakoj slika jedna najmanja svjetlosna mjera, prema kojoj valja da su razmjerni svi stupnjevi svjetla i sjene. Približnu normu daje slikaru priroda i optički zakoni (381). Primjera nema.

Skladnost obilnijeg mnoštva članova, koji se svojim osobinama razlikuju, a ipak su vezani u jednu cjelinu, zove se jedinstvo. U svakoj umjetnini treba da je neko središte, prama kome su upravljeni svi značajevi ili članovi (382). Kao izvrstan primjer skladnog jedinstva u drami podaje M. analizu Corneille-ove tragedije Horace. S pravom ističe i pogrešku preoštrog jedinstva — jednostranosti, koju je već Herbart opazio u ovoj tragediji, gdje je «žrtva Hamilina uzaludna, jer je rodbinska ljubav posve pogažena i uništena politikom, a ne događa se izmir među njima» (389).

Iz slikarstva izabrao je M. Čermakovu sliku «Ranjeni Crnogorac» da na njoj vrlo opširno pokaže oblik skladnog jedinstva i sve ostale prvotne estetske oblike. Čermak rekao je Markoviću 1873. u Parizu, da se slaže s njegovim tumačenjem u svemu osim oblika skladnoga izmira. Marković naime drži, a kod toga je ostao i poslije protivne izjave umjetnikove, da slika prikazuje oca, sina i unuka i to tako, kao da će sin po skoroj oslijepi svojoj slaviti oca pjesmom, a unuk će pobuđen tom pjesmom tvoriti junačka djela po primjeru svoga oca i djeda (405).

5. Oblik osobinske obilježnosti.

Oblik osobinske obilježnosti ili obilježnog priličja zahtijeva, da jedan lik bude drugome (izvorniku) u bitnim obilježima palik, ali ne posve istovetan (263-6). Kao što je onomatopoja idealna, t. j. bitna prilična prirodnih zvukova, tako ne smije ni jedna umjetnička prilična biti posve naturalistička (406).

Značajnu obilježnost duševnosti ljudske prikazuje M. po Tainu ovako: modna obilježja, obilježje čitave epohe, narodnosti, plemena i napokon opće ljudska obilježja. «Umjetnini, koja vjerno i krepko prikazuje obilježja općega ljudskoga bivstva pripada najviši stupanj est. vrijednosti po obliku obilježnoga priličja» (411). Sve ono drugo potpada po Markovićevom mnijenju pod oblik pravednosti. Takove, svakoj dobi razumljive i lijepe umjetnine jesu po Markoviću n. pr. Shakespearove tragedije, Danteova «Divina Comedia», neke slike Rafaelove i Leonardo da Vinci-eve.

Govoreći o glavnoj obilježnosti tjelesnosti čovječje (414-418.) — gubi se M. u nabrajanju povjesnih crta, a ne postavlja preciznih načela. Istina je doduše, da «helensko kiparstvo prikazuje ljudsko tijelo u naponu *naravite* razvitosti» (419). Ali zar zbilja u srednjem vijeku slikarija i kiparija prikazuju ljudsko tijelo «nelijepim i gotovo jadnim » — i to *samo zato,* jer «se u srednjem vijeku tijelo samo sobom držalo zlom stranom ljudskoga bivstva?» (419). Ne, tijelo samo sobom nije zlo, ali dražest njegove puti navada na zlo. S golotinjom i tjelesnim dražestima kao takovim nema kršćanska umjetnost nikakova posla. Kad bi tijelo fra Angelicu i bilo tek «*nevrijedna* pojava vjerskoga čuvstva» - što nije - još bi uvijek ovo shvaćanje bilo ispravnije od shvaćanja Cellini-eva i čitave gotovo renesanse, da je: «*glavna* stvar u slikarstvu i kiparstvu valjano prikazati ljudsko tijelo» (416. 417). To je glavna stvar za poganske umjetnost.

«Značajna obilježnost umotvora, koji prikazuje čovjeka, estetički je to vrednija, što više umotvora prikazuje bitna obilježja čovjekova, duševna i tjelesna, pojedinački uposebljena» (418). Plemenština je bitnija čovjeku od opakosti, a tjelesna živost i krepost bitnija od slabosti. Zato su po obliku osobinske obilježnosti na najnižem stupnju prikaže prostačke i samoživ-

ske. Uz niske značajeve treba da su u istom umotvoru i plemeniti, suprotni im značajevi i da se razvoj dogadaja završi estetičko-etičkim skladnim izmirom (419).

Raspravljajući o estetičkom idealu po obliku i ideji oslanja se M. na Rougouta, pa zaključuje: «Ne sapinjimo umjetnika zapovjedu, neka prikazuje samo moderan ideal, kad i onako ne možemo temeljito odrediti bivstvo toga tobožnjega lih sadanjega uzora, jer nikada ne preteže posve jedan smjer ćućenja i mišljenja, nego ima i drugačijih i suprotnih. Dajmo umjetniku slobodu i savjet, neka teži na sveopći ljudski ideal, a kakav je taj, to će umu i srcu sadanjega prava umjetnika kazati pregled prvih umotvorina raznih doba i njegov vlastiti genij» (428). Nasuprot tome moramo naglasiti, da je zadaća estetike, da pokaže umjetniku kako će ispuniti taj veliki zahtjev opće ljudske, a opet sadanje umjetnosti. Jer umjetnost ne smije i ne može biti *samo* opće ljudska — to je kimera. Umjetnost mora da bude i sadanja, kako to M. s pravom ističe svojim oblikom pravilnosti. O tomu niže.

Primjena je Markovićeve teorije o obliku osobinske obilježnosti na «Posljednju večeru» od Leonarda da Vincia vrlo zanimiva, ali preopširna (429-443).

Najteže je bez sumnje protumačiti oblik priličja u glazbi i arhitekturi, koje nijesu pozvane da izravno upodavljaju zbilju. Ipak je ovih 5 stranica (450-455) jedna od najboljih partija u čitavoj knjizi. Možda upravo zato, jer je ovdje M. nastojao da bude kratak. Ne mislim time reći, da se posve slažem sa svim izvodima. Napose nije *sasvim* nego tek približno tačno, da «sve umjetnosti najprije služe religijskoj ideji, svjetovne zadružnosti, a onda pojedinačnoj osobnoj duševnosti» (450). Dali je zbilja *dokazano,* da je kršćanstvo preudesilo rimsku svjetsku baziliku u svoju crkvu? Kršćanska bazilika nije puka metamorfoza svjetske bazilike, nego je nova tvorba, koja je nastala iz imanentnih potreba katoličkog javno bogoslužja. Da su se graditelji starokršć. bazilika služili arhitektonskim elementima rimskim, posve je prirodno, te se drugo i nije moglo očekivati.

6. Oblik skladnoga izmira.

Kad se iz časovita, neprisiljena nesklada, koji niče iz bivstva umotvorbena zadatka, izvije očit sklad, jače će se militi od jednostavnog sklada (289. 455). Tako je n. pr. zlatni rez nesimetarija opet usklađena, izmerena, pa nam se jače mili od puke simetrije (454). Bez simetrije ne da se pomišljati arhitektura, ali uz simetriju ili jednostavan sklad vrlo je važan i zlatni rez i uopće euritmija ili sklad svih razmjera (456).

Markovićevi su izvodi o gradnji gradova (457) općenito ispravni, ali se ne mogu primjeniti na monumentalne građevine. Ove treba da djeluju svečanom, a ne slikovitom euritmijom.

Kiparstvo i slikarstvo ne može se držati stroge simetrije, nego će se postići skladan izmir točnih egipatskih kipova. M. ne shvaća, pa zato onako prezirno govori o egipatskoj skulpturi.

Formalni sklad i izmir postizavali su stariji umjetnici pomoću simetrijske trokutne ili zlatorezne razdiobe, ali je svaki trag ukočenosti razriješen u slobodan sklad, te gledalac slike i ne pomišlja na crtežni geometrijski osnov složaja. I zadržaj umjetnine treba da bude oblikovan skladnim izmirom. Nema li tragične katarze, nema li utješne pobjedne misli, nego samo bijeda, nevolja i groza, tada je krivo upotrebljena sva vješta tehnika. Skladna izmirnost ne može se postići pukom tehničkom vještinom, nego je izjav dolične duševnosti. To je lijepo dokazano na nekoliko primjera. (463. 4).

U pjesništvu se postizava skladna izmirnost u licima, ritmu, razvoju misli i činâ, gdjegod se suprotci svladaju sjedinidbom. Najznatniji su suprotci etičke naravi (465). Zar je doista Spencerova nauka o sveopćem razvoju tako u prilog skladnog izmira u umjetnosti, kako to M. tvrdi? (466).

U tragediji je skladan izmir ono, što Aristotel zove katarzom (467). Skladna izmirnost u drami ne stoji do sretnog ili nesretnog svršetka (463). Lessingovu sumnju, kao da Macbeth i Rikard III. ne potvrđuju Aristotelovih uvjeta za pobudu samilosti i straha, odbija M. posve pravo, jer «u nekim razvojnim časovima obiju ovih tragedija ćutimo neku samilost i strah za Macbeta i Rikarda III. i to u onim časovima, gdje vidimo u tih zlotvora javljanje savjesti ili nutarnje njihovo slamanje» (468). To je vrlo dobro riješenje ovog veoma teškog problema. «Novotari i u tom, kako u svemu, hoće preobrat staroga načina, kojemu je trajan izgled Shakespeare, a trajan nauk staroga Aristotela, pa prikazuju tobožnju tragičnost samih slabih, nemoćnih značaja, a izmirna bi tobože imala biti priznaja, da slabi propadaju» (471).

Da se jedan ipak našao, koji je muževnom riječi ustao proti Nietzscheova «nadljudstva» kod nas!

Isti zahtjev skladnoga izmira stavlja M. energično i na epsku književnost i na roman. «Nije ni istinita takova slika života, koja pokazuje samo tamne strane njegove, a svijetle izostavlja» (471). Zatim se opet žestoko obara na «novotare» vani i kod nas, pa svršava: «skladna izmirnost je naravna estetička i etička potreba čovječja. Isporedba najljepših pučkih priča to dokazuje» (474).

Povodeći se za Billrothom, Hanslickhm i Schillingom ističe M., da je «glazbi potreban sklad i skladan izmir; a oni novotari, koji ili po svojoj ćudi ili po taštini, da bi se što više odvojili od starih, prevoljavaju neizmirenu neskladu, vrijeđaju bivstvo glazbene umjetnosti» (475). I Marković dopušta naravski disakorde, ali samo prolazno. Kao na drugim mjestima, tako i ovdje veoma voli M. opširna teorijska razglabanja o glazbi. Pravila o harmoniji zove nepovredivom glazbenom gramatikom (480).

7. Oblik pravilnosti.

«Oblik konačnoga izmira nastaje svijesnom uporabom časovita nesklada, koji se razrešava u konačni sklad. A oblik pravilnosti nastaje nesvijesnom uporabom nesklada, koji se drži za sklad» (289). Oblik pravilnosti obuhvaća sva četiri ostala oblika. Pravilnost je za M. ponajprije konstatacija činjenice, a onda i načelni zahtjev, da svako doba, svaki narod i svaki umjetnik na drugi način shvaća i izrazuje prva četiri ljepotna oblika (482). Estetsko je dakle znanje, ćućenje i tvorenje svakog pojedinog doba samo «relativno dotjerano, a da se ne može držati apsolutno dovršenim i savršenim» (231). To se može dvojako tumačiti. Drugo naime doba ili drugi umjetnik može savršenijim načinom izraziti onu istu ideju, koju je izrazio Vinci u «Posljednjoj večeri». Ovo je stajalište posve ispravno. No M. nastavlja: «svako doba ima svoje najveće umjetničke tvorce, a ima i najnaobraženije i najtankoćutnije estetičare: ti jedni i drugi najvrsniji su da prosude i ustanove estetičku vrijednost umjetničkih tvorevina». Ali tko će odlučiti, koji su to najveći i najnaobraženiji i najtankoćutniji umjetnici i estetčari? Pa onda: prema kojim kriterijima će ovdje sud izreći svoj pravorijek? Očito *jedino* pre-

ma *svojim* mislima o ljepotnim oblicima. «U razvoju umjetnosti pravilnost nije sadržajem svojim apsolutna, nego relativna. Ali u svojoj držanoj mijeni ostaje načelni zahtjev pravilnosti. Kad se odmeće stari sadržaj pravilnosti, postavlja se mjesto njega nov. Pače i kad se proglasuje vodiljom umjetnikovom nepravilnost, potpuna sloboda umjetničke tvorbe od ikakvih pravila, to se upravo tim postavlja *ne*pravilnost za pravilo» (482). Ako je tomu zbilja tako, tko će onda suditi, imadu li pravo futuristi ili Rafael? Zar možda Marković? Nipošto! Jer tko i što nam jamči, da je njegovo estetsko ćućenje savršenije od futurističkoga?

I tako Markovićev oblik pravilnosti ne znači ništa drugo, nego ovu latentnu definiciju ljepote: sve, što se subjektu mili, to je lijepo — ali samo za taj subjekat. Drugom se ta ista tvorevina ne mili, pa nije lijepa, nego možda i ružna. Ljepota je dakle puka pomisao, a ništa objektivnoga. Pa ipak se Marković izričito protivi ovakovu čisto subjektivnom shvaćanju ljepote. To je dapače jedna od točaka, u kojoj se razilazi od mnijenja svoga uglednika Zimmermanna (295). Mnogim umjetničkim djelima prošlosti priznaje M. trajnu, opće ljudsku vrijednost (429, 412, 413). Nutarnje protuslovlje čitave knjige još uvećava činjenica, što se M. obara na one novotare, koji «vojuju za modernu t. j. dobi doličnu umjetnost» (489), koji «velike umotvorbe prošlosti drže zastarjelima» (429) — a jedno i drugo nužno slijedi iz njegova vlastitoga oblika pravilnosti.

* * *

Zar ćemo dakle posve zabaciti Markovićev oblik pravilnosti? Što sudimo o drugim oblicima? Ili drugim riječima: što sudimo u Markovićevoj definiciji umjetničke ljepote: «lijepo je ono, što je potpuno, skladno, obilježno, skladno izmjerno i pravilno; svaka od tih oznaka potrebna je u sadržaju pojma o ljepoti, a osim nje nije potrebna ni jedna». (485)?

Ovo 5 osnovnih ljepotnih oznaka poprimio je M. od Zimmermanna. No Z. pronalazi ove oblike apriornom dedukcijom (253), a M. je nastoji dopuniti i spraviti indukcijom (293). Prva je 3 oblika M. posve preuzeo od Z. Za oblik skladnog izmira i pravilnosti ostavio je Zimmermannove riječi, ali im je dao posve drugi smisao. Z. shvaća oblik pravilnosti kao subjektivni preobražaj objektivnih sadržaja (267). Iz ovog oblika izvodi Z. svoj est. oblik uspostavljenog sklada. Ta je upostava suprotnica i naopačje korektnosti, te se ove dvije udilj bore medu sobom

(273). M. pobija ovo shvaćanje, pa stavlja oblik skladnog izmira (kako je gore protumačen) na četvrto, a sveopći oblik pravilnosti na peto mjesto.

Veći dio Markovićevih izvoda nije drugo no tumačenje osnovnih ljepotnih oblika. Sustavni dokaz, da je svaki od ovih oblika potreban, a osim njih da nije potrebno ništa, nije savršeno proveden. To smo i gore istaknuli. Glede skladnog izmira osjeća to i sam M. (468). Oblik se skladnog izmira posve lako može svesti na oblik sklada. Pustimo li zasad s vida oblik pravilnosti, preostaju 3 oblika: oblik jačine, sklada i obilježja, koje bez ikakove rezerve prihvaćamo kao elemente umjetničke ljepote. Ova 3 elementa umjetničke ljepote jasno precizira već sv. Toma Akvinski: «Ad pulchritudinem tria requiruntur: integritas sive perfectio, debita proportio, sive consonantia et claritas..... Quantum ad secundum, convenit cum proprio Filii, inquantum est imago expressa Patris».[3])

Uz neke modifikacije prihvaćamo i oblik pravilnosti. Svaki narod i svako doba imade svoj posebni «ukus». Na temelju ove činjenice ne možemo doduše zaključiti potpunu relativnost svake estetske vrijednosti, kako to čini M., jer moramo uzeti u obzir i drugu činjenicu, koju uostalom priznaje i M., da su mnoge umjetnine sviju vjekova i danas još duševna svojina «ljudi *nepokvarena* ukusa i sposobnih za estetičko naravito miloćuće» (429). No u drugu ruku ne smijemo zahtijevati ni to, da umjetnik teži *samo* za svedobnim, opće ljudskim estetskim idealom. Treba jedno i drugo sjediniti, t. j. općeljudski est. ideal treba da bude udešen prema potrebama i razvitku svoga doba i naroda. To je upravo učinilo besmrtnim Dantea, Rafaela, Shakespeare... Pravilnost bi prema tomu obuhvatala ono, što danas zovemo ukusom, stihom, modernošću, savremenošću, nacionalizmom (u ideji i obliku 313), ali tako, da ne bi stavljala neprestupnih granica novim putevima umjetnikova genija. K tome bi se imala dodati sastavbena pravilnost svake pojedine umjetnosti, kako je određuje njezina svrha i njezina sredstva. I ovu pravilnost spominje M. (484), ali je očito, da je ovdje riječi «pravilnost» dao opet *novi, objektivni* smisao.

Ispustimo li dakle iz Markovićeva pojma estetske pravilnosti onu potpunu subjektivnost i relativizam, dobivamo slije-

[3]) A. XXXIX. a. VIII. Respondeo dicendum.

deći pojam i zahtjev estetske pravilnosti: umjetnik neka nastoji, da njegovo djelo bude izljev opće-ljudskih misli i osjećaja, neka dakle nikada ne vrijeđa istine ni ćudoređa. U izboru sadržaja i njegovu oblikovanju neka se oslanja na svoju okolinu i svoj samonikli dar, na razvitak lijepe umjetnosti i na utvrđena estetska pravila o obliku jačine, sklada i obilježja, te o svrsi, granicama i sredstima svake pojedine umjetnosti. Samo tako ćemo moći izbjeći ekstremnom objektivizmu i subjektivizmu u estetici, koja imade odrediti granice djelovanja i objektivnih i subjektivnih estetskih čimbenika. Marković je trebao više pažnje posvetiti problemu o ukusu, pa ne bi bio ustvrdio, da «ne nalazimo induktivnoga suglasja ljudi o tome, što se mili, a što se ne mili» (285). «Premda je ukus o ljepoti različan, to se ipak ne da tajiti, da i ljepota ima nekih stalnih zakona, po kojima se mora ravnati ukus, tako, da ako ih ostavi, velimo, da je pokvaren: Zakoni o dobrom ukusu proističu iz onih načela na kojima se osniva ljepota. Kao što bi bila luda pedanterija, ako bi tko ukus o ljepoti u svemu i svagdje i uvijek stegnuo na stalne nepomične zakone i pravila; isto je tako kriva misao, da ukus nema nikakovih zakona, po kojima treba da se ravna».[4])

8. O divnosti (uzvišenosti).

Uzvišenost se po M. ne može brojiti među obilježja ljepote (512). Kad ljepotni oblik nadmaši svaku našu mjeru i doseg našega zornog pomišljanja, onda se pretvori u uzvišenost (511). Nije dosta istaknuto, da i uzvišenim mora vladati zakonita pravilnost, da ne smije nadmašiti svoje vlastite mjere, jer onda biva strašnim (Isp. 515). M. se pretežno bavi — uostalom posve istinitim načelom — da ono, što je posve razgovetno i jasno, nije uzvišeno (517). Zloumlju i zlu čuvstvu i zloj volji jednog Rikarda III. ne može pripadati prava uzvišenost, nego samo strašna veličajnost (514). Mjesto citata iz Kanta, Prendelenburga, Carrierrea, Lemckea, mogao je M. objasniti pojam uzvišenosti time, da pokaže formalna sredstva, kojima svaka pojedina umjetnost izriče uzvišeno. Ono mnoštvo lijepih primjera trebalo je sustavno poredati prema pojedinim oznakama uzvišenosti. Svaka oznaka trebala bi imati barem po jedan pozitivni i po jedan negativni primjer.

[4]) Dr. Anton *Kržan:* O postanku čovjeka. 1874. I. Rasprava o ljepoti. 285.

9. O tragičnosti.

Govoreći o tragičnosti prikazuje M. na široko Zimmermannovo 520-2), Carrierreovo (522-7), Vischerovo i Aristotelovo (527-31), Freytagovo i Bernaysovo (531-5), onda opet Zimmermannovo i Lessingovo 535-9) i konačno Gottschallovo i Herbartovo (539) — mnijenje o tragici. Tek tada govori na 5 stranica M. u svoje ime: «dramatična tragičnost je ona veličajnost psihologijske ili pače etičke snage, koja se očituje propašću prekomjerno jaka značaja u borbi proti svojti» M. prihvaća Vischerovu tragičnost jednostavnih (psihologijskih) i etičkih sukoba, a zabacuje Vischerovu tragičnost svemirskoga udesa i tragičnost etička značaja, koji se posve čist i uzvišen žrtvuje za druge. Prve dvije tragičnosti odredene su prema Aristotelu, t. j. prema teizmu, pa pretpostavljaju slobodnu volju pojedinca, njegovu odgovornost i krivnju. A druge dvije vrste odredene su prema Hegelu, t. j. prema panteizmu, koji uništava slobodnu volju, dakle i krivnju i zaslugu (529). Šteta, što mu se u ovom stvarno prekrasnom odsjeku potkrala jedna velika *dogmatska pogrješka:* «Panteizmeni fatalizam ili svemirski udes Vischerov — tako se silno usjekao u ljudsku misao, da se uvukao i u sam deizam, bud se u njem hoće kriti pod riječju predestinacija (523). O tragičnoj katarzi govorio je opširno 467-75. Na koncu priznaje izrijekom, da može neki umotvor — n. pr. drama — biti i lijep i uzvišen. Po njemu se ozbiljna drama razlikuje od tragedije time, što svršava skladom, postignutim već u zemaljskoj zbilji, a ne tek slućenom vjerom i nadom u neizmjerni ideal (543)).

10. O komičnosti.

U ovom se je poglavlju još teže snaći nego u prijašnjima. Najprije čitamo Jean Paulovu i Kantovu, onda Aristotelovu, pa Weisseovu, Rugeovu, Vischerovu, Bohtzovu, Zeisingovu, Wackernagelovu i Gottschallovu definiciju komičnosti. Tek tada daje M. s Durdikovom ovu definiciju: «komično je neko, gledaoca na smijeh potičući nerazumno djelovanje ili inako naopačje nekoga sobstva, koje time sebi uzrokuje neku nepogubnu nepriliku, a da njemu nije svjestito svoje nerazumlje ili naopačje, nego se ono sebi čini i te kako razumnim, znatnim, ali gledaoci brzo raspoznaju njegovo nerazumlje, naopačje (549). No ni ova definicija ne pristaje svim primjerima smiješnoga, što ih navada M. I ova definicija daje pravo Aristotelu i — Jean Paulu. Možda bi bilo bolje, da se kuša odrediti pojam uzvišenoga i komičnoga na istom temelju, kao i pojam ljepote, t. j. na temelju ideje i forme. To je glede uzvišenoga kod nas pokušao Sladović,[5]) ako i nije posve izveo.

11. Zaključak.

Pokojni se Marković tužio, da mu je — usprkos oduševljenih slavospjeva Šegvićevih — ova knjiga veoma hladno primljena i da je gotovo nitko ne čita. «Mi valjda još nismo dozreli za ozbiljnu znanost» - tako ili slično znao je govoriti. I doista: za Markovićev sustav općenite estetike nismo dozreli. Marković naime slijedi svog ugledника Roberta Zimmermanna od §. do §. prikazujući njegovu nauku, koju dijelom prihvaća, a dijelom pobija. A u Hrvatskoj bio je poznat Robert Zimmermann tek po imenu kao jedan od njemačkih filozofa, za čije su se misli — osobito, ako su potanko razvijene, vrlo rijetki zanimali.

Ali ne samo, da naši ljudi nijesu bili — i još uvijek nijesu zreli za Markovićev sustav općenite estetike: ni sam ovaj sustav nije dozrio za nas. To su skripta sveučilišnog profesora za znanstvni seminar, u kome je podvrgnut opširnoj kritici estetski sustav Zimmermannov, ali nije knjiga dozrela za štampu. U Markovićevu sustavu općenite estetike imade premalo sustavnosti. Počesto je vrlo teško razabrati, da li M. iznosi svoje mnijenje, ili govori tek kao referent Zimmermannov. Ovo neprestano referiranje Zimmermannovih mnijenja i izvoda jest glavna metodička pogrješka čitave knjige. Da razumijevanje bude još teže, M. o jednoj stvari ne govori na jednom mjestu, nego pobacamo po čitavoi knjizi, kako svjedoče i stranice, koje navadaamo u ovoj ocjeni.

Često opetuje iste stvari, često sam sebi protuslovi. O mnogim pitanjima općenite estetike uopće ne govori ili samo uzgredice. Ne određuje granica između općenite i posebne estetike.

Stil je i jezik vrlo težak, katkada gotovo nerazumljiv.

---

[5]) Emanuel *Sladović:* Uputa u pjesmenu umjetnost. Zagreb. Izd. Mat. H. 1852. 7.

U filozofiji polazi M. s teističkog stanovišta, ali samo radi toga, jer to stanovište više odgovara hrvatskoj narodnoj duši. Prihvaća slobodnu volju uopće i napose slobodnu djelatnost umjetnikovu. Diljem svojih razlaganja imade rasijanih velikih dogmatskih zabluda. Da spomenemo samo još neke. Na str. 470. 471. iznosi, kako Björnson u svojoj drami «Preko naše snage» najprije pokazuje «nerješivost vjerskoga pitanja o nadzemaljskom bitku, a onda rješivost socijalnoga pitanja o pravednoj preuredbi društvenoga stanja potpunom uporabom prirodnih znanosti». I to da je skladan završni izmir? Na str. 148. veli, da je «induktivno prirodoznanstvo gotovo posve utvrdilo Leibnizovu apriornu dedukciju o prelaznim bićima od neorganske tvari na organsku, od biline na životinje, pak od životinje na čovjeka? Na istom mjestu zove tvar «tobože neorganskom».

Uza sve velike pogrješke jasno izbija ipak iz čitave knjige pravi učenjak, plemenita duša i dobar Hrvat. Šteta samo, da Marković nije našao nikoga, koji bi ga bio upozorio na dublji studij skolastične filozofije, prama kojoj je on tako nepravedan, osobito pak na temeljit studij sv. Tome Akvinskog, sv. Bonaventure i sv. Augustina. Tada bismo imali nešto manju opsegom, ali istinitu i svima razumljivu hrvatsku estetiku. Ovako je Markovićeva estetika grandis passus, sed extra viam.

Mladi, kao i svi filozofijski neizobraženi, neka ne čitaju ovog sustava općenite estetike. Oni ne bi znali lučiti istinu od neistine, pa bi im se mnogo toga, što je krivo i pogibeljno, usjeklo u dušu. A radi nepreglednog preobilja nerazgovetnih i teških misli i pojmova omrazio bi se takovima i sam studij estetike uopće. Filozofijski izobraženima dobro će doći i moći će Markovićevu estetiku s koristi čitati, budu li imali na umu ono što smo gore spomenuli.

Problem sposobnosti.

Piše: **Dr. R. - Hrvatska.**

Njemački je državni kančilir Bethmann-Hollweg bacio u parlamenat pri najžešćoj borbi novu krilaticu: «*Freie Bahn dem Tüchtigen*» (slobodan put sposobnoj ličnosti). On je time htio da otvori vrata i put u oficirskoj i diplomatskoj službi. Nu to bi se moralo da proširi i na druga područja.

U austrijskoj je vojsci Ratzenhofer bio feldmaršal i vrstan sociolog i ako je započeo bio u početku svog samostalnog življenja kao urarski pomoćnik. Rohow u Prusiji nije bio školnik i ipak se divio i Pestalozzi njegovim školskim knjigama. Ni Pestalozzi nije bio strukovnjak u školi i ako je bio veliki pedagog. Fridrih List je bio trgovac, ali je pod njegovim uplivom provedena željeznička mreža u Njemačkoj tako, da je ne samo od koristi bila za trgovinu u doba mira, nego je i za ovog evropejskog rata imala glavni udio u bojnim pobjedama. Hindenburg je bio umirovljen prije rata.

Prigode beru jagode; prigode iznesu vrijedne sposobnosti na vidjelo, a i mnogog zakopaju.

Eto te prigode pružiti, da se sposobni pokažu i razviju svoju djelatnost, jest zahtjev nove dobe, socijalni zahtjev u napretku čovječanstva.

Gdje, kako da se to postigne?

1. U *oficirskom* stališu mnogi podoficir ima mnogo teoretskog i praktičnog znanja, ali ostaje na nižem stepenu službe, jer

nema redovitih ili viših nauka. — *Profesorom* srednjih škola ne može postati, ko nema redoviti ispit na sveučilištu iza 8 semestara pohađanja, ma napisao on mnogo učenih stvari iz svog obljubljenog predmeta, dočim može da bude profesorom i onaj, koji se je kroz srednju školu povlačio s jedva dovoljnim ocjenama i na sreću iza par pokušaja jedva položi zadnji ispit iza desetak godina suplentske prakse na kojoj srednjoj školi. — U Austriji su se *odvjetnici* ogradili §§, da su nužni posrednici gotovo pri svakom sudskom nastupu. U zadnje su doba dapače pred ratom radili na tome, da u taj stališ ne uzmognu stupiti suci ili sudbeni savjetnici. — U *sudbenoj se struci* unapređenje obavlja redovito automatski prema godinama službe. Slično je kod drugog činovništva. — U *diplomatskoj* karijeri u Austriji važnija mjesta ima u svojim rukama visoka aristokracija. Uopće kod nas plemićki i grofovski naslovi imaju socijalne neke privilegije.

To je par primjera. Tih dakako u realnosti imade mnogo više, a da ne napominjem rodbinsku svezu, nedolična sredstva, kojima se turaju naprijed obzirom na socijalne položaje i manje sposobni. I tu je žalibože sav svijet ista slika.

Tu treba preinake.

Riješiti valja birokratizma, šanblone, mehanizma, sve stališe, ali osobito one, koji su u državnoj službi. Veselja neka imadu u svome radu i samostalnosti, dosljedno i odgovornosti!

Za kmetove se je stvorilo zakone, po kojima se oslobodiše gospodarstvene robije: Zašto se ne bi našlo i za ljude duha put slobode, po kome bi izišle na vidjelo sposobnije osobe?

2. *Kako?*

Zakonodavstvom i podupiranjem.

Po sadašnjim je zakonima svaki naš stališ nekako «corpus separatum». Tu ideju nije pravo da se podržava, barem ne u današnjem strogom obliku. U ovome je ratu umni proletarijat vrlo prorijeđen, te treba omogućiti prelaze iz jednog u drugi stališ. — Jednako bi zakon morao omogućiti uz automatsko unapredivanje kod činovničkog čina i ono sposobnosti, kako to nalazimo u ustanovama katoličke crkve.

Naravni je zakon, koji nas navodi, da ističemo, hvalimo i podupremo sposobne ličnosti. Kod riječi o sposobnosti ne vrijedi samo umna intuicija ili praktična okretnost, nego i savjesnost, jer inače sposoban i istodobno nesavjestan više može škoditi

ljudskom društvu nego li savjestan i istodobno manje sposoban. Nesavjesnima ko želi povjeriti vodstvo ili uplivno mjesto? Samo zlikovci.

Ko želi sposobnima otvoriti slobodan put, valja da za rana to učini.

Kada je to moguće? po kojim kriterijima da to sudimo?

3. Dr. Biedenkapp je skupio mnoštvo primjera u svojoj knjizi «Schultaugenichte und Musterschüler», po kojima se vidi, kako toliki izumitelji, pjesnici, vojskovođe nijesu u školi bili uzorni» učenici, niti se po ičemu moglo slutiti za vrijeme školovanja o njihovoj budućoj sposobnosti. To nije ni čudnovato kod umjetnikâ i vojskovođâ, ali je zamjerno glede otkriteljâ i izumitelja. Ovi bi naime već u mladosti morali pokazati brižno i točno djelovanje, kakovo traži i škola po sebi i umna sposobnost takovih osoba. Nu ipak s ene smije općenito kazati, da veliki ljudi nijesu ništa vrijedili u školi. N. pr. Moltke, Schiller bijahu već na školskim klupama «uzorni» dječaci i mladići. Sjećam se drugova iz gimnazije, te znanaca koji su bili par godina ispred ili iza mog razreda. Mnogi je odličan đak slabo prošao u samostalnom životu, ali je i mnogi slabi đak prošao slabo ili i gore; neki slabi gimnazijalci razviše se tekar na sveučilištu ili dapače i kasnije i prolaze kao sposobni ljudi. Nu se popriječno može kazati, da se redovito dobro održaše i u kasnijem životu kao srednje sposobni ljudi. Uspjeh dakle u školi ne može da nam dade normu, po kojoj bismo mogli unaprijed sa sigurnošću suditi o općoj sposobnosti mladih ljudi, t. j. svjedodžbe ispitne nijesu sigurni kriterij za sposobnost.

Lakši ćemo kriterij naći kod *strukovne* zaposlenosti. Tu, ako je mladić svoju struku promišljeno i slobodno odabrao, može zreo čovjek da pokaže po Horacu «quid valeant humeri». I višegodišnji sluga bolje «iskefa» kaput, nego li ma koji nestrukovnjak, a ćorava baba, jer vazda prede, isprede niti bolje od djevojčice. Ko u kojem zanimanju ima veselje, znak je da na to ima sklonost, a ako ima dobar um i izobrazbu, eto «sposobna» čovjeka. Ovima treba pomoći, da se razviju, prokrče put, svladaju zapreke.

4. Obzirom na sposobnosti treba dijeliti ljude u: genije, talente, dobro sposobne, sposobne i nesposobne. *Genij* udara svoj biljeg u jednoj periodi čovječanstvu. Njih je malo i rijetkoj par njih živi u jednom vijeku. Tako je uredio Bog, koji jedini

dijeli naravne sposobnosti. Što bi se dogodilo, da ih ima mnogo, čak par njih u svakom deceniju? Čovječanstvo bi bilo nepre. stano u duševnoj trzavici, osobito ljudski «sensus communis». Geniji su silne planine; tih pak nema na svakaom kilometru zemaljske površine. — *Talenti* se dižu iznad svoje okoline ili samo u jednom narodu, originalnošću shvaćanja i energičnom voljom. Ovih ima više u jednoj istoj dobi i kod istog naroda. — *Dobro sposobni* natkriljuju u pronicavosti suđenja te u radu iznad običnih strukovnjaka. Tih je veći broj nego li talenata. — Najveći je broj u istom zanimanju redovito *sposobnih* ljudi. Nesposobnih je manje od sposobnih, takme se u broju s «dobro» sposobnim, zaostaju brojčano daleko za brojem talenata. Nesposoban zanemaruje svoje zanimanje, te mu obično fali nešto ili u tijelu ili u umu ili je podatan kojoj strasti, koja njime gospoduje.

Sve se ovo tiče iškolovanih osoba, jer niko ne broji zvijezde, kojih svjetlost ne dopire do nas. Sigurno imade mnogo talenata zakopanih u seljačkom stališ̌u, ali se oni ne mogoše da razviju i očituju, jer je škola skela, po kojoj se brzo i lako popnemo do visokog i širokog vidika.

Dobro sposobne, talente, genije treba otkriti i uzdići.

Kako ćemo ih naći?

Kako vidjesmo, škola nam može nešto malo pomoći. Kod strukovnjaka, koji se ističu već javnim radom, nije teško ne pogoditi. Ali kako otkriti sile, koje su latentne? sakriveni talenat?

Tu treba *intuicije*.

To je dar Božji kod posebnih ljudi.

Poznata je slika, na kojoj par dominikanaca gledaju u oči mladog pastira i uzimlju ga k sebi na nauk i postaje Sist V. Napoleon je I. imao sposobnost, da je znao odmah pri prvom susretaju s osobom, za što mu ko može da služi. Slično se veli i za Aleksandra Velikog.

Psihološki bi morali samo geniji o neotkrivenim talentima da sude, talenti opet o dobro sposobnima, jer se samo s brda otkriva duljinu i širinu doline. Ipak u realnosti nije tako. Dobar je kritičar kadar da upoznade i u javnost iznese i raščisti sve dobre i loše strane n. pr. jednog romana, i ako sam ne bi mogao da napiše roman, koji bi se takmio s objektom njegove kritike. To je priznao i Vogue u svojoj kritici o ruskom romanu. Kako brdo naime gleda na dolinu, tako i ova na brdo; i iz doline prosuđujemo o visini gore.

Svak dakle može da traži, otkrije i pomogne sposobne ljude.

5. A što da se radi glede osoba, kojima je slobodnim imenovanjem podareno važno mjesto, te oni ne odgovaraju tom mjestu?

Kat. moralka propisuje svakom stališ̌u, da dotičnici moraju imati i dovoljno spreme; inače neka to steku ili odstupe. Gdje se radi o slobodnom pouzdanju, to još više vrijedi. Mnogi i u našem kat. pokretu hoće da trajno ostane na čelu radi časti, dočim nije za to dorastao ili čak pokretu škodi. Pri slobodnom imenovanju turajmo naprijed sposobnije ili barem umno i savjesno sposobne. U našim se katoličkim redovima mora svak ćutjeti, ako je za nešto sposoban, sitnim (i ako možda nužnim) kolom u božjoj uri. Moliti treba Boga, da nam dade što više i sposobnijih ratila na svome širokom polju, jer je «mnogo pozvanih i malo odabranih» (Luka, 14); ko s Bogom ne sakuplja, u tutanj rasiplje (Mat. 12, 30).

Higijena rase.

Piše: **A. Putaljac - Kaštela.**

Narodni ekonom: Bon jour, Pierre!

Jurista Pero: Morgen, Morgen! Kak' je pri tebi?

N. ekonom: Izvrsno. Rat dalje traje, te smrt kosi na sve strane. Tako će biti mjesta iza rata mnogo više za bolje ljude.

Jurista: A koji su to bolji ljudi? ja i ti?

N. ekonom: Hm! I to. Nu bolji su oni ljudi, koji su zdraviji, jači i umniji. I ovi će preživjeti ovaj rat.

Jurista: Kako? Mladež je obično najzdravija i najjača, a ta je u ratu pala. Najbolji je dio vojske bio aktivna vojska, nu i ta je i kod nas i kod neprijatelja poginula. Uz to je bilo i po novinama, da je veliki broj učiteljâ, profesorâ, uopće časnika, inteligencije dobro pozobao ovaj svjetski rat, te će se za par decenija osjećati praznina.

N. ekonom: Bilo kako mu drago, što misliš ko će prevladati u ovom ratu?

Jurista: Ko ima bolje topništvo, uopće bolju tehniku.

N. ekonom: Dakako i to. Nego će sigurno prevladati onaj, koji je umniji i boljih živaca. I pravo je da slabi podlegnu. Jedino ćemo na taj način dobiti novo, zdravije pokoljenje, dosljedno, jer sa zdravim i jakim živcima usporedo ide i veća umnost. Stoga za ovog rata poremećuju narodnoj ekonomiji račune gospoda liječnici. Dapače su krivi što rat i tako dugo traje. Ta što čine oni? Ranjene, oboljele, sakate izliječe i od 100 njih pošalju 70 po sto natrag na frontu iza kratka vremena. To nije dobro. To znači polupane mašine iskopati, škulje na brodu zatrpati cementom. Što je slabije i ranjeno, bolje je da iščezne.

Jurista: To zaudara po Häckelovoj «eutanariji». Nu tome se protivi ne samo katolička crkva, nego i socijalna demokracija čak i ateistična framasonerija. Čitavo je čovječanstvo iza fronte razvilo neograničenu ljubav k bližnjemu, k ranjenicima po bolnicama, zakloništima, svugdje.

N. ekonom: To je zlo. Ljudi još ne shvaćaju važnost biološkog zakona.

Jurista: Znam, da je ljubav k bližnjemu nešto urodena; da je to zahtjev čovječje nutrnjosti. Vi teoretičari stvorite teoriju i zakone i onda silom u te okvire navlačite i čovjeka i prirodu. Vazda zamišljate kao i Malthus, da je premalo mjesta za ljude na kruglji zemaljskoj. Što pošasti, što redovita smrt ili ratovi, dovoljno umiru ljudi i ostavljaju mjesta potomstvu. U starom i srednjem vijeku nijesu ni sanjali, da će i industrija davati bolje zaslužbe od agrarnosti čovječanstvu, ili da će se otkriti i praviti nova hranjiva sredstva, a to znači, da je danas omogućena na zemlji veća napučenost ljudi, t. j. narodni ekonomi starog i srednjeg vijeka bili bi se prevarili . . .

N. ekonom: Dakle narodna ekonomija doživljuje fiasko?

Jurista: Pojedini ljudi, pojedine teorije u konkretnom slučaju. To se dogodi i na drugim znanstvenim područjima. Nije znanost isto što i teorija, što i subjektivnost jednog ili drugog učenjaka; nije zlato sve što sjaje.

N. ekonom: Kaži mi, amice, zašto su Nijemci, Amerikanci, Englezi napredniji od drugih naroda? Očito stoga, jer su zdraviji, krepči, pak zato i umniji, dosljedno je masa naprednija.

Jurista: Langsam voran! Lagano, lagano, *festina lente*. U važnim stvarima ne valja prešiti. Čuj me malko. Nijesu Nijemci, Amerikanci, Englezi u masi ni jači ni zdraviji od Arbanasa i uopće gorštakâ, i ako su dakako u kulturi, trgovini, industriji napredniji od njih. Položaj, škole, prirodno bogatstvo, industrija i tisuću stvari kroz decenije i decenije djeluju na te narode obilatije nego li na druge. Ali um nije u odnošaju sa zdravljem ili jakošću; umniji razvitak izazivlje bolji napredak. Svijesniji i umniji državnici dižu i upropašćuju naprednost zemlje, mase. Nu kako veći napredak traži i veće tjelesne energije, pravo je, da moderno doba ne samo kod Engleza, nego svugdje traži da podigne zdravlje i jakost masâ pomoću sportova, izleta, bolje i ekonomičnije hrane, higijeničkih zgrada. Tu liječništvo ima

velikih zasluga, jer je ovo u zadnje vrijeme snizilo na 5-8 godina općenitu dobu umiranja kod nase.

N. ekonom: I tu nam liječnici kvare posao. Umjetno podržavati nešto u životu znači za narodnu ekonomiju gubitak energije, novca, prihoda za volju malenog dobitka. To nije racionalno. Radikalno je istina sredstvo, ali racionalno: posjeći stablo do zemlje, da iz njeg izadu pravi i snažni izdanci.

Jurista: Tu, lieber Freund, opet upadaš u praznu teoriju lijepim prispodobama, koje djeluju na fantaziju, ne na hladan razum. Ti si, amice, materijalista i ne vidiš u čovjeku nego živo tinju i samo kod njega ono cijeniš što stvara novac. A gdje su duševne sposobnosti i tvorine? gdje njegova individualna sloboda?

N. ekonom: Ti upadaš u apriorne sudove, u teoriju...

Jurista: Ne, ne, iz iskustva (a posteriori) vidim, koliko je nužno priznati individualnu slobodu. Zaniječeš li mi to, onda ću te dovesti do skrajne posljedice i pokazati, da ste neprijatelji čovječanstva i bacate ga natrag...

N. ekonom: Nijesam u gospodarstvu za liberalizam, jer se je u narodnoj ekonomiji vidjelo, da ono dovodi gospodarstvo do rasula, propasti. Kao napredan čovjek vazda sam za slobodu, dakle je od koristi za opću zajednicu. Inače mora nar. ekonom nemilosrdno segnuti za nožem i rezati. Londonski prof. Gelton († 1911.) je osnovatelj «higijene rase». Njegova je načela usvojilo amerikansko društvo «American Genetic Association» (ovo je društvo osnovano 1904. u St. Louis, sada su na čelu društvu Davenport i Laughlin). Ovo društvo ima veliki broj strukovnjaka za eugenetiku, te su doslije u 12 država sjev. Amerike poprimljene zakonske zabrane za manje vrijedne ženidbe i uvedena sterilizacija.

Jurista: Što će se time postići?

N. ekonom: Sadašnja sj. Amerika nema nego jedan desetak pučanstva zgodna za daljno napučivanje. Kroz 40 godina će se Amerika preporoditi. Zlikovci, pijanci, djevojčure, epileptičari i slaboumnici, potrebni potpore td. iščeznuti će iz Amerike.

Jurista: To će biti novi Eden, raj na zemlji. A useljivanje Evropejaca?

N. ekonom: Slabe elemente ne će se pripuštati u zemlju. I u Švicarskoj zakon prieči tjelesno ili duševno bolesnim ženidbu, da se tako spriječi daljno razvijanje slaba pokoljenja.

Jurista: Tu dolazimo u Lombrosovu teoriju. Stari su juristc bili za njom zanešeni, mi današnji samo je upotrebimo, kada treba braniti krivca pred porotom. Nešto se baštini, t. j. neka sklonost na zlo, ali se valjanim odgojom u obitelji ili zavodima dade i to ispraviti. Glede tjelesno bolesnih sigurno je bolje, da se ne žene. To uvidaju i sami ženidbeni kandidati. Ako to hoćemo zakonom da zabranimo, značilo bi segnuti u individualnu slobodu. Inače bi trebalo prisiliti i u zavode zatvoriti sve sifilične, sušičave, sve osobe podvrgnute ma kojoj epidemičnoj bolesti. Ovako mora da traži radikalni narodni ekonom, kao što si ti, amice. — Uz to će jednakim pravom tražiti Malthuzijanac, da se sterilizira roditelje iza par djece. Posljedica bi bila, da će čovječanstvo kao u sadašnjoj Francuskoj opadati. Gdje će se naći onda novih radnih sila? Industrija, tehnika, agrarnosti..... sve će opadati. Mjesto napretka eto gotova nazadovanja. — Treći će biti oduševljeni za neki stalni tip rase i tražiti će, neka zakon prisili da se svak ženi s tom rasom. Zar da se većinom glasova u saboru odluči, koja će to rasa biti?

N. ekonom: To je pretjerano, smiješnost.

Jurista: U svemu treba zdrava razuma (sensus communis). Amerika ne smije da nam bude mjerilom. Oni su se gospodarstveno brzo razvili, ali nijesu usporedo u znanstvenom iskustvu; zato se brzo oduševe za novotarijama, ali i brzo popuste. Vjeruj mi, Du lieber, da sam dosta proučavao odnošaj individualne slobode u sociologiji i prema državnom zakonodavstvu...

N. ekonom: Pak što si našao?

Jurista: Da u tom pogledu najbolje pogodiše zlatnu sredinu one države, koje ne režu dublje od individualne slobode nego li je potrebno za opstanak države. Nijesu ljudi ni marionete, ni životinjski čopor; niti je država moloh, kome treba sve žrtvovati. Bez *luči kršćanstva* teško se je tu snaći. Vjera je najbolji socijalni faktor. Zdrav se čovjek bez vjere podaje strastima, um bez vjere samoobožavaju, država bez vjere tiraniji, narodna ekonomija bez kršćanstva nastranostima. Stoga i zaglavljujem, prijatelju: *Neka živi zdraviji, umniji i kršćanskiji čovjek!* Ovaj će jedino i spasiti čovječanstvo.

N. ekonom: Dakle ne vjeruješ u novu metodu?

Jurista: Nakana je dobra, ali je sredstvo slabo i pogrješno. Rešetom ne ćeš nikada izvući vode iz zdenca. Ispitajte sve, izaberite što je dobro» preporučio je i sv. Pavao prvim kršćanima.

Upiti i odgovori.

Isus i kraljevski plašt.

Upit: Zašto su u dvoru Pilatovu rimski vojnici zaogrnuli Isusa kraljevskim plaštem?

Odg.: 1. Isusa su Židovi tužili, kako nam pripovijeda evanđelje, Pilatu, da se gradi kraljem. Oni su htjeli, da se riješe Isusa; s druge su strane računali, da su Rimljani ljuti na pobune u Palestini (a tih je bilo), pak su zato i zaprijetili Pilatu s carem (non eris amicus caesaris), ako Isusa ne osudi na smrt kao onoga koji hoće da postane kralj židovski. Pilat je bio civilni i vojnički starješina, te je u svojoj «turris Antonina» (ruševine još postoje) držao skupinu vojnika. Ovi su uhvatili Isusa i moradoše da ga po noći čuvaju. Tom su prigodom i oni znali za optužbu i htjedoše da mu se narugaju, držeći se one izreke «in quo quis peccat, in hoc et punietur». I oni utisnuše Isusu trst kao skeptar, na glavu trnovu krunu i zaogrnše ga purpurskim plaštem.

2. Nešto je tome dao povoda i narodni običaj istočnjakâ.

Bivši sveučil. profesor u Münchenu Dr. J. Sepp opisuje istočne običaje u svome djelu «Das Heidenthum und dessen Bedeutung für das Christenthum» (I. dio, str. 256-9). On pripovijeda u glavnome ovo: U Babiloniji i Asiriji, toj pradomovini narodâ, bila je u običaju svečanost Sakâ i trajala je 5 dana. Tada bi jednog roba oslobodili, pomazali za kralja, dali mu ime Zoganes (ili Sagan, t. j. predstojnik, prs. shahin, regius), dali

mu krunu i skeptar, a zatim bi mu oduzeli *purpurski* plašt i druge znakove i napokon ga bacili u vatru. U Persiji su oslobadali iz tamnice na smrt osuđena zločinca, te mu davahu sve što je zatražio i napokon ga posadiše na kraljevsko prijestolje. Iza svečanosti oduzeše mu njegovo *purpurno* odjelo i napokon ga ubiše. U Persiji u Kirmanu još ima tragova ove svečanosti. To je uspomena gospodarenja Sakâ ili Skytkâ za 28 godina u gornjoj Aziji, pak kako zatim postadoše od gospodarâ robovi. Persijanci se u svojoj svečanosti sjećaju kratke prevlasti Turanaca, svojih ljutih neprijatelja. — Ove običaje lako upoznaše i Israelci kao i rimski vojnici. U doba naime Isusovo je bila granica rimskog carstva (limes sacri imperii romani) bili Tigris i Eufrat s istoka i ondje je stajala glavna istočna vojska, te su po tome lako upoznavali istočne običaje, koji su se podržavali (kao i u srednjem vijeku kod nas mnogo toga iz poganskih svečanosti) još dugo. Odavna je uz to bio živi saobraćaj istoka s Palestinom, a krećao je taj trgovački put između istoka i Egipta (moćnog i plodnog) preko nje, dosljedno su se lako širili i istočnjački običaji.

U tome je razlog, što se rimski vojnici drže i u oponašanju kraljevske vlasti stalnih vanjskih znakova.

Framasunstvo je proti vjeri.

Upit: Jeli framasunstvo osnovano 1717. i jeli ono proti vjeri?

Odg.: a) Mnoge novine istaknuše, da ove godine slavi framasunstvo svoju 200 godišnjicu, jer je 24. juna 1717. osnovana prva framas. loža u Londonu. Ali to nije bila loža moderne spekulativne framasonerije. Ova tekar počinje bivstvovati sa svojom konstitucijonalnom knjigom g. 1723. Tu su izražena nova načela u protuslovlju dakako sa starom stručnom organizacijom zidara, koja potječe iz srednjeg vijeka (free-stone-masons). Dandanas usvojiše sve lože konstitucijonalnu knjigu.

b). U ovoj je knjizi važna točka I. Ona glasi: «Zidar je dužan uslijed svog zvanja, da se pokorava ćudorednom zakonu, te ako dobro shvaća umjetnost, neće nikada biti neuman bezbožnjak ili bezvjerski slobodoumnjak i libertinac (irreligiosus Libertine). Premda u stara vremena bijahu zidari dužni u svakoj zemlji, da pripadaju vjeri ove zemlje ili ovog naroda, ma bile kojemudrago, ipak se sada zgodnim smatra, da ih se obveže

samo za onu vjeru, u kojoj se slažu svi ljudi, a pri tome se prepuštaju njihovi osobni nazori; t. j. zidari moraju biti dobra i poštena čeljad ili ljudi časti i poštenja, ma koliko se u ostalom razlikovali medu sobom po nazivima ili uvjerenjima. Time će zidarstvo biti ujedinjujuća tačka (centre of union) i sredstvo, da se stvori pravo prijateljstvo izmed osobâ, koje bi inače stajale daleko medusobno». Ovaj je tekst nastao — kako zgodno opaža o. Gruber u Stimmer der Zeit (9 sv. 1917., str. 256) — nastao iza ocijepljenja Engleske i Škotske od rimokat. zajednice i pod uplivom deističko-naturalističke ili mode-filosofije one dobe. Koja je to dakle vjera, u kojoj «se slažu svi ljudi»? Ta se vjera ograničuje na naravno ćudoredе, te daje slobodu u mišljenju i savjesti (duševna i ćudoredna autonomija). Zato se vjera i ćudoredе modernog framasona mijenja prema milieu i duhu vremena, prema javnom mnijenju. To je praktični ateizam, samo ga ne smije da iznosi neumno i ludo sebe i svoje tajno društvo otkrivati. (U ostalom je zgodno prikazao Sabatini-Subotić u ovoj i zadnjoj svesci «Hrv. Straže» taj engleski deizam).

Veliki Orient se je Francuske 13. sept. 1877. *otvoreno* stavio na ateističko stanovište i izbacio je točku I kao temelj framasunstva. 15. nov. 1912. je to obrazložio odaslanik Velikog Orienta framason :. Bertholon u londonskom «International Masonic Club», jer da se je trebalo povratiti duhu konstitucije iz g. 1723. i iz svoje konstitucije izbaciti svaku misao o Bogu i neumrlosti duše.

Svugdje ima framasuna, ali se prilagoduju kulturnom stepenu dotične zemlje. Postepeno, lukavo, traže slobodu u savjesti, vjeri, štampi i govoru. Tu svoju nauku šire štampom i politikom, tiho i javno svugdje, da onda dozore i činjenice u narodu prema raširenim protukatoličkim načelima. Po svoj su krugli zemaljskoj framasoni u međusobnom općenju i prema svojoj konstituciji moraju jedan drugog pripomagati, pak stoga imadu i tajne svoje znakove. To je ona ista framasonerija, koja je pripravila i provela francusku revoluciju 1789.; njezina su djela revolucija u Brasilu, Portugalskoj, Kini, Mexihu gdje je kat. crkva mnogo pretrpjela i trpi.

Gore spomenutu je konstituciju 1723. sastavio Anderson; posvećena je hercogu Montagne, jer je on bio u londonskoj loži veliki meštar. Ovaj je hercog stao pod uplivom bezbožnjaka Folkesa. Folkes okupljao plemstvo i ruganjem ga naveo, da je

odbacio svaku vjeru. Nije drukčije bio ni hercog Wharton. I ti su s Richmondom 1721-25. vodili londonsku framasoneriju.

Konvertiti — znak slabosti?

Upit: Povratak k vjeri znači povratak auktoritetu. To je znak slabosti, jer svak ne može da podnese razne puteve slobode. Izvedeš li životinju prvi put iz staje, boji se e će pasti i ugodnije se ćuti med tijesnim zidovima. Tako se bivši katolik opet rado vraća k svojoj staroj crkvi.

Odg.: Životinja nema razuma, pak prispodoba nije na mjestu. Uz to se konvertite ne obrate u par dana; njihovo proučava nje traje više godina.

2. Već je Plotin pisao: «Kako tijelo za ćutilno shvaćanje mora imati za to stvorena ćutila, tako i duša za božansko mora posjedovati za to zgodan organ» (I, 96. Ed. Volkmann). Jednako je zgodno opazio i Willmann: «Ko piše o povjesi muzike, mora biti muzikalan i ljubiti umjetnost tonova; ko raspravlja o likovnoj umjetnosti, mora živjeti u svijetu oblikâ i bojâ. Zar samo vjerski istraživalac da ne treba biti religiozan, i da nema u svojem nutrnjem životu ono, što istražuje? Kako malo odgovaraju moderni ovom skroz po sebi shvatljivom zahtjevu?» (Die Methode der Religionsforschung. III. Vereinsschrift der Görresgesellschaft, str. 85). Samo prijatelj prijatelja može dobro shvatiti i prosuditi.

3. Bopp razložito ističe, da je jedini Nietzsche dosljedan izmed onih, koji svaku vjeru u auktoritet smatraju slabošću. (Katholik, 1917., VI. str. 55). Nietzsche veli, da je svaka hlepnja za istinom slaboća, jer žudi za istinom kao ciljem i umirenjem; nadalje: «Istina je vrst zablude». (Wille zur Macht, 493); njemu su filosofija, vjera i moral simptomi dekadence. Ako istina nije ništa, mora čovjek postati životinja i ne smije ništa da ga zadrži na tom putu; naturalizam je onda opravdan. Nu čovjek nije životinja; razum je božja «iskra» u nama (Preradović u odi «Bogu»). Traženje i uživanje istine je jedna od najplemenitijih sila u nama. Upravo se slabi ljudi teško podvrgnu auktoritetu, jer se zato brine opća presuda o jakosti duha bez vjere.

Fiat lux!

„Bježimo od opatičkih škola!“

Tako kliče «Hrvatska njiva» u br. 18 pod naslovom: *Jedna naša opasnost.*

Ona piše: «Otac, naprednjak i liberalac, još se kako tako interesuje za umni život svojih sinova ... Barem od vremena do vremena raspreda s njima dulje razgovore, preporuča im ovo ili onu knjigu i trsi se da ravna njihovim mislima smjerom svojega svjetovnoga naziranja. O ženskoj djeci ne vodi on mnogo računa. Inače prepušta ženi, tetkama i punici ... Zapisale je dakle one u školu opatica — nu, da, u prvom času bio je otac nešto neugodno dirnut, ali napokon, tko bi se još i zato brinuo?.. On je doduše liberalac i slobodouman čovjek, ali šta se zapravo njega tiču hiri kovica.. . A ipak, on je kriv, da mu je otišla kćerka putovima, koji su daleko njegovim nazorima i njegovom osvjedočenju ... Ovakvih oceva imademo u Hrvatskoj na pretek. Ovakovih oceva, koji su sami liberalni, koji i sinove uzgajaju u slobodnom duhu, ali koji mirne savjesti šalju svoje kćeri u *škole opatica* i u njihove internate. Zato i *uspijeva* sada kod nas *jezuitizam* kao nikad dosada. Zato i bujaju razne *kongregacije* i sve jače rasprostiru svoje mreže, u kojima se *guši naša mladež*».

Što hoće ljudi oko «Hrv. njive»?

Otvoreni liberalizam, liberalni odgoj za muški i ženski pomladak. Zato već sada, za rata, udaraju na školu opatica, isusovce i kongregacije. Biće toga više dakako iza rata sve kako

je već po planu framasunske lože u Pešti i Zagrebu ... Ljuta nas vremena čekaju, kako nam to evo najavljuje i ložina lastavica — «*Hrvatska njiva*».

Davorin Trstenjak valja da brani „Prirodu“ i njezin rad!

Dr. Tućan i drugovi iznesoše u svojoj «Prirodi» svakojakih ispada protiv načela naše katoličke crkve, kako smo to dokazali kroz više zadnjih brojeva našeg časopisa. Onda ta gospoda uzeše da se brane u «Savremeniku», a sada i u Savremenikovoj podružnici, biva u «Hrvatskoj njivi». Ovu je ulogu preuzeo glavom Davorin Trstenjak, poznat inače sa skupštine protukršćanske škole u Zagrebu.

U br. 18 istresao je dobrahno riječi iz svog liberalnog rječnika, pa kako preko volje nema dlake na jeziku, i on — kao i mi — piše, da je «Priroda» slobodoumna. Čujmo: «Naša književnost mjesto da leti, hoda još uvijek sapetih krila. Tolika je moć *reakcionarstva* i *zablude uzgoja*. U Matici vlada polovičarstvo. Ne bi se rado zamjerila ni ovamo ni onamo, ne bi htjela da bude previše konzervativna ni previše slobodoumna. Jedna od najboljih Zborovih pedagoških knjiga leži već tolike godine u podrumu. Naša akademija služi čistoj nauci, i ona je najslobodniji znanstveni zavod, pa je i ona nedavno morala s jednim svojim djelom u tamni podrum, mjesto u bijeli svijet. Ali *Priroda* i njezina Biblioteka donosi nam svijetla djela najsvjetlijih duhova, koji su nesamo prirodoslovci, naučenjaci, već i pjesnici i umjetnici, kakav je Flammarion i Thompson». Što će na ovo dr. Tućan? Otkriva mu eto i Trstenjak kao i mi karte i planove po kome hoće da u Hrvatsku pomoću prirode unese i raširi protukršćanstvo.

Ovo piše Trstenjak, kada u «Hrv. njivi» iznosi sadržaj knjige «Thomson: Arno i drugi junaci», t. j. knjigu, koju je izdalo Hrvat. prirodoslovno društvo, dosljedno «Priroda» (jer je ova glasilo tog društva) u svojoj Popularnoj biblioteci. Koji je sadržaj i cilj ove Thompsonove knjižice, očituje Trstenjak ovako: «Klica svega, što se u čovječjoj duši dalje razvija, nalazi se već u duši životinjskoj... Nije pedagogija ni teologija, a ni ikoja druga (NB. U svojim djelima je T. inače pisao, da teologija nije znanost) znanost, načinila od *životinje čovjeka*, nije mu ona

dala prvo oruđe i oružje za životnu borbu; nije ona stvorila ni porodice, ni plemena, ni naroda, ni države; nije mu ona dala njegova osjećaja, strasti i afekta, a ni njegove prve predstave i pojmove o svijetu i o sebi! Sve je to stvoreno i sve je to postalo iz dubine duše čovječje *samo od sebe,* po zakonima prirodnim, *nesvjesno* i bezvoljno, spontano. Čovjek je proizvod svih sila zemlje. Čovjek je posljednji *stvor prirode* i najveće njezino organsko djelo». Eto što hvali, uzveličava Trstenjak u ovoj Thompsonovoj knjigi; drago mu je, što i u životinji vidi sebe, čovjeka.

I «Hrvatska njiva» širi ovu nauku Trstenjakovu kao plod eksatne znanosti! Širi to bez opaske. Urednicima je očevidno kao i Trstenjaku sve svijetlo, uzvišeno, što se protivi kat. nauci. De gustibus non est disputandum. Ali to nije znanost, najmanje poštena i čista znanost. Tendencioznost je i zloba tu. Zlobno i tendenciozno bodri on dr. Frana Tućana kao urednika «Prirode» na nastavak svoje dosadašnje rabote: «On (dr. Tućan) se ne boji ni danas gromova, koji se obaraju na nj i na *Prirodu.* Sve su to gromovi, koji više ne upaljuju, nego čeliče moga Franu. Uvjeren sam, da će on ustrajati u kulturnoj borbi do zadnjega daha i dočekati, kad i kod nas ograne sloboda misli i nauke». I mi smo uvjereni, da će u protukršćanskoj raboti dr. Tućan ustrajati i dalje, ali vazda sramežljivo, prikriveno, furtimaški, a to nije ni njemu na čast ni njegovu uči Trstenjaku: *nemati smionosti* za otvoreni nastup pri širenju svojih načela, nego se prikrivati Flammarionom, Thompsonom i sličnim junacima.

„Hrvatska njiva" o seksualnom odgoju.

1. «Hrv. njivi» u br. 18 donosi članak nekog O. D. (Vukovarac) pod naslovom: «Nešto o seksualnom uzgoju djece». Tu se čita i ovo: «Dok se kod životinja nižega stepena organizacije seksualni nagon očituje jedino u spolnom aktu, čisto i isključivo sjetilno i besvijesno, dotle kod viših životinja — u vezi sa sve to većom istančanošću živčanog sustava — seksualni nagon je vrelo svega dobroga, plemenitoga i lijepoga. Čovjek je u ovom pogledu od prirode raskošno obdaren.... Sve umjetnosti imadu glavno svoje vrelo u seksualnom nagonu. Poznata je činjenica, da je većina velikih umjetnika, a i velikih ljudi uopće, bila velikog spolnoga nagona».

Tu se tvrdi, da je čovjek viša životinja s velikom istančanošću živčanog sustava. Za ovo bismo otkriće bili zahvalni piscu, da nam je otkrio svoje ime, jer će sigurno kod njega biti i živčani sustav istančan i seksualni nagon vrelo dobroga, plemenitoga i lijepoga; možda je i umjetnik, te bismo došli u Vukovar da proučimo, jeli i kod njega glavno vrelo u seksualnom nagonu i je li valjda i on veliki umjetnik ili jedan od velikih ljudi.

Jadna Hrvatska! Vani je materijalizam i materijalistički evolucijonizam davno bankrotiran napušten, dočim ga «napredni» i «protukršćanski elementi» u Hrvatskoj još tvrdo drže. Pa da nijesmo napredni uz ovako «napredne životinje»!

Kako pisac dokazuje, da sve umjetnosti imadu glavno vrelo u seks. nagonu? Tvrdi bez dokaza. Stoga možemo bez dokaza i zanijekati. — Jednako nije istinito, da je «većina» velikih ljudi vel. spolnog nagona; za *nekoje* je to istinito.

2. Nadalje taj g. piše: «Sve godine latentne (iza 4 g.) seksualnosti treba intenzivno na to upotrijebiti, da se u djetetu uzgoji zdravi moral i estetski smisao».

Potpisujemo. Ali koji je, u čemu sastoji taj «zdravi moral»?

Na ovo odmah on i odgovara: «A pod tim razumijevamo smisao za sve, što je u prirodi lijepo i uzvišeno, da se dijete nauči s udivljenjem promatrati prirodne pojave i diviti se njezinim misterijama. Djetetu se može n. pr. na šetnji načinom, koji je njemu shvatljiv, govoriti o pojavama rasplodnje kod biljki i t. d. Može mu se govoriti, ka ko je ono u majčinom tijelu raslo i hranilo se majčinim sokom, kako je majka radi njega podnosila i trpjela. Time se u djetetu, pobudi duboko štovanje i velika zahvalnost prema majci i plemenito shvaćanje rasplodnje».

To su monističke tlapnje. Bez vjerskog osvjedočenja nema idealizma.

3. Na str. 316 piše *dobro:* «U novije je vrijeme rašireno također krivo mišljenje, da je suzdržljivost pogubna. To ne stoji. Ali «Može se još kazati, da u najvećoj većini slučajeva askeza do 20. godine života ne škodi» je neispravno i dvoznačno. Još je gore i zlobnije, kada odmah nadovezuje: «Askeza u tom slučaju urodi svim mogućim perverznostima». On dapače tvrdi, da je askeza pogibeljna u slučaju nagona, pak zaglavljuje: «Kao u svemu, tako je i u tom pogledu čovjeku barometrom osjećaj ugodnosti i zdravlja». Eto u što svršava «moral» toga pisca!

Čujmo još dalje.

«Seksualni nagon treba dakle u svojoj mladosti sublimirati, to znači njegovu silu razdijeliti na lijepa i plemenita polja umjetnosti i nauke. Sublimiranje ne zadovoljava, ako se čovjek kraj toga nalazi pod pritiskom nagona. Askeza je onda pogubna, jer urodi teškim nervozama ili užasnim perverznostima. Kao u svemu, tako je i u tom pogledu čovjeku barometrom osjećaj ugodnosti i zdravlja» Tako on.

Dakako drukčije i ne može biti, kada mu je čovjek samo «viša životinja» i čovječji moral ide za divljenjem prirodnih misterija! Narav može samo Bog svojim zakonima i milošću da svlada, kako veli i sv. Pavao u objavi o tome (Sufficit tibi gratia mea). Zato perverzno piše autor na str. 316: «Noćne polucije su prirodni regulator, a nisu ni malo opasne, kako to neki hoće. Kada seksualni nagon tako obuzima čovjeka, da on stoji pod vječitim pritiskom njegovim, a to je za čovjeka obično od 20 god. dalje, onda je svakako potrebno, da se nagonu udovolji». Svaki čovjek stoji pod njegovim pritiskom, ali nikada tako, da volju dokida. Jaka volja (tu se treba i fantazija da uzgaja i čuva kojekakvih slika i naslađivanja), sakramenti (nadnaravna božja pomoć) i molitva, paziti na umjerenost pića i jela kadra su da seksualni nagon obuzdaju, kako to vidimo kod mnogih dobrih kršćana.

Nedavno je bilo u liberalnoj «Kölnische Zeitung» (1917., br. 170) ovo izvješće o govoru zastupnika medicinalne uprave medicinalnog direktora Dr. Kirchner. Izmed ostalog reče: «Nazor da je izvanbračno spolno općenje nužno za uzdržanie zdravlja, skroz je kriv i mora se proti njemu boriti. Uvjeren sam, da je moguće i stoga da treba za time ići, da se svi suzdrže od spolnog općenja do ulaza u ženidbu. Ako to tražimo od žene, zašto ne i od čovjeka? Mora prestati ovaj dvostruki moral, u interesu domovine, jer ne može niko izračunati kod narodne cjeline i pojedinacâ škode uslijed spolnih bolesti! Mi liječnici nijesmo sudije u ćudorednosti, ali smo dužni, da se pozovemo na savjest naroda pri pogibelji zastranjenja. Pogibelj je, da naš narod izgubi veleštovanje spram ženskog spola; da zaboravi, kako niko od nas nije u svijetu sam; da se nijesmo rodili, e da se iživimo, nego da vršimo svoju dužnost, te svaki od nas da imade dugi niz predâ i ovaj niz da dalje mora živjeti. Nema sumnje, da se nalazimo u prvom punskom ratu, drugi i treći će već nadoći. Prvi

nas je našao kao jaki narod, ali ako pode ovako dalje kao doslije, drugi će nas možda drukčije naći».

Za nas je kršćane svako spolno općenje izvan braka grijeh; čovjek nije životinja. Kod životinje nagon regulira narav, dočim se spolni nagon kod životinjskog čovjeka (jer hoće da živi gore od životinje) pretvori u razaranje pojedinca i obitelji, prelazi u perverznost i nijesu dovoljni motivi za reguliranje «osjećaj ugodnosti i zdravlja». Bolnice, mlade smrti, bolesti, govore previše i ne treba tu riječi. U nijednom se grijehu i narav tako brzo ne osvećuje kao u ovome.

„Rane u katoličkoj crkvi".

Tako se zove brošura, koju je izdao Niko Petrić, župnik u Solinu kod Splita. Raspačavanje je te knjižice zabranila crkovna vlast, dapače je kao nepokorna i suspendirala od služba i sv. čina. «Primorske novine» i «Hrvatskaa njiva» donesoše gotovo sve glavne stvari iz te brošure, dakako kao dragocjeno biserje u prilog liberalizma.

Petrić ne piše prema svojoj crkvi. Ko želi crkvi dobra i opazi na svećenstvu kakovu manu, upozori na to svoje starješine ili čak sv. Stolicu. Ko pak piše sličnu brošuru kao Petrić, taj se poziva na javno mnijenje, koje Isus nije crkvi postavio ni za suca ni starješinu; taj hoće da smućuje katolike i da škodi crkvi.

Daleko bismo išli, kada bismo potanje prorešetali ovu brošuru. To je pohvalno «Dan» učinio (br. 30). Ovdje ćemo iznijeti najoprečnije Petrićeve ispade:

1. Pijo IX. u svome Silabu osuđuje ovu nauku: Liberum cuique homini est eam amplecti et profiteri religionem, quam rationis lumine quis ductus veram putaverit (br. 15) — Homines in cuiusvis religionis cultu viam aeternae salutis reperire, aeternamque salutem assequi possunt (br. 16. Slično br. 17, 18).

Petrić naprotiv piše: «Za spasiti se zahtjeva samo ono, što smo dužni i po naravskom zakonu činiti» (str. 10), te: «Ti ljudi mogu se spasiti. Dosta je da prema svome shvaćanju i savjesti vjeruju u Boga, da vrše naravni zakon i oni su spašeni» (str. 13).

Silab osuđuje ovo: Humana ratio, nullo prorsus Dei respectu habitu, unicus est veri et falsi, boni et mali arbiter (br. 3). — Ratio est princeps norma, qua homo cognitionem omnium

cuiuscumque generis veritatum assequi possit et debeat (br. 4). A Petrić? Piše «Zdrav razum i savjest jesu za čovjeka mjerilo i norma vjerovanja i djelovanja» (str. 8).

Pijo IX. u «Quanta cura» osuduje nauku: «Illis apostolicae Sedis iudiciis et decretis, quorum obiectum ad bonum generale Ecclesiae, eiusdemque iura, ad disciplinam spectare declaretur, dummodo fidei morumque dogmata non attingat, posse assensum et oboedientiam detrectari absque peccato et absque ulla catholicae professionis iactura». Petrić se naprotiv hvasta, da «disciplinarne propise nije štedio».

2. O ženidbenim zaprekama piše vlč. Petrić na str. 40: «Bitnost ženidbe po nauci kat. crkve sastoji u uzajamnom pristajanju ženidbenog združenja i u ženidbenoj obvezi. Uzevši to u obzir, te sve što je ovdje rečeno, još ostaje neriješeno pitanje onih koji tvrde, da svećenikova ženidba ne smije se smatrati prostim konkubinatom, jer i o ženidbi svećenikovoj opstoji sve ono što se zahtjeva za bitnost ženidbe».

Ovo je pitanje već davno riješio u 16. vijeku tridentinski sabor: «Si quis dixerit,eos tantum consanguinitatis et affinitatis gradus, qui Levitico (kako je Luter tvrdio) exprimuntur, posse impedire matrimonium contrahendum et dirimere contractum, nec posse ecclesiam in nonnullis illorum dispensare aut constituere, ut plures impediant et dirimant, anathema sit» (sess. 14, can. 3), te u can. 4: «Si quis dixerit ecclesiam non potuisse statuere impedimenta matrimonium dirimentia vel in iis constituendis errasse, anathema sit». Sličnu crkvenu nauku nalazimo u enciklici «Qui pluribus» 9. 11. 1846. i u silabusu u br. 70

Dakle vlč. Petrić naučava *herezu* i po tome je *heretik*.

Ne nabrajamo ostale zablude. Po ovima se već vidi, u kojem je duhu napisana ova brošura ili pamflet protiv katoličke crkve Žalosno je i prežalosno, da je tako daleko zapao i nadpop starog Solina!

Crkvena je vlast zabranila čitanje ove knjige. Potpunim je to pravom učinjeno. Petrića međutim neki anonim ucka u «Obzoru» (19. kolov. 1917.), neka nastavi svoju rabotu. Liberalci uživaju u svakom padu katoličkog svećenika, nu očekujemo, da će se vlč. Petrić svideti i požaliti svoj korak. Na ovo ga duži i naravni zakon.

Književnost

Marya Rodziewiczówwna: Dewajtis.

Ovo je 5. knjiga Kelovićeve «Svjetske knjižnice». Djelo je nagradio «Kurier Warszawski».

M. R. je popularna poljačka spisateljica. U ovoj nas knjizi u Žmudu, litavski kraj izmed istočnog mora i Pruske. Stanovnici se zovu Žemajti. Ovaj se lit. narod nalazi u trima ruskim gubernijama i dijelu Pruske. Silne je borbe dakako doživio, pak te borbe i danas traju. Dewajtis je hrast, te je simbol narodne snage. Prvi prkosi buri i oluji, pak će i drugi tako. To i želi spisateljica. Djelo je stoga u prvom redu rodoljubno.

Kako je R. provela ?

Marko Czertwan vraća se s vašara, na kome je prodao nešto volova. Pri povratku svratio se k zaručnici Marti, kćeri Petra Wojnata. Tu ga stiže glas, da je otac na umoru. Starac je porazdijelio imetak; Marka je malo dopalo. Tu od oca preuzima Marko upravljanje s imovinom Kazimira Orwida, jer je O. iščeznuo i prije utanačio, da se njegovo imanje predade onome, koji donese drugu polovicu prstena pečatnika. Starac blagoslivlje djecu: «Neka vam bude dobro, i da živite mirno i u slobodi, — jer u tom je sva sreća na svijetu. Budite mi složni — da jaki ostanete!» Stari Wojnat tjera Marka i ne da mu kćeri, jer je premalo baštinio. Marko se preseli na svoje imanje u Sandwilama, te često izlazi u Dewajtu. S njima je veseli sluga Ragis. Sada počinje život, pun tegobâ. Marta se udade za drugoga, maćuha ga tuži pred sud plemića, brat mu svojata Dewajtu i prodade je židovu. Ovaj poče da je siječe, nu seljaci s Markom skoče na obranu. Iza nekoliko dana zapali židov Markove Sandwile i sve se pretvori u garište. Seljaci priskoče i podignu nove staje i stanove. Napokon se javi iz Amerike kći pok. Orwida i donese sobom drugu polovicu pečata. Marku je to bio sretan dan, položi račune. Ona uči marljivo poljački. Iza nekoliko mjeseci vjenčaše se sretno.

U romanu imade krasnih prizora, n. pr. o smrti Markova oca, plemićki sud, doček Orwidove.

Marko je tu glavni junak. Oko njega se sve vrti, te je građa prema Oracu «simplex et unum», nužno jedinstvena. Mučaljiv je on, malo s kime opći, vazda je u poslu. Kada je bilježnik Markovu ocu rekao na smrti, neka u službenom listu pozove Orwidove nasljednike da se jave, reče umirući

starac: «Poštena savjest ne poznaje zakonskih rokova. Meni ne treba zakon, kad u svom srcu nosim pravo, kojega sam se držao čitavog života» (str. 25). Takav je i Marko. Više radi na imanju Orwidovih nego li svome. Zauzimlje se za polusestru Hanku, tetku Anetu i svakoga. Nastoji da svojim štednjama prekupi očevinu od loše i rasipne braće Witolda i Kasimira, jer ne bi želio, e bi ta upala u ruke tudina. Agilan je i sve neprilike nosi hladno.

Vjersko-ćudoredno stanovište? Kako je to obrađeno u romanu?

Marko veli na svrhi romana: «Još mi nešto fali, fali, ali ja sam preslab za to. Hrast šumi, da je sve prolazno i da je slaba svaka ljudska sila bez božje pomoći» (str. 387), nu i odmah čudnovato nastavlja: «Veliki hrast gleda i znade više, nego li mi ljudi svakdanji. Sve prolazi, a kako bi i bilo drukčije!» Marko je nekako religiozan, ali na svoj način. Markov otac kaže na umoru ovako kćeri: «Nada sve mi vjeru čuvaj, dijete. Pamti mi ovo, i radije budi razumna, nego li učena, da u grobu ne požalim, što sam ti danas po volji učinio» (str. 21); ostavlja on i zavjet Blaženoj Djevici iz Ugiana (str. 28). I Marko?

Čujmo karakteristiku:

«Dewajtis je šumio. U mladom mu lišću živio duh boginje, koja živote vraća, a naokolo su mladi hrastovi, unuci staroga, šumili kao i on i klanjali mu se duboko. Breze su plaho gledale i progledavale na proplanak ko uklete svećenice Aleksotine, ogledavajući se za vatrom i žrtvama. Bila je gluha noć, kad je Marko došao svom Dewajtisu, a korake mu kroz šumu odavalo pucketanje šiba i papradi. Stao je blizu hrasta, naslonio se na pušku i dugo ostao gledajući po silnim hrastovim granama. Dugi mrazovi, toliko snijega i svi vjetrovi, sve je to bez traga prošlo preko golemoga drveta i ništa mu nije naškodilo.

— Zar te ne boli ta zima, ne muči i ne ubija? - upita ga Marko pobožnim uzdahom. A one se najviše grane na drvetu skupiše u jedno ko da govore:

— Mene ne može ništa da boli, muči ili ubija, dok imam sunca ili zemlje. Zima je briga i za to dugo traje, a ljeto je sreća i brzo prolazi, ali ja eto već tolike vijekove stojim ovdje nikako mi nije Bog ljeto uskratio, a tako će pomoći svakome, ko je potreban. Dolazi jednom dan, koji zacijeljuje svaku ranu. —

— Hoće li to doista tako biti? — promrmlja čovjek ne vjerujući više sam sebi.

Hrast se zanjiše ko da se ljuti.

— Jesi li vidio možda, čovječe, led, koji nije popucao u ožujku, ili polje, što ga Pergruba nije mogla da oživi? Ja stojim ovdje već deset dugih vijekova i znam, da sve prolazi onomu, ko je jak — (str. 178-8).

Ove nam zadnje stavke pokazuju neki više stoički pasivitet, nego li kršćansko pouzdanje ili barem je sve to mutno istaknuto, te se ne zna, je li pogansko sujevjerje. Uopće je i sav Marko takav junak.

Ovo ističem, jer bi roman bio krasan, da je ispustiti ovo neko Markovo, gotovo bih rekao, obožavanje spram Dewajtisa. Neka slobodno ostane to čašćenje hrasta kao neko počitanje spram starine, ali ne obožavanje. To bi trebalo ispraviti pri II. izdanju.

P.

Miroslav Vanino: Nikola Plantić.

Tade Smičiklas pripovijeda u svojoj Povijesti (II, 349-50), da su Isusovci pokušali osnovanje samostalnog kraljevstva u Paraguaju, ali ih španjolska i portugalska vojska protjera g. 1755., a njihov se kralj Nikola Plantić, rodom iz Zagreba, povrati u domovinu. O tome je Plantiću pisao Đuro Deželić u Dragoljubu g. 1864., Nikola Horvat u Katoličkom listu 1856., Kukuljević (kratko) u svojoj Bibliografiji g. 1860. Slično je opetovao i profesor Srkulj u Hrv. Prosvjeti g. 1916.

Jeli zaista Plantić iz Zagreba? jeli bio kralj u Paragvaju?

O tome piše o. Vanino.

On je izvadio ove sigurne podatke: N. P. rodio se je u Zagrebu 2 pros. 1720. God. 1736. stupi u isusovački red, te svrši u Beču novicijat (1736-38) i u Gracu filosofiju (1738-41). 1741-2. nalazimo ga u Zagrebu kao gimnaz. profesora, zatim u Varaždinu (1742-3), u Požegi (1743-4). U Trnovi je učio bogoslovlje i zaređen. 1748. je pošao u Paragvaj. 1753. predavao filosofiju u Cordovi, današnjoj Argentini. 1763. je u Buenos Airesu. Španjolska je isusovcima 1767. oduzela misije kolonija, te se je i on vratio u Austriju. 1769. je u Zagrebu, a od 1771. u Varaždinu i onda je ostao do ukinuća Družbe Isusove (1773), a i do smrti g. 1777. (16. lip.). Pokopan je u kripti župske crkve. 1775. je izdao knjižicu «Pobožna i kratka za vsaki dan meseca premišljavanja vsem sveto živeti i srećno vumreti želečem kruto hasnovita».

U Paragvaju su imali isusovci 60 redukcija, t. j. malene naseobine, koje su direkte ovisjele o španjolskom kralju. Na taj su način Indijanci imali svoju upravu, nu su plaćali Španjolskoj porez u krvi i novcu, te su prihvatili kršćanstvo. Suvišak su žitka i sirovine davali u zamjenu za kovine i drugu potrebitu robu. Nu 1850. dode do ugovora izmed Španjolske i Portugalske, kojim prva dobiva koloniju S. Sacramento na La Plati, a za to Portugalskoj odstupa 7 svojih redukcija na lijevoj obali Urugvaja. Do 30.000 Indijanaca moralo se preseliti za 100 km. dalje. Tome se ovi opiru. I Isusovce, svoje vode, ne slušaju. Vlast napokon povede na nje vojnu. Po Paragvaju i drugamo počeše se širiti glasine, da su Isusovci bili u dogovoru s Indijancima. Španjolski ministar Vall, neprijatelj Isusovaca, povede strogu istragu. Isusovci su proglašeni nevinim.

Nu g. 1756. ugleda svijetlo «Histoire du roi Nicolas I, roi du Paragvay et empereur des Mamelucs». Tu se veli, da je španjolski isusovac pokrenuo bunu med Indijancima i proglasio se kraljem paragvajskim, na čelu vojske poubijao isusovce, te je kovao i medalje svojim imenom. To je roman, fantazija, nu je roman kolao i po Evropi. Taj se kralj ipak ne zove Plantić Kako je dakle nastala predaja o njegovu kraljevanju? To je slobodno polje nagađanju.

o. Vanino je ovu svoju radnju tiskao u H. Prosvjeti i sada pretiskao. Predmet je, kako se vidi, vrlo zanimiv. Čudnovato je pak, kako se naši povjesničari i novinari vjerovali u Plantićevo kraljevsko dostojanstvo. Eto, to je o. Vanino jednom za vazda porušio.

U I. dijelu prikazuje nam o. Vanino stanje isusovačke misije u Paraguaju, u II. o ugovoru izmed Španjolske i Portugalske, te uzrujanosti Indi-

janaca (str. 6-17); u III. o istrazi protiv Isusovaca (str. 17-20); u IV. o kralju Nikoli (str. 20-25); u V. o istome u hrv. književnosti (str. 25-35); u V. o životu Plantića (str. 5-43).

Djelce je pisano lakim načinom i vrlo zanimivo, kako to susrećemo i u ostalim radnjama o. Vanina.

Stražar s Jadrana: Naš feminizam.

Uvod je ovoj knjižici napisala Ljubica Dalmatinska. Tu tumači, kako se je pisac upoznao s raznim pokretačicama kat. ženskog pokreta vani i kod nas.

Djelce nije drugo nego povjesni pregled o kat. ženskom pokretu od početka do svjetskog rata. U 1. tački je prikazan međunarodni Kat. ženski savez (str. 7-11), u 2. kat. ž. pokret u Francuskoj (11-17), 3. u Njemačkoj (17-23), 4. u Italiji (23-26), 5. u Belgiji (26-28), 6. u Švicarskoj (29-32), 7. u Španjolskoj (32-35), 8. u Portugalskoj (35-36), 9. u Latinskoj Americi (36-40), 10. u Engleskoj (40-43), 11. u Austriji 43-47), 12. u Madžarskoj (47-49), 13. u Poljskoj (49-50). U 14. tački zove Hrvatice na okup: «Treba da se pripravimo na nove događaje, e da nas ništa ne iznenadi; treba zato da se dademo svi na posao, pa da u svim hrvatskim zemljama stvorimo *Hrvatsku katoličku žensku organizaciju*» (str. 53). «Bez Boga nema morala, a bez morala nema pravednosti: zato nemamo sada ni ljudi ni žena velikih, jer nam fali čvrstih načela, osoba karaktera, osoba duboke vjere. Trebaju nam dakle žene, majke, sestre savršenog kršć. odgoja, savršenog srca i uma, koje će znati odgojiti novo pokoljenje po zdravim načelima sv. evanđelja» (str. 56). Nadalje (str. 57-64) podaje upute i razvija program.

Stražar je ovdje osvijetlio nužnu stranu, važan dio našeg katoličkog pokreta u Hrvatskoj. Djelce je za žensku organizaciju neke vrsti «vademecum». Pokret bez žene nije potpun. To znadu framasoni i socijaliste. Uz to današnje reforme na socijalnom i državnopravnom polju nužno traže i od žene, da segne, da se bavi javnim prilikama; liberalizam je tura sa domaćeg ognjišta.

Preporučamo djelce svim pristašama kat. pokreta, posebno ženskoj omladini, da vide brazde, koje su upogled ženske organizacije potegli katolici po svijetu. *Zg.*

Bellut-Sociol: Organizacija hrv. kat. nar. đaštva.

Bellut je napisao pregled o kat. đačkim pokretima: Les Organisations de la Jeunesse a l'étranger». Tu je i odio o hrv. kat. đaštvu, što je regbi napisao pok. Eckert. Stražar je taj dio preveo i nešto preradio i sada evo objelodanio u Hrv. kršć. demokratskoj knjižnici, br. 18.

1903. je osnovana «Hrvatska» u Beču, društvo kat. sveučilištaraca. To je društvo 1905. izdalo almanah «Nepredavana predavanja». Svrhom te godine pokrenuše glasilo «Luč».

1906. je držan sastanak hrv. kat. đaka na Trsatu. Te je godine osnovan i «Domagoj».

1907. na sastanku u Zargebu učestvuje 400 đaka.

1908. drže se u svih 5 pokrajina posebni sastanci.

1909. (2-4 aug.) došlo je na splitski sastanak 750 đaka iz svih hrv. krajeva, te tom prigodom isti odoše i na euharistički sastanak u Dubrovnik.

1910. (23-24) je 9 odaslanika u Osijeku osnovalo Savez svih đačkih kat. organizacija.

1911-12. «Luč» izlazi tri puta mjesečno kao novina, te dva broja «Našeg kola» kao almanaka. Tada je izdan «Excelsior» i Čunkov «Priručnik za vođe hrv. kat. društava».

1913. preko praznika drži se u Splitu pokrajinski sastanak. Jednako u Sarajevu, Karlovcima, Pazinu, Trsatu i u Ljubljani.

1913-14. vraća se «Luč» k starom obliku. Donosi «Đački Vijesnik» kao prilog.

1914. nađe rat i rad se zaustavi. Za ratne godine izlazi godimice «Ratna knjiga Luči».

1917. je počeo da izlazi «Đački Vijesnik».

Pisanje potječe iz pera osobe, koja ima i oduševljenja i dubokog uvjerenja za katolička načela i ovaj dio katoličkog pokreta.

Našim će đacima to biti pregled, nu istodobno i poticaj za daljni rad nesebičnosti i ljubavi za svete kat. ideale! *R.*

Stražar s Jadrana: Apstinentsko pitanje.

Poznati naš Stražar (vlč. J. Felicinović - Pag) držao je tri predavanja u Zadru o tom pitanju. Sada je to objelodanio u svojoj Hrv. kršć. dem. knjižnici (br. 12).

Gladstone je rekao: «Alkoholizam je naš neprijatelj, koji danas škodi više nego tri povjesna bića: skupoća, kuga i rat...., umanjuje društvo više od skupoće i kuge, ubija više od rata, ali i još gore čini: osramoti». (str. 7). U Indiji čitava trećina vojske je apstinentska. Taj dio vojske ima 12 puta manje kazne od ostale dvije trećine, pa i polovicu manje bolesnika (str. 13). Dr. Hueppe kaže: «Rad u ljevaonicama gvožđa je stalno najteži, što ga može nositi čovjek; radnici znadu, da ga ne bi mogli snositi, kad bi pivo pili» (str. 15).

Na str. 17 čitamo:

«Učiteljsko društvo Nizozemske iznosi statistiku od 1720 đaka s ovim rezultatom.

	vrlo dobro	dobro	nedovoljno
1. koji su pili svaki dan:	14·7%	40%	45·3%
2. „ „ „ rijetko:	23·6	52·8	23·6
2. apstinenti:	34·6	48·8	16·6

Kunić pogine sa 3 cm³ alkohola, pas sa 15 cm³, a riba s malo kapalja (str. 18). — U Stenjevcu je 1893-1902. bilo 3.416 umobolnih, a od tih je obolilo uslijed alkohola 974 (str. 19).

Ovakovim bismo citatima iz ove zgodne knjige mogli nastaviti dugo i dugo. Pisac je upotrebio bogatu književnost u tom pitanju, kako sam ističe na svrsi, te je stoga vrlo zanimiva s gradom apstinencije. Čujmo pregledno sadržaj! Taj je: 1. Pitanje apstinencije (1-10). — 2. Brojke nega govore! (str. 10-13). — 3. Kolike presude! (str. 13-17). — 4. Fizičke škodljive posljedice alkohola (str. 17-21). — 5. Moralne štete alkohola (str. 21-25). — 6. Izvan domovine (str. 26-33). — 7. Što da radimo u Hrvatskoj (str 33-38). — 8 Naša «Sveta vojska» (str. 38-43).

Ovu radnju i mi preporučamo. Tu vode naši zaslužni oo. Kapucini na Rijeci. Glasilo je ovog pokreta «Naša Gospa Lurdska». Središnji je odbor za sve južne Slavene u Ljubljani. Riječko je vodstvo doslije izdalo, ove brošure: 1. Sveti rat; 2. Protialkoholni katekizam; 3. Evo neprijatelja!; 4. Što ćemo bez rakije?; 5. Mladi junak.

V. O.

M. pl. Sociol: Moderna velika vlast.

«Katolici Belgije ne bi sigurno bili uspjeli u borbi protiv liberalizma i socijalizma, niti uzdržavali parlamentarnu većinu, koju imadu od g. 1884., da nijesu imali jaku, pučku i raširenu štampu» (str. 9). Štampa je nova velesila. Ona daje direktivu javnom mnijenju; ovo pak upliviše na vladu, državu, pojedince.

To su shvatili braća Slovenci, narod od 1,200.000 duša. Njihov «Slovenac» izlazi u 4000, subotom u 13.000; «Domoljub» kao tjednik u 30.000, «Slovenski Gospodar» u 13.000.

Pisac nije tjesnogrudan, te preporuča kao kat. novine: Novine, Hrvatski dnevnik, te tjednike: Dan, Pučki prijatelj (prestao), Prava Crvena Hrvatska i Quarnero kao političke listove.

U II. djelu navodi Sociol slučaj «Pokreta» (Wilder, Lorković, Šurmin) i dvaju dalmat. iranjevaca, gdje su Pokretaši osuđeni bili kao bezvjerci; zatim slučaj, u kome je «Obzor» nabacio, da su ljudi kat. pokretu ukrali «furtim» potpis biskupa Strossmayera g. 1904. (kada se je osnivalo tiskovno društvo), a na što je za dokaz nudio preč. Seigerschmid 2000 K. Liberalci toga ne dokazaše nikada. U ovo nalazimo niz činjenica, kako liberalna štampa vojuje protiv katol. crkve i katolikâ.

U III. dijelu pokazuje nam pisac, kako ćemo pomoći svojoj štampi. To je moguće pomoću pretplate, agitacije i suradivanja. «Dužnost je katolika», opominje Leon XIII, «snažno podupirati katoličku štampu, koliko ko može u svome položaju». Zgodno je i dačko načelo: «Za protivničku štampu ni filira!» I agitirati treba; kavane su za to zgodne. Veullot je rekao: «Volim pretplatu jednog kavanara, nego li od dva nadbiskupa». Biskup je Ketteler pisao g. 1872.: «Tko se pokaže indiferentan prema štampi, ne može se zvati poslušnim sinom Crkve i prosvjetljenim kršćaninom, koji znade što pripada Kristu».

II. dio je morao nešto bolje obraditi M. pl. Sociol.

Djelce toplo preporučamo, jer je pitanje za nas Hrvate katolike vazda goreće. Budućnost će se Hrvatske odlučiti izmed katolicizma i liberalizma time, ko će imati bolju i jaču štampu.

dr. A.

Stražar s Jadrana: „Nova Mlada Hrvatska“.

To je naslov sveska br. 10. 11. «Hrvatsko Kršćansko Demokratske Knjižnice». U toj knjizi tiskana su nekoja predavanja, što ih je pisac održao u organizaciji «Kola Katoličkih Hrvatica» i «Hrv. Katol. Nar. Đaštva» u Zadru, a predgovor im je napisao prof. I. B. Predgovor prof. B. kratka je, ali lijepa pobuda mladom našem katoličkom naraštaju, da marljivo vrši svoje dužnosti, u prvom redu školske, a zatim u slobodno vrijeme da se posveti jednoj ili drugoj omiljeloj struci, u kojoj, neka uznastoji biti «pravi strukovnjak». Takovih je ljudi svaki narod u svako doba imao potrebu, a osobito ih dandanas potrebuje naš hrvatski narod.

U prvom predavanju: «Za socijalni odgoj đaštva» gosp. predavač upoznaje slušatelje riječju «socijalno» i navodi razloge za zanimanjem soc. pitanja, te napokon provedenje socijalne naobrazbe.

Predavanje «Gore srca» vrlo je zgodan nauk katoličkomu đaku bilo koga staleža. Aktuelna je baš sada rečenica na str. 24: «Svijesnu *disciplinirani* agitaciju morate razvijati u našem pokretu, a ne samo mladenački nesvijesni aktivitet». — Pripomenuti je, da je tvrdnju na str. 21: «za život, s privatnim naukom, jer je školska nastava površna i ograničena» potrebito distingvirati; budući bogoslovna školska nauka svim potrebitim snabdije nas za život.

U predavanju «Temeljne socijalne ideje» predavač na str. 30 govori: «Nastojmo zato, drugovi, da oživotvorimo u našim obiteljima ideal nazaretske obitelji, pa će Hrvatska i društvo biti spašeno». Tako je; dobra kršćanska obitelj spas je svijeta.

«Socijalno pitanje» naslov je četvrtoga predavanja, u komu se navode uzroci socijalnoga zla, te faktori, koji bi imali tome zlu doskočiti. Vrlo je dobro rečeno: «Zato mi protukršć. pokretu, idejama, organizacijama, novinama, školama, suprostavimo katol. pokret, katol. ideje, organizacije, novine i škole» (str. 44).

Peto je predavanje: «Radničko pitanje», koje je gordijski čvor mnogih socijalnih zala, ali, koja će jedino riješiti, izvršivanje Isukrstove naredbe Čini drugomu ono, što bi htio, da tebi drugi učini; ili: ne čini ono, što ne bi htio, da se tebi učini». To je aksiom za riješenje sveg socijalnog zla.

Završno je predavanje o Don Mihovilu Pavlinoviću prigodom 30 godišnjice njegove smrti.

Preporučamo ovu knjižicu našega mladoga i revnoga prijatelja na socijalnomu polju; zapada K 1.50, a naručuje se kod «Jose Felicinoviča — Pag.»

I. B. I.

D. F. Ivanišević: Mihovio Pavlinović.

Promišljao sam ovih dana, što bi bilo najkorisnije pisati za naš pak. Mislim, da bi najbolje bilo opisati živote glasovitih Hrvata, osobito pak onih, koji su živjeli u zadnje doba. Namislio sam, da se vremenom i prihvatim toga posla, kada evo dopade mi ruku životopis don M. Pavlinovića. Napi-

sao ga je poznati naš pučki pisac don F. Ivanišević. Žurno, na dušak pročitah knjižicu i svidjela mi se veoma. Eto ovako bi trebalo pisati, rekoh. Ova knjižica zaista nije za prost puk pisana, jer on ne razumije one tude riječe, koje su mogle slobodno izostati i eto je onda kao stvorene za našega težaka. Da nije don Frano mislio za puk pisati ovaj životopis, svidjet će svatko, tko ogleda IV. poglavlje, u kojem u kratko daje pregled djela don Mijinih.

S kojega kraja da počne čovjek hvaliti ovu knjigu? Sve je u njoj lijepo: jezik čist kao da ga je don Frano slušao iz ustiju don Mijinih, stil jasan, ožet, zvonak, a jedar; plastičnost prikazivanja opominje te, da je don Frano negda pisao i pripovijesti u «Iskri» Šimićevoj. Svećenika i ne može nitko bolje shvatiti do brata njegova po zvanju, a opet radišna svećenika, kako je radišni don Frano.

Sofokle veli, da su bogovi pred slavu postavili znoj, ali kršćanin zna, da lijenčine ne će unići u kraljevstvo nebesko. Dok se može tko opravdati svojom poniznošću, da ne teži za slavom, pa svoju lijenost pretvoriti u krepost, dotle što će reći na sudu Božjem, kad ga Bog odbaci kao neplodnu smokvu u oganj ili u tamnicu kao nevaljalog slugu, koji zakopa blago gospodina svoga? Radinost don Mijina je zamjerna i zorno je prikazana u ovoj knjizi, pa nek se nad njom zamisle naši ljudi baš u oči oluje, koja u crkvi nastaje. Rad nije gorak. Sladak je, jer brani od grijeha, daje mirnu savjest. Čvrsta volja don Mijina natekla je obilje znanja i bez sveučilišnih nauka. Što bi on bez onolikog znanja? Kako bi obranio domovinu, a kako i vjeru? Velika je zasluga njegova, što naš narodni preporod nije dmah u početku krenuo skroz liberalnim pravcem. Ne samo njegova već u drugih učenih svećenika: Ljubića, Pulića, Danila. U stranci su bili liberalci Klaić, Nodilo, Peričić, žid Morpurgo i drugi. Htjelo se je znanja, da te ovakvi učeni ljudi cijene i uvažuju tvoju volju. Lijepo je naglasio Ivanišević Pavlinovićev studij patristike i to je bio privatni studij. Ondje je on stekao krila za borbu, ondje se je nadahnuo velikim mislima, ondje je naučio pisati i živjeti kršćanski, ponosito, da i gordo. To je sklesalo njegov značaj, a ne ni bura primorska, ni litice biokovske, ni valovi, što se ljuto o obalu razbiju kao što pogrješno veli Ivanišević spominjuć: «Sasvim je na mjestu u ovom pogledu teorija francuskog kritičara Taina (Taine), da «Milieu» u kojem - se čovjek radu odgaja i kreće, ima znatna utjecaja na njegov rad i život». Nek oprosti učeni ugledni pisac, ali ovu mu ne mogu potpisati. I on sam gleda ublažiti Taine-ovu nauku. Veli «ima znatna utjecaja», dočim Taine uči, da baš milieu stvara čovjeka i njegov rad. Tu slabo prolazi slobodna volja ljudska. I drugih je bilo školovanih ljudi iz Primorja Makarskog, pa nijesu što se tiče i značaja i nauka dostojni ni da remen vežu na obući don Miji. Primorac se je najviše i naučio biti ponosit od don Mije! Ljudi velikih osnova i velikih misli vazda su zaposleni, pa ih ljuti, kad ih tko smeta — takav nam se eto prikazuje i Pavlinović kod Ivaniševića, ali da je on u tome i pretjeravao, kazat će nam oni, koji su ga poznavali. Napokon: humanum est errare.

Velika je krepost, što je ljubio siromaštvo, pa je i umro siromah. *Memento* mnogima!

Živem na selu i veoma mi se mili selo. Kad se trgam od sela, žalostan

sam i jedino bi me od njega otrgla želja za radom i naukom. Sad znate, kolikom sam nasladom pročitao poglavlje «Na župi». Don Frane je i sam izvio dosadašnji svoj vijek na selu, pa nije ni očamio ni prodivljao, kao što misle o župnicima gradski skitalice, koji šeću po gradu i svuda ih vidiš kao da su poštari. Slika župnika Pavlinovića vanredno je uspjela. Sladiš se, kad čitaš, a dolazi te volja, da mu budeš što sličniji. Na župi se je don Mijo spremao za velik svoj poziv. Koliko se dade blaga duševnoga steći u našim zabitnim selima, u našim tihim župničkim domovima! Čitajmo, pa se opet povratimo na ove zlatne retke!

— Treće poglavlje o političkom radu škola je, kako pravi optuženici imaju se nadati od svog *nesebičnog* rada — gnjilima jajima, a ne bogatstvu ni slavi. Tko krči korov, namuči se, a svaki političar ima, da i korov iz narodne njive krči. Epopeja bi se dala napisati o junaštvu don Mijinu i njegovih drugova. Na žalost kod nekojih kolovogja pučkih i naroda misao bigovih drugova. Na žalost kod nekojih kolovogja pučkih i naroda misao bijaše pusta fraza. U ljubavi za narod — oni su gulili narod kamatom i lopovlukom na općinama, i drugim nasiljima, kojim su podivljali narod, ubili mu dušu i poštenje, te ga ispunili nepovjerenjem u svakoga, tko ga uči za dobro. Ovi hajduci pokvarili su i uništili veliki dio truda Klaićeva i Pavlinovićeva. To sam spomenuo, da se i naš katolički pokret zna čuvati od sebičnjaka, od ljudi Judine kese! Ne ševrdanje, već stalan cilj, čist pravac — to je politički rad don Mijin, ali ludo je i glavom o zid. Reći će se, da tko ide ravnim pravcem mora glavom o zid. Odgovorit ću, da nisu za narodne vođe rođeni ljudi, koje ne bi u selu ni za čauše izabrali. Treba nam okatih ljudi! Pavlinovićev program je bez sumnje najzdraviji od svih, što ih dosada imadosmo. On je slavenski, on je kršćanski, on je demokratičan, pučki, a što je najglavnije, katolički je.

O književnim djelima je malko duže progovorio Ivanišević i to starom metodom. Nije sintetizirao ideje Pavlinovićeve u književnosti, već je donio mnogo izvadaka iz njegovih spisa. To je učinio, da oni, koji nijesu čitali Pavlinovića, mogu barem štogod okusiti slasti njegova pera. Al to je uzalud! U osamnaest stranica se ne da zbiti hrestomatija Pavlinovićeva! Bolje bi bio učinio pisac, da nam je izažeo sok, te pokazao suvislost jednog djela s drugim, način pisanja i rada književnog u Pavlinovića.

Dobra je ideja, da se ponovno otisnu nekoja djela Pavlinovićeva, — ali tu bi trebalo vješte ruke, dobra ukusa, jer ne treba nam svega, štogod je Pavlinović pisao. Neke stvari nijesu više za naše dane.

Nikuda bolje za nas župnike, već da se tiskaju propovijedi don Mijine. On je znao pučki, ali i pametno govoriti.

Zašto knjiga nije tiskana u Leonovoj, već u Narodnoj tiskari?

Neka mi ne zamjeri moj učitelj don Frano, što sam mu neke stvari prigovorio. To su stvari male, koje su se njemu izmakle ispod pera u velikoj zaposlenosti, ali on je napisao knjigu dobru, a tko napiše dobru knjigu, učinio je veliko djelo i zadužbinu. Pokazao je, kako treba pisati o životu velikih ljudi, da ih i mali shvate, a iznio je i uzor, za kojim nam je poći.

L. Katić.

Des Deutschen Volkes Wille zum Leben.

(XX. i 836 str.) Freiburg (Herder) 1917. Cij. 13.50 Mar. Izdao Dr. M. Fassbender. 24 slike.

Ovo je kodeks socijalnih, etičkih i pedagoških gorućih pitanja, ili kako je nadodano i u naslovu knjige: «Bevölkerungspolitische u. volkspädaogische Abhandlungen über Erhaltung u. Förderung deutscher Volkskraft.

Prof. Walter pokažuje, što je spolno uživanje bez obzira na obitelj, potomstvo i društvo. Isusovac Muckermann ustaje protiv pretjerane higijene rasâ. Liječnici Dr. Chr. Fassbender upokorava na zlo, koje potječe iz pretjeranog uživanja; Dr. Kleinschrods želi bolji kvantitet i kvalitet naraštaja pomoću jednostavnog življenja, rada i otvrdnuća, te duševna i ćudorednog života. — U II. dijelu Krose raspravlja o padu poroda prema konfesiji. Prof. Schreiber niže odluke crkvene glede poroda u prošlosti i sadašnjosti. — U III. dijelu je borba protiv padanja u porodu. Wolf želi, da pučka škola goji spolni sram, um i volju odgoji, jer s mladeži treba osnivati narodnu budućnost. Nu iz škole otpuštenu mladež valja i dalje odgajati za sretan obiteljski život, veli Dr. Kruchen. Zato je valja uputiti na trudan rad, dobru uporabu novca, ljubav k obitelji. Tu vjera ima prvu riječ. Joos (urednik Westdeutsche Zeitung) dotiče se razlike izmed socijaldemokratskog i kršćanskog, posebno katoličkog radništva, te zagovara pri izbornoj političkoj reformi, da imade svak više glasova, ko ima četvero djece (jer takovo četverto dijete jest porast naroda)). Dr. Schnittmann zagovara socijalno osiguranje i više socijalne brige za seoske radnike. Düttmann u pitanju plaće i stanovanja traži neka se uvedu rente za djecu i nagrade za stanovanje obiteljima, koje imadu više djece. Slično Schmredding očekuje povećanje službenog nadoplatka i stanarine za takove činovničke obitelji, pak traži i porez na obitelji bez djece i taj porez da se upotrebi kao potpora tudoj djeci do 14 godine. — Hedviga Drausfeld očekuje preporod žene pomoću žene. Liječnik Dr. Grassl raspravlja o zaštiti dojenčadi i majki. Ko ne zaštićuje (veli) ženidbu, ne zaštićuje ni majku. Glede zakonite i nezakonite djece ne će Wuermeling jednako osiguranje sa strane države.

Mjeste kontrole ili bordelskih ulica rade neka se piše po ulicama protiv prostitucije i radniku u knjižici: Nema nepogibeljnog spolnog općenja izvan ženidbe. Tako dovikuje Dr. Stern. Protiv javne nećudorenosti ustaje i Rupprecht i zagovara centralu na obranu mladeži, osobito protiv lože književnosti. Država neka kazni spolno bolesne, a koji ipak spolno opće, ili nepunoljetne, koji živu od tog klatarenja. Ove zadnje valja zatvoriti u posebne zavode. Iznad svake kazne dakako više vrijedi odgoj u čistoći. Gonser pozivlje u borbu protiv alkohola. Rademacher konačno uzvisuje kršćansku ženidbu.

Kako se vidi, svak će naći u ovoj knjigi silni materijal za tolika aktuelna pitanja pak je stoga svakome preporučam. *M.*

Institutiones Logicae et Ontologicae,

quas secundum principia S. Thomae Aquinatis ad usum scholarum accomodavit Pesch Tilmannus S. I. Pars I. Introductio in Philosophiam. Logica. Editio altera, abbreviata, emendata, novis aucta a Carlo Frick S. I. (683) Friburgi 1914, Herder. M. 12; vez. M. 14.

Dragutin Frick D. I. predaje javnosti s ovim sveskom jedan dio «Institutiones Logicales» od pok. Tilmanna Pescha D. I. († 1899). Peschovo djelo «Institutiones Logicales» sačinjava dio tako zvane «Philosophia Lacensis». Kako je došlo do ovoga naziva? Tilmann Pesch nagovori svoje drugove, koji do god. 1873. predavahu filozofiju u laaškom kolegiju, (Abbatia ad Lacum ili Laccusis) da odazvavši se enciklici «Aeterni Patris» od 4. VIII. 1879., izdadu potpuni tečaj skolastičke filozofje s osobitim obzirom na moderne znanosti. U nadi pako, da će im medutim vlastodršci povratiti laaški kolegij i da će u njemu moći započeto djelo nastaviti i dovršiti? nazvaše ovaj tečaj filozofije «Philosophia Laccusis». Nu, god. 1892. bijaše laaški kolegij predan sinovima sv. Benedikta i tako moradoše Isusovci započeto djelo u progonstvu nastaviti i dovršiti. Ovo je postanak historijskoga naaziva «Philosophia Laccusis».

Frick je u svome izdanju shvatio, preinačio i upotpunio odnosnu gradu T. Pescha. Skratio ju je u toliko, u koliko je ispustio povjesni i psihološki dio; jer «Philosophia Laccusis» kani izdati posebnu povijest filozofije i jer je T. Pesch u svome izdanju obradio mnoge partije, koje spadaju ex professo u psihologiju. Promjenio je razdiobu grade, kako se jasno vidi usporedivši Peschovo i Frickovo izdanje. Mjestimice je upotpunio i usavršio Peschov materijal osobito u odsjecima, što se odnose na sud i silogizam; na skepticizam i kriticizam. Konačno je uveo nekoje sasma nove partije, kao primjerice o pragmatizmu. Prema tome Frickov I. dio laaške filosofije obuhvaća cijelokupnu logiku, što ju je razdijelio u dialektiku i kritiku, s uvodom u sveukupnu filozofiju i u logiku. Doskora pako imao bi izaći II. dio laaške filozofije, koji će sadržavati općenitu metafiziku ili ontologiju.

Frickovo izdanje Peschove logike namjenjeno je u prvome redu profesorima filozofije; ali mnoge će partije vrlo dobro doći i učenicima. Dialektiku moći će upotrebljavati vrlo korisno i učitelji i učenici sviju struka, jer će u njoj naći temeljito obrađene mnoge odsjeke, a osobito: «De ratiocinio» (Caput III. p. 140 i slijed.) i «De methodo» (Caput IV. 225 i slijed.). Figure, zakoni silogizma i razne vrste sofizma izvedeni su opširno i jasno, a k tome navadaju se svagdje zgodni primjeri, osobito na str. 224. Pesch-Frickove primjere možda će preozbiljni kritičar smatrati odviše naivnima; nu, ipak mnogo doprinašaju da se u mladićima razvija i usavrši formalna naobrazba. Jednom riječju: Pesch-Frickovu dialektiku mogu upotrebljavati s velikim uspjehom svi oni, koji žele upoznati se sa novo-skolastičkom metodom, te koji žele naučiti, kako treba zaodjevati misli u jasno i precizno silogističko ruho.

Kritiku počimlje Frick s odsjekom: «De certitudinis existentia». Ponajprije obrazlaže i pobija skepticizam, relativizam i subjektivizam, a zatim

govori o naravi prvobitne sjegurnosti. Drugi odsjek zaprema kriteriologija ili rasprava o pomagalima, koja nam pomažu da dodemo do istine i sjegurnosti. Prvo takvo pomagalo je experientia externa i interna. Govoreći autor o ovomu pomagalu istine i sjegurnosti pobija akosmizam (bludnja, koja negira opstojnost tvarnoga svijeta) i idealizam. Zatim prelazi na drugo pomagalo naime na razum i njegovo djelovanje, pobijajući temeljito Kantov kriticizam i dokazujući objektivnu vrijednost tako zvanih universalia. Konačno govori autor o trećem pomagalu istine naime o vjeri i auktoritetu. U onoj trećoj glavi dokazuje se među ostalima absurdnost Kantovoga razlikovanja «inter rationem theoriticam et practicam» i modernističke distinkcije «inter veritatem fidei et scientiae» Ova partija ne malo doprinaša k razumijevanju modernističkih zabluda na polju teologje. Treći odsjek govori «De evidentia» pokazujući ništetnost pragmatizma W. Jamesa (W. Jerusalema), Blondela, La Roy i drugih. Konačno zadnji odsjek zaprema gradu «De veritate et certitudine».

Frickovo izdanje kritike kao i prvobitno Peschovo drži se novo-skolastičke metode. Status quaestionis, kratki i prijegledni conspectus historicus protivnika do najnovijih vremena: mnogo pomažu razumjevanje samih teza. Dokazi su proponirani s većim djelom u formi; ali u njima ne nalazimo one duboke spekulacije kao kod skolastika starijega kova. Razlog bit će valjda u tome, što je autor htio, da mu djelo bude pristupačno i onima, koji nijesu navikli na strogo spekulativnu metodu. Držeći se autor više pozitivnoga smjera morao je svakako posvetiti više pažnje empiriji. Navodi iz Cicerona, Laktancija, sv. Augustina i dr. mogli su se ispustiti, a da djelo ne bi bilo izgubilo ništa od svoje vrijednosti. Stil autorov je jasan i, koliko dopušta sama stvar, prilično lagan. Jezik mu je gladak i osobito dotjeran u terminologiji naravoslovnih znanosti. Pesch-Frickova kritika prava je riznica za profesora filozofije, a dobro će doći i klasički naobraženima uopće, da vide ništetnost onih filozofskih sustava, koji bi htjeli danas zagospodovati svijetom.

Prof. Dr. M. Pacher.

Kat. časopisi

Čas.

sv. 4-5. Respublica christiana (Dr. Srebrnčić). — Iz Albanije (I. Podlesnik). — Naravoslovje in vera (Dr. A. Pavlica). — Ruska revolucija (Dr. F. Grivec). — Še enkrat: Valentin Vodnik kot frančiškan (Dr. H. Bren). — Poljsko pripovjedništvo (Dr. F. Grivec). — Dva prevoda (A. Kopitar). — Slovenska Iljada (n.). — Obzornik.

Histor. polit. Blätter.

9. sv. Das höchste Gut nach Paulsen. Schluss. (E. Wasserbäck). — Die kirchlichen Zustände Basels im späten Mittelalter (Dr. L. Pfleger). — Zur See nach Nauplia. II. Salamis (Suebimontanus). — Kardinal Bettinger. — 45 Jesuitengesetz. — Die Bedrohung der belgischen Neutralität durch Franchreich. — Kürzere Besprechungen.

10. sv. Die führenden Gedanken bei der Gründung der Naturalien-, Kunst- und Karitätenkabinette. Eine kulturgeschichtliche Studie. — Von Hochschulprofessor Dr. Wilhelm Hess in Bamberg. — Bettina Ringseis. — Regensburger Briefe nach Rom zu Ende der Aera Dalberg. Mitgeteilt von Dr. Alex. Schmütgen (Berlin). — Die kirchlichen Zustände Basels im späten Mittelalter. Von Dr. Luzian Pfleger. (Schluss). — Der Schwanenritterorden. Zum 500 jährigen Jubiläum der Hohenzollern in der Mark Brandenburg. Von P. Cyprian Fröhlich, Kapuzinerordenspriester. - Neues über den Lehrplan für die bayerischen Volksschulen von 1804-11. Von Jos. Heigenmoser, K. Seminardirektor a D. in München. — Der Weltkrieg als Strafgericht. Von Dr. G. Grupp. — Die Krise in den russischen Kirche.

11. sv. Persönliche und christliche, staatliche und nationale Souveränität. — Katholiken und Theaterkultur. Von Chefredakteur Dr. Geueke, Wiesbaden. — Die führenden Gedanken bei der Gründung der Naturalien-, Kunst- und Karitätenkabinette. Eine kulturgeschichtliche Studie. (Schluss). Von Hochschulprof. Dr. Wilh. Hess in Bamberg. — Die Studentin. Eine Entgegnung. — Quomodo ceciderunt robusti. — Wahlrecht und Konzentration in Ungarn. — Weder Verzicht noch Eroberung. — Kürzere Besprechungen. Dr. Franz Walter, Die Wiedergeburt der deutschen Familie nach dem Weltkrieg. — Derselbe, Naturgemässes Leben und die deutsche Kultur.

12. sv. Die blutige Revision der Ideen und Tatsachen. VIII. — Hermann Löns. Von Dr. P. Ronnosus Bühler, O. S. B. — König Ludwig I. und die katholische Kirche. 5. Neue Beiträge von Anton Döberl. — Eine philosophische Pädagogik. Von P. Th. Droege, C. ss. R., Geistingen. — Japanische Probleme. — Scheidung der Geister ?

Sv. Cecilija

sv. 4. Crkvene pjesme u nekadašnjoj osorskoj biskupiji. Svršetak (B. Širola). — Pučko crkveno pjevanje na otoku Krku. Nastavak (fra B. Sokol). — Hrvatska crkvena pjesmarica (Vinko Žganec). — Pavlinska pjesmarica iz god. 1644. Nastavak. (J. Barle). — Pjevanje po novom dijecezanskom ritualu zagrebačkom. Svršetak. (Vinko Žganec). — Antun Dvorak. II. dio (Josip Andrić). — Glazbeni život u zagrebačkom sjemeništu u god. 1860-65 (Milan Kučenjak). — Još o fra Gavru Temparičiću (O. A. Posinković). — Dopisi. — Glazbena literatura. — Razne vijesti. — Nek je svašta. — Iz «Cecilijinog društva». — Glazbeni prilog.

Vrhbosna

br. 12-14. A. Benković, Nauka ruske crkve. — D. Čelik, Interkonfesionalizam i kat. radničke organizacije. — kan. Bakotić, Sv. Jeronim. — o. I. Durazzo, Muka Sina Božjega. — K. Tadin, Poglavlje II. i III. Geneze. — Pisma jednom sumnjaču (Balmes). — Dopisi. — Okružnice. — Vjesnik.

Theologie u. Glaube.

4. sv. Das Ideal des Feldsorgers (Dr. L. Baur). — Kriegssorgen u. Kriegshilfe (Dr. W. Liese). — Genesis 40, 1 im Lichte der altägyptischen Denkmäler (Dr. J. Slaby). — Soziale Strömungen u. Gegenströmungen in der evangel. Kirche (Dr. W. Schwer). — Zur kirchlichen Baupflicht im früheren Herzogtum Wesfalen (Dr. J. Linneborn). — Kleine Beiträge. — Erlasse u. Entscheidungen. — Aus der Theologie der Gegenwart — Umschau im Welt u. Kirche. — Liter. Anzeiger.

5. sv. Ein Sammelwerk biblischer Predigten (p. Dr. T. Paffrat). — Der Feldgeistliche als Persönlichkeit (A. Eisenhut). — Pädagogisch- Psychologisches zur Andachtsbeichte (Dr. A. Rademacher). — Zur Geschichte der Fronleichsnamsfeier in der alten Diöcese Paderborn (P. Fürstenberg). — Die französische Feldseelsorge u. die Treunung von Kirche u. Staat (Dr. J. Löhr). — Kleine Beiträge von Dr. W. Liese. — Erlasse u. Entscheidungen. — Besprechungen. — Aus der Teologie d. Gegenwart. — Umschau in Welt u. Kirche. — Literarischer Anzeiger.

Theol. prakt. Quartalschrift.

III. sv. Der Priester als Mystiker (A. Rössler). — Forum internum u. f. externum im kirchlichen Strafrechte (Dr. A. Perathoner). — Zur Heilung des Glaubenszweifels (A. Stoeckle). - Stigmatizationswunder (Dr. A. Seitz). — Unverwüstliche Lutherlegenden (F. Bichler). — Zur psychol. Predigtmethode (H. Stolke). — Ein angebliches Kompromiss der kath. Kirche mit dem Neomalthusianismus (Dr. L. Ehrlich). - Die göttliche Vorsehung in der Literatur der Alten (A. Kaufmann). — Pastoral-Fragen u. Fälle — Literatur — Kirchliche Zeitläufe (Mgr. Hiptmair). — Der Kirchenstaat im Laufe der

Jahrhunderte (Dr. J. Massarette). — Roms Verwüstung seit 1870. (Dr. J. Massarette). — Bericht über die Erfolge der kath. Missionen (P. Kitlitzko). — Neueste Bewilligungen u. Entscheidungen in Sachen der Ablässe (J. Hilgers). — Erlässe des Apostolischen Stuhles (Dr. W. Grosam). — Verschiedene Mitteilungen.

Stimmen der Zeit.

9. sv. Kriegswohlfahrtsplege (C. Noppel). — Zweihundertjahre Freimaurerei im Lichte des freim. Grundgesetzes von 1723. (H. Gruber). — Bodenfrage u. Arbeiterinteresse (H. Pesch). — Henry Bordeaux u. die Erneuerungen der französischen Familie (D. Wolfinger). - Die Brentano-Literatur im letzten Jahrzehnt (A. Stockmann). — Besprehungen. — Umschau.

10. sv. Wann wird unser Gebet erhört (Ch. Pesch). — Der Parlamentskampf ums Garantiegesetz (R. v. Nostitz-Rieneck). — Die tiefste Ursache der Säuglingssterblichkeit (H. Muckermann). — Literarischer Schund u. kein Ende (H. Acker). — Aus zeitgeschichlichen Urkunden. Die Regierungserklärungen im Parlamentkampf ums Garantiegesetz (R. v. Nostitz-Rieneck). — Besprechungen. — Umschau.

Gral.

sv. 9. Das Zeitalter der Technik (Dr. R. Volpers). — Der Inmitag (Graz Strachwitz). — Es waren königskinder (J. Laurenburger). — Am Morgen (P. Bauer). — Missa sollemnis zur Kriegszeit (P. von Mathies). — Moderne Malerei. (G. W. Schwenzer). — Die Sieger (Leo Sternberg). — Einer kleinen konvertitin (F. A. Herzog). — Die Mönche (F. Mayer). — Ausgewahlte deutsche Christuslyrik (K. Jakubczyk). — Der schwarze Vogel (P. Bauer). — Kritische Warte.

Katholik.

sv. 4. Alte u. neue Psychologie (Dr. E. Rolfes). — Die Einheit der Messias- idee in den Evangelien. Fortsetzung (Dr. J. Frings). — Zur Frage der Heilsnotwendigkeit der Sakramente (E. Springer). — Kirchliche Zeitfragen (Dr. J. Selbst). — Literatur. — Miszellen.

sv. 5. Das Irenäuszeugnis für den Primat der römischen Kirche (Dr. Esser). — Die paulinische Lehre von den theolog. Tugenden (F. Vogtland). — Die Anschauung der allerh. Dreifaltigkeit im Jenseits (J. Rhotert). — Die religions Zeitfragen (Dr. J. Selbst). — Literatur).

sv. 6. Die paulinische Lehre von den theol. Tugenden (F. Vogtland). — Das Irenäuszeugnis f. d. P. d. r. k. Schluss (Dr. Esser). — Die Einheit der Messias- idee in den Evangelien. Fortsetzung (Dr. J. Frings). — Die Verwertung der Hinkehr zum Glauben als Schwäche (Dr. H. Bopp). — Kirchl. Zeitfragen (Dr. J. Selbst). — Literatur.

PREGLED

Crkveno-vjerski pogled.

1. Katolici, na okup!

Ferdinand Zdenko knez Lobkovic napisao je u srpanjskom broju «Bonifatius-Korrespondenz» krasan članak pod naslovom: Ein ernstes Wort in ernster Zeit. Tu veli: Sada je kao nikada nužna jedinstvenost katoličkih naroda u Austriji pod zastavom kat. vjere. Katolička je ideja o državi podigla Austriju do sjaja i u toj ideji leži njezina snaga. Kada se je borba vodila protiv ove ideje ili vladalo bez nje, država je usljed stranačke mržnje i zavade postala nakaza austrijske drž. ideje. Zato je nuždan dogovor katolika; — 2. Crkvu i njezin upliv treba da podupre i proširi lajički apostolat. Trebamo više vjerske svijesti u javnosti, u politici, u socijalnom djelovanju. — 3. Po svoj državi mora biti jedinstvena katolička akcija, jer imamo katoličkih organizacija, ali nemamo kat. organizacije. Tu je potrebita svijest i propaganda, osobito primjerom; — 3. Malo imamo prave i skroz katoličke inteligencije; stvoriti, dići je treba; — 4. U ovoj fazi rata ne smijemo se plašiti pokreta za slobodom, jer to dolazi nužno u evoluciji četvrtog stališa, ako je taj pokret pod uplivom kat. načela; — 5. Reforme treba i kat. plemstvo, da bude u što većem dodiru s pukom; — 6. Žene će imati važnu ulogu u kat. akciji, pak nam treba akademski izobraženih voditeljica.

2. Luteranizam iza 400 godina.

1517. je Martin Luter počeo s pobunom protiv katoličke crkve.

Kako se je ponijelo njegovo djelo? Koji je položaj evangeličke crkve u sadašnjosti? Na ovo je pitanje odgovorio visoki protestantski dostojanstvenik Dr. Zöllner iz Münstera. On je generalni superintendent evangel. crkve za Vestfaliju. Odgovorio je na sastanku te crkve u aug. 1916. ovako: «Vjeroispovjest ne možemo više održati u našoj državnoj crkvi (Landeskirche), moramo onima odstupiti mjesto, koji nijesu više s nama *jedne* kršćanske vjere». Slično su prije njega se izjavili dr. Kaftan generalni superintendent u Kielu i sveuč. profesor Dr. Rothberth u Münsteru. Dr. Zöllner to obrazlaže: Humanizam potječe iz renesance i oslanja se na filosofiju epikurejaca o uzviličavanju čovječanstva. Taj je humanizam prevladao u njemačkoj književnosti za klasične dobe. Moderni evolucionizam ima za temelj stoičku nauku o Bogu, koji se poisvjetuje sa svijetom; u razvitku traži spas, ne u milosti božjoj. I rat? On nije izravnao opreku s kršćanstvom, nego je povećao. Dio protestanata imade svoju vjeru. Hoćemo li *mi* istupiti iz državne crkve? Ne. Zašto da drugi uzdrže tu crkvu svojim doprinosima? Silom ih ne smijemo odstraniti, oni sami ne odlaze. Što dakle? «Pozitivne manjine» ravnaju se u vjerskom životu i pobožnosti po reformatorskoj ispovjesti, te se srame evandelja. Ove positivne manjine traže «svoje» propovjednike od crkovne uprave. Ova ne će to da prizna, jer bi time «službeno» priznala te župe «manjine» i dosljednu i neku većinu. Naša je pak drž. crkva pravnički crkva ispovijesti (Bekenntniskirche), te se naša crkva ne može da zauzme za majoritete. Ipak ovako nemogu da ostanu stvari. *«Moramo oznaku organizirane drž. crkve istodobno crkve ispovijesti napustiti kao apsolutno temeljno načelo.* Što uistinu više nemamo, više ne možemo imati, više natrag dobiti nemožemo, to da napustimo i obzirnu na formu moramo imati srčanosti. Prema tome priznati i župe manjine, koje stoje na stanovištu modernog nazora o svijetu. Tako ćemo mješte drž. crkve kao crkve ispovijesti imati evangeličku ispovijest u organiziranoj drž. crkvi. Na tom temelju možemo skupa stati i imati različitu teologiju.

Što ovo znači ?

«Starovjerci» protestanti nemogu da dobiju «svoje» pastore. Tih je malo. Subjektivizam, koji je temelj protestantizmu, porušio je vlastitu zgradu. Protestantizam nije više crkva ispovijesti, nego samo službeni neki savez; nema jedinstvenosti u vjeroispovijedi, pak nema ni crkve. Eto, to je plod iza 400 godina rabote. Po plodu se poznaje stablo.

Politika.

3. O položaju.

Split, 1. kolovoza.

28. srpnja primio je ministar austr. vanjskih posala, grof Czernin odaslanike štampe, slično slijedećeg dana drž. kancilir Michaelis. Oba državnika izjaviše, da njihove države nemaju osvajalačkih ciljeva i da idu za nutrnjim demokratiziranjem zemlje. U ovim je izjavama rekaputulirana sva politika ententine diplomacije. Prije ententa progovorila preko Rusije: «Ni zemlje ni novčane odškodice» kao uvjet mira. Kada su središnje vlasti to prihvatile, onda je ententa navijestila, da ona hoće sadašnjim ratom da nametne protivnicima demokratski ustav. Na to je slijedio odgovor u Austriji i Njemačkoj, da će to narodi preko svojih parlamenata sami uvesti. I u jesenskim zasjedanjima parlamenata, doći će do demokratskih ustanova, jer nutrnja politika za rata stupa usporedo s vanjskom. Kada dode do tih novih ustanova, naći će dakako ententa novih za zavlačenje rata, a međutim će prokušati amerikansku vojsku na francuskoj fronti

Iza duge pauze opet počeše prošlog mjeseca Rusi da navaljuju. Na ovo su i naši odgovorili s protuofenzivom, te se ovaj čas približavaju u Galiciji granicama carstva. Možda će to izazvat u Rusiji jača nutrnja nezadovoljstva i bez Lenina. Novi diktator Kerenski teško će uzdržti protiv nutrnjih nemira i jakog prodiranja. Hoće li to donijeti ili barem pospješiti toli žuđeni mir? Teško je tu proricati, nu je sigurno, da ga ne će zavlačiti. Novom ofenzivom kažu centralne vlasti: 1. da su jake i za ofenzivu i da ne će biti govora o pobjedenom na bojnom polju; 2. da su izazvane istupile protiv Rusije, kojoj su za ratne pauze nudile mir. Kroz to doba agitiraju katolici kao i so-

cijalni demokrati po svem svijetu za mir. Ali ključ mira nije ni u Petrogradu, ni Parizu, Rimu ili Washingtonu; taj je ključ u Londonu, a poražena ili uznemirena Rusija može da uzalud viče i ječi. *R.*

4. Rat i osiromašenje svijeta.

U Beču se je usljed rata pojavilo kroz 2 prve godine preko 200 novih milionaša. I kod nas se je podigao seljački stališ, te je mnogo dugova isplaćeno. Uopće je obilnost novca, kakove ne videsmo u doba mira.

Jeli dakle rat obogatio narode?

Nije, dapače ih je osiromašio.

Kako?

«Za mira su narodi i države bile u neprestanoj vezi» zgodno opaža Grazer Volksblatt (22. 7. 1917). I to ne samo u Evropi, nego na svoj zemlji. Ljudi su izmijenjivali ne samo produkte, nego i radnike. Radnici su iz Evrope išli u obe Amerike, južnu Afriku, čak Australiju. Tih radničkih reserva nema više. Stoga je i poljodjelstvo i industrija zakrhla. Rat je prekinuo to svjetsko izjednačivanje. Mi se sada u centralnim državama osjećamo, kao da živimo u srednjem vijeku prije uporabe parobroda, željeznice i inih modernih prometnih sredstava.

Neutralne države, n. pr. Švicarska, Nizozemska, Danska osjećaju ovu ratnu posljedicu jače nego li neke ratujuće države, koje imade mnogo površine (Amerika, Francuska). Mnoge su neutralne države živjele od velikog uvoza. Nu i mnoge ratujuće trebaju sada više uvoza nego li u doba mira. U ovo je doba Njemačka dobivala od Rusije hranu, a ona od Njemačke mašine za obradivanje polja. Sjeverna je Amerika uvažala pred ratom iz Njemačke mnogo kalija za pšeničke oranice; slično je uvažala Njemačka iz Chile salpetar. Kod nas je gojenje duhana, repe i drugog korisnog bilja spalo, kao da smo u 15. ili 16. vijeku. Nu slično je i u Engleskoj. Ona sadi, kopa ore, svom brzinom hoće da postane agrarnom zemljom kao u 18. vijeku. Tu se ne štedi ni parkove lordovâ. Poljodjelstvo je dakle uopće spalo.

Kako je s industrijom, trgovinom?

Kod nas još cvjeta jedino industrija, koja služi ratnoj svrhi. Manjkavost je materijala velika, pak je spala mala i velika trgovina. Ni u engleskom Manchesteru predionice nemaju dovoljno pamuka. Dakako i pomornički rat spriječava slobodan promet preko mora (dovoz i odvoz). Slično je s pariškom modom i francuskom svilom. U Rusiji ne samo nema onako obilatih usjeva kao pred ratom, nego je spala i trgovina, jer su (osobito na zapadu) željeznice previše zaposlene u vojničke svrhe. Na ruski su pšenicu bile upućene središne države, ali i Skandinavija, Engleska, Italija. Slično je glede ruske kože i drveća.

5. O preinaci ustava u Austriji.

1. U Cislitaviji će doći do preinake ustava. Već je imenovan odbor iz gornje i donje kuće i taj će se sastati u drugoj polovici kolovoza. Kralj je sam zaželio da se taj odbor sastavi. Kako, što će provesti? što će tražiti?

Ustav je u Evropi plod silnih borba u 19. vijeku (Engleska ga je dobila već prije). Mase traže udjela u upravi države. Silne su bile te borbe. Kod nas se vode od 1848. dalje. Pri tome se prepliću borbe centralizma i federalizma, vjerskih i socijalnih struja. I sada? Nadošao je rat, gdje narodi prolijevaju svoju krv. Rat nameće dužnosti, nu i odmah izazivlje pitanje pravâ. Naravna je posljedica, da narodi upravo u upravi države hoće da govore, da imaju riječ i u miru i o ratu, da se vlast demokratizira i parlamentizira javno vodstvo.

Kod nas je sav parlamentarni rad mogao svaki čas da zaustavi, izmijeni i dokine §. 14. Po tome je ovisio ustavni život o dlaci. Gdje su uz to narodnosni bojevi? Par je ministarstva palo rad toga, jer je htjelo da dokrajči ratove izmedu Čehâ i Njemaca u Češkoj. I tih gordijskih čvorova ima više u monarhiji. Sada za rata se opazilo, kako svi narodi svoju krv prolijevaju za svu monarhiju, dakle i za Ugarsku, ali pri diobi hrane Translitavija ne će da pozna jednopravnosti. Hrvatska obiluje u nekim krajevima kruhom i dala bi braći Hrvatima po Istri i Bosni, ali nijesu ovi članovi države krune sv. Stjepana i tako traje jaz izmed njih kao izmed Lazara i evandeoskog bogataša. Bosna i Hercegovina slušaju i Peštu i Beč... Ko bi sve slične stvari nabrojio?

Spomenuti odbor ima tešku zadaću. Tu će se natezati centraliste i narodni autonomiste, Najteže će biti pitanje s povjesnički utvrdenim položajima nekih naroda (Nijemci-Madžari, te Poljaci u Galiciji), jer se svak teško odriče gospodujućeg položaja. Ne će li se taj odbor razbiti? Vremena su preozbiljna, da bi se u tome lakoumno postupalo za volju popularnosti. Mnogo će toga ovisjeti i o toku vanjske politike i prilikâ na ratištima.

Ovaj će se odbor baviti samo s narodma u Cislitaviji, pak će i tu pitanje jugoslavensko biti najtvrda «kost». Što da bude s Bosnom? što s Hrvatskom? Naravna će posljedica biti u radu ovog odbora, da segne u pitanje dualizma. Inače bi bilo sve klimavo, te začepivši jednu rupu, otvoriti će njih stotina novih. Tu treba iz temelja i u temelj sadašnjeg ustava da se segne. Hoće li i kako će to ići? hoće li zaista postati svi narodi u monarhiji ravnopravni? da li time, ako se sve «povjesničke» položaje poruši i onda nanovo podigne putem federalizma novu zgradu, u kojoj će se svi narodi nove Austrije čutjeti kao u svojoj kući?

Svakako će krenuti ustavni odbor i kasnije parlamenat, ako želi da sagradi nešto solidna.

2. Jugoslavenski klub u bečkom parlamentu lijepo radi. Slovenci zaista majstorski vode našu politiku.

U tom su klubu okupljeni svi zastupnici južnoslavenskih zemalja. Jedinstveni su i brojni. Dapače lako da dobiju jedno ministarsko mjesto, ako nova vlada prihvati poznatu izjavu ovog kluba o okupljenju svih Hrvata, Srba i Slovenaca u jedno.

Jugoslavenski klub ima svoju jakost ovaj čas i u tome, jer su u kooperaciji sa češkim klubom (u kome su okupljeni svi Česi) i usporedo i dogovorno nastupaju naprama vladi.

Izjavi su se jugosl. kluba u srpnju pridružili Milinovci u hrv. saboru. I Radić je za tu izjavu. Koalicija, koja je sada saborska većina na sve muči. Dapače se je novi ban Mihalović postavio na dualističko stanovište. Srbi pod Dimovićem u Bosni pridružiše se kao i Hrvati izjavi jugoslov. kluba (o držanju Muslimana se ovaj čas ne zna).

Na ovaj način su Hrvati, Slovenci i Srbi okupljeni. Čekaju eventualnosti mirno. Dao Bog, da to bude i postojano! Svakako je teško, što se koalicija i Frankovci ne izjaviše u prilg ovog jedinstva, jer time otešćavaju rad jugoslav. kluba i provedbu njegove izjave. Nu možda će ipak nadoći čas, u kome će i oni pristupiti. Do toga lako da dode, jer će rad bečkog odbora za reformu ustava lako izazvati paralelni odbor i rad u Pešti, dosljedno i u Zagrebu. Ako Esterhazy plaši koaliciju ma s kojom postojećom strankom, nije ozbiljno, jer tu će sve stranke biti jedinstvene, gdje se radi o opstanku naroda.

Ajaks.

Socialia.

6. Organiziranje radništva.

Zagreb, u kolovozu 1917.

Iza rata će se industrija silno dići, a s njome dakako i socijalna demokracija. Ova je agilno uzela u ruke kod nas radničko pitanje. Eto već sada osnovaše svoja glasila u Ljubljani, ovdje, u Sarajevu i Splitu. Ova će se iza sklopljenog mira kao gladan vuk baciti, da predobije za se hrvatske radnike. Uz to već sada socijalni demokratizam ima upliva na saborsku koaliciju.

Tu ne pomaže jadikovati. U Hrvatskoj treba pridići kršćanska radnička društva. Takovo je društvo cvjetalo ovdje svojedobno pod odstvom dr. J. Lončarića. Sada? Bolje je o tome mučati. To treba pridići, uskrisiti, ojačati i onda taj pokret proživiti po svim hrv. pokrajinama. Kada bude radničko društvo osnovano u svakom našem većem mjestu (barem 20-50), onda treba stvoriti kat. radnički Savez za Hrvatsku, napose za Bosnu, Dalmaciju, Istru, a sve onda u kartel staviti i zajedno ljubljanskom Južnoslavenskom strukovnom Svezom.

I u Njemačkoj je bio ovaj proces, jer je naravan. Prije g. 1912. postojala su tri saveza katoličkih radničkih društava. Tada su se spojili. Pred ratom su imali preko 200.000 članova uz glasilo «Westdeutsche Arbeiterzeitung».

Pravila je lako dobiti ili prema postojećim preinačiti. Samo želim da se ne počme sa Savezom, jer bi to bila gradnja krova bez zgrade. Savez nadolazi, kada već bude 20-50 društava, a onda slobodno i kartel raznih pokrajinskih saveza, jer je u spoju moć. Dakako tu pri osnivanju mora biti koji svećenik, da rukovodi nova društva, ali svoje oči upirem u naš kat, seniorat. Ovaj je pokazao dosta agilnosti u organiziranju školske i seoske mladeži. On bi bio sigurno desna ruka svećeniku i u organiziranju radnikâ, osobito radničke omladine. Uz seniorat bi osobito u Zagrebu mogli sjajno djelovati Domagojci. Na taj bi način vi došli u dodir s radnicima, dosljedno s realnim životom. Tu bi im otvorilo novo široko polje rada, uzgojnog i prosvjetnog djelovanja. To bi bio pravi demokratizam kršćanske ljubavi.

Za radnički je pokret nužna i novina. Urednik je *Joos* gore spomenutog lista pisao u jednom broju, da ne smije biti ni stališkog pokreta ni organizacije bez posebnog lista, jer taj jača i kristalizira pokret. Ko da tu pomogne?

Seniori imaju Novine, te bi mogle donositi stalnu rubriku za sada, kasnije pak podići posebni glasnik.

Na taj će se način spasiti radničku omladinu, dosljedno radništvo. Socijalni demokrati najviše vrebaju na tu omladinu. Oni su god. 1894. osnovali prvo omladinsko radničko društvo u Beču, nu već 1903. nalazimo ih 19 po Cislitaviji. God. 1914. prije rata ih je bilo:

u Donjoj Austriji	71,	članova	5164,
Gornjoj „	8,	„	472,
Salzburgu	3,	„	177,
Tirolu	1,	„	59,
Voralbergu	1,	„	56,
Štajerskoj	21,	„	1092,
Koruškoj	4,	„	201,
Češkoj	198,	„	7862,
Moravskoj	20,	„	711,
Šleskoj	9,	„	262,
Bukovini	4,	„	140.

Hoćemo li pri svrhi god. 1918. moći zaslugom kat. seniorata i Domagojaca i kod nas štogod zabilježiti.

7. Olakoćenje ženidbe i država.

Austrijska je vlada izdala kroz ovo ratno doba nekoliko novelâ građanskom zakoniku, koje se tiču obitelji, skrbništva i nasljedstva. Time se ne zadovoljavaju radikalni liberalci. Oni hoće, da se dokine sve ženidbene zapreke n. pr. viši redovi i redovnički zavjeti (§. 63 opć. grad. zakonika), vjerske razlike (§. 64), osobito nerazrješivost (§. 111). Nu u ovo doslije vlada nije segnula. Hoćete li unaprijed? Teško je tu proricati, ali mi katolici moramo svašta da očekujemo, osobito ako nadode iza rata (a za to ima izgleda mnogo) kulturna borba.

Koje je u tome katoličko stanovište?

Za nas je katolike ženidba pitanje savjesti. Tu država nema riječi, t. j. ona ne smije da svojim zakonima vrijeda ljudsku savjest. Netom država stvara svoje zakone bez obzira na vjere, redovito povrijeduje vjersku savjest svojih podanika. To obično čine države, u kojima su na vladi protuvjerski liberalci i proglasuju tobože apsolutnu slobodu svačije savjesti. Država jedino onda ne dira u savjest svojih podanika, ako usvoji nauku vjere (u državi priznate) kao svoje zakone za dotične vjernike. — «Divlje» ženidbe pospješuju redovito raspučivanje, propadanje države, kako se vidi u Francuskoj. Ako ženidba nije tvrda, nerazriješiva, i država je slaba, jer je njezin temelj u ženidbi, pak se zato jedno i drugo treba da vlada po vjerskom obilježju.

Ženidbi ovu vjersku oznaku hoće da oduzmu i država i privatnici; prva time, jer olakoćuje rastavu; drugi, jer vanjskim obredima prikrivaju svoju daljnu sramotu i neće da imadu djece. Francuska je u tome gotovo neizliječiva, Engleska i sjev. Amerika idu za njom. Žalibože ovom je infekcijom zaražena i Austrija. Već u siječnju 1914., dakle prije rata, ozbiljno su opomenuli biskupi u Njemačkoj skupnim pismom ob ovoj pogibelji. Države i

narodi idu u Pariz u školu! I posljedica raskršćanjenja ne može da izostane: opadanje pučanstva.

Ovo hoće da zapriječe liberalni radikalci. Kako? kojim sredstvima? Gore navedenim načinom. Nu tu je pogrješan put. Gdje je «osjećaj ugodnosti i zdravlja» (kako hoće Hrv. njiva, br. 18, 1917.) mjerilo i cilj bračnog života, mora da takova ženidba ostane bez djece ili da ne dode do trajne obiteljske zajednice, dosljedno obitelj upada u rasulo, neomaltuzianizam triumfira. Čovjeku, koji se u spolnom općenju odriče razuma i vjere, ne imponira ni kultura, ni domovina, ništa: strast ga nosi poput životinje, ali i proti cilja i zakonâ naravi.

Dižući dakle vjerski temelj i oznaku ženidbi ne pomaže se državi; dapače tako upada u gori ponor i jače nazadovanje poroda.

S druge se strane opet mora priznati, da je ratom povećan nazadak u porodu. Ta ratištu ili po bolnicama poginuše mnogi očevi obitelji ili mladići u naponu snage, da navodimo bolesne itd. Nema sumnje, da je broj porodaja već prve ratne godine spao ispod broja smrti; druge: treće se je godine to zlo povećalo, te će u daljnoj budućnosti biti sve to gore u monarhiji i drugamo. Tu treba nešto uraditi, da se porođaj poveća. To je moguće, ako se *olakoti sklapanje ženidbe,* uredno i bez povrede naravnih i pozitivno božjih zakona.

U br. 313 se bečke «Reichspost» (10. jula 1917.) osvrće dr. Schönsteiner na pitanje olakoćenja ženidbe, te preporuča: 1. što veću mogućnost zaslužbe za mlade ljude; 2. preuređenje poreza u prilog oženjenih; 3. urediti pitanje stanova, da vlasnici stanova moraju primiti na stan i obitelji s djecom ili da država štogod doprinosi ovakovim obiteljima; 4. plaća ili nadnica treba da se razlikuje prema broju djece (n. pr. oženjen činovnik s više djece skapa, dočim njegov kolega istog plaćevnog čina obiluje u plaći); 5. uvesti roditeljsko osiguranje, kako to predlažu mnogi socijalni političari u Njemačkoj i Austriji.

Sve su ovo stvari, koje spadaju na modernu državu, na moderni parlamenat. Liberalni radikalci, mjesto da gube energiju u vjerskoj borbi, amo neka segnu u pravo polje socijalne reforme.

Hoće li one zaista i koristiti?

Nema sumnje.

Ali uz ove reforme treba usporedo da ide i djelovanje *pojedinca.* Treba naime, da iz javnosti iščezne krivo protukršćansko shvaćanje obitelji ili ženidbe. Za cara je Oktavijana bio pogodovan otac s više djece kao i sada u Francuskoj, ali to malo hasni, gdje je u društvenim slojevima zavladao materijalizam. Tu očevidno izbija na javu, kako se nijedno veliko pitanje ne može da riješi bez vjerskih načela.

K ovima se eto valja i povratiti, ako ne ćemo nazadak u porodu, smrt naroda.

dr. Alfirević.

8. Seljaštvo.

Po žetvi je. Ni še sicer spravljeno domov vse, kar je s težkim trudom in znojnim naporom izsilila iz trdovratne zemlje kmetska vztrajnost, ampak glavno delo je končano za enkrat in pričenja se novo gospodarsko leto.

Ob novem letu napravi vsak podjetnik svoj račun in pregled čez svoje gospodarsko stanje. Tudi kmet je podjetnik in tudi on mora napraviti svoj račun; upam, da ne bo napačen ne račun, katerega bo napravil kmet sam, niti račun, katerega bo napravil slovenski narod o svojem kmetu. Mi se hočemo pečati samo z zadnjim.

Slovenci smo kmetje. Vemo, da ta beseda mogoče na tej ali na oni strani ne bo našla popolnega odobravanja, ker se da zavijati in zlorabljevati tudi v slabem smislu. Vkljub temu ponavljamo, da Slovenci smo kmetje in zahvaljeno bodi nebo, da je temu tako.

Ranjki poslanec Povše je pri neki priliki dejal, da vse bogatstvo, kar ga je na zemlji, pride iz zemlje. Mogoče, da so že drugi večji veljaki in pomembnejši ljudje izrekli še pred njim isto misel, ampak čeprav je ta stavek samo ponavljanje, zato ni nič manj resničen. Človek sam je izšel iz zemlje in zemlja je korenika, iz katere črpa človek svojo moč. In kolikor večje število naroda ostane na rodni grudi, toliko močnejši je narod. To kaže vojska danes tudi tistim, ki so prej v enomer trdili, da je kmet v državnem življenju le činitelj druge vrste, in da je industrija in trgovina edino zveličavno sredstvo za prospeh modernih držav. Danes, ko nam grozi n. pr. pomanjkanje kuriva, gledamo pa stvar v drugi luči. Zakaj ni premoga dovolj. Weščaki odgovarajo, da ga delavci premalo napoklijo, ker ni dovolj tečne i močne hrane. Torej je le hrana tista čudotvorna sila, ki redi vzdržuje industrijo in tudi toliko hvaljena trgovina in industrija ne moreta živeti in ne moreta prospevati bez zemlje. Najmočnejša država sveta ve povedati dovolj o težavah in neprilikah svoje industrije in Angleži niso zastonj zastavili vseh svojih moč, da dobe in pritegnejo na svojo stran agrarno močno Ameriko. Zemlja je vsa naša moč in zato smo prav veseli in zadovoljni, da je slovenski rod ostal v pretežni večini kmečki rod, ki trdno drži v svojih rokah neizčrpni vir svojega in sploh sega bogatstva, svojo zemljo.

Slovenski rod in slovenski kmet! Držita svojo zemljo in držita se je! Slovenska zemlja je slovenska moč in slovenski kmet je trdna in neomajna podlaga ne samo naše narodnopolitične samostojnosti ampak tudi nič manj važne narodnogospodarske neodvisnosti. Danes čutimo po vseh žepih neprijetne posledice valutnih neprilik in kolikor višje se vzdigujejo valovi na denarnih trgih, tolko opasnejša postaja nevarnost za trgovino in industrijo. Res je sicer, da banke in akcijske družbe kupičijo denar, ampak med denarjem in denarjem je razloček in denar ne velja le toliko, kolikor stoji na njem zapisano, ampak toliko, kolikor dobiš blaga zanj. Denar je blago; prvo in najvažnejše blago je pa tisto, katero potrebuje človek neobhodno za ohranitev svojega življenja, torej hrana in obleka. Oboje nam daje zemlja, in kdor ima zemljo, in živi od zemlje, ima in bo vedno imel najdragocenejše blago, ki stoji trdno kakor granit sredi pljuskajočih in razburkanih borznih valov. Zato ponavljamo: slovenski kmet, kakor si se oprijel v verskem oziru skale Petrove, tako v gospodarskem drži svojo zemljo in drži se je! Čuvaj svoj podedovani najdražji zaklad kakor punčico v svojem očesu in ne bo Ti žal! Ne sramuj se svoje žuljave desnice, ne sramuj se teških škornjev in raševinaste obleke, ampak ravno tako, kakor sklanjaš svoj hrbet in tilnik v delavnik proti zemlji pod pekočim solncem, tako ponosno vzdigni v nedeljo svojo ogorelo glavo in vzravnaj svojo težko postavo in močna prsa

naj se ti širijo v samozavesti: To sem jaz, slovenski kmet, to sem jaz, slovenski narod! Še več: neodvisen slovenski narod, ki ni navezan na nobene lepe besede, na nobeno politično milost ali nemilost, ampak narod, ki je na svoj zemlji svoj gospod. Te zavesti ne izgubi nikdar izpred oči! Kolikor večja bo Tvoja zavest, da si neodvisen gospod na svoj zemlji, toliko večja bo tudi Tvoja politična moč in veljava, ne samo veljava kot stanu, kot kmeta, ampak Tvoja veljava kot političnega naroda.

Politična veljava kmeta sploh se bo po vojni povsod vzdignila, veljava slovenskega kmeta pa še posebno zaradi nam ugodne in srečne okolnosti, da je naša zemlja razdeljena na ves narod in ne le na majhno številce veleposestnikov, s katerimi bi bilo treba biti nevarne gospodarske boje v lastni hiši. V tem oziru ima slovenski narod velko prednost pred mnogo mogočnejšimi svojimi sosedi in v več ali manj pravčni razdelbi narodne zemlje na večino naroda tiči moč slovenskega kmečkega ljudstva. Včasih nam je bilo mogoče žal, da nimamo politično veljavnega domačega plemstva — kaj je v naši dobi plemstvo? Žal nam je bilo mogoče, da nimamo močnega meščanstva, takozvane buržoazije v zapadnoevropskem smislu besede — ne rečemo, kaj je, ampak kaj bo buržoazija v dogledni bodočnosti? Stanovi se menjavajo, drug prihaja na površje za drugim, danes prvači ta, jutri gospoduje oni; sredi vseh izmenjav in vseh zgodovinskih viharjev pa stoji trdno kakor tisočleten hrast človek, ki se drži svoje zemlje s svojimi rokami, ki jo sam obdeluje in neguje. Zemlja je hvaležna: kdor se je oklepa z ljubeznijo, temu izroča gospodstvo nad seboj in kdor je gospod nad zemljo je res gospod. Ne le gospod v osebnem, ampak tudi v družabnem in državnem smislu; sloj, ki ima zemljo, je gospodujoč sloj in če svoje moči ne izrablja vedno v politiki, še ni rečeno, da je nima ali da je ne more dobiti. Slovenski kmet ima že svojo politično veljavo, dosegel bo pa še večjo.

Kakšno čudovito moč in neverjetno življenjsko silo ima slov. narod ravno v svojem kmečkem bivstvu je pokazala vojna. Dajatve, katere je zahtevala oblast od slov. kmetov na krvi in blagu, so bile in so še vedno ogromne. Cvet svoje mladine smo poslali na galsške planjave in v irbsko gričevje, svoje najboljše može smo postavili na kršni Kras in komaj godno dečad v tirolske strmine. Veselja, vriskanja je malo po slov. vaseh, toliko več pa skrbi in trpljenja. A tu so se vzravnali naši starci. Zadnje moči so napeli, zlezli so iz svojih priljubljenih zapečkov in pomagali so podpirati od srčnih boli za umrlimi možmi in za neznano kam izginulo deco potrtim ženam in materam podpirati se ostale tri hišne vogle slovenskega doma. In šlo je in gre še. Čast slovenskim starcem, čast slovenski ženi! Slovenski dom je ostal in da je ostal je zasluga onega slovenskega kmečkega ljudstva, ki ne dela na slovenski zemlji na tuj račun, ampak na svoj, ker ve, da je ta zemlja, za katero toliko trpi, njegova zemlja in vsa njegova moč. Zato bo tudi slovenski dom, ki stoji na tako trdni podlagi, stal to, kar je: slovenski kmečki dom, v katerem je slovensko kmečko ljudstvo gospodar.

Opaska. Donosimo ovaj članak «Slovenčev» (br. 188, g. 1917.), te može da posluži kao nadodatak članku našeg urednika o seljačkom stališu u «Hrv. Straži», sv. 2.. tek. god.

Uredništvo.

Lijepa knjiga.

9. Matica Hrvatska.

Zagreb, 1. jula.

Tandem aliquando! Iza 3 godine potpuna muka održala je Matica svoju glavnu skupštinu. Prije toga je turila u svijet izdanje za g. 1912. Na toj je skupštini bilo prilično učesnika; dapače su neki govorili, da će biti burna. Ovo nije bila i ako je zanimiva.

Tu na skupštini doznasmo, da je glavnica Matice narazla od g. 1913. do 1916. (uključivo) za K 122.633.38 bez obzira na zaklade. Njezin dakle imetak iznosi (bez skladišta) svrhom 1916. do 900.000 K. — Predsjednik je Kučera u govoru pokazao, kako se za dobe rata nije smio ni odbor da sastaje, još manje da objelodani godišnje knjige.

Stara je uprava bila ova: predsjednik O. Kučera, tajnik Dr. A. Bazala, urednik izdanja J. Pasarić, gospodarski upravitelj dr. B. Drechsler. Pri biranju su otpala prva dvojica, te je sada predsjednik prof. Pavletić, tajnik Tugomir Alaupović. Med odbornike udoše Josip grof Bombelles i dr. D. Prohaska.

U br. 18. Hrvatske njive piše Trstenjak javno: «U Matici vlada polovičarstvo». Na temelju prošlosti znademo, da nije tako, nego da je Matica davno zaplovila liberalnim vodama. To je pokazala i «Hrv. Straža», kada je godimice otkrivala u Matičinim izdanjima protukršćanski duh. I ob ovogodišnjim knjigama Matičinim čitamo u br. 3-4 Hrv. Straže, kako je beletristika Matičina sve drugo samo ne kršćanska.

Tako glede prošlosti.

A obzirom na budućnost? kakav će biti novi odbor?

Kakav je odbor, takva će biti i Matica. Na ovoj nam je skupštini otkrio odbornik D. Plavšić metodu Matičina odbora pri izdavanju njezinih knjiga. Književni naime urednik referira odboru o novim knjigama, te pojedini odbornici glasuju prema njegovu izvještaju, jer se u nj pouzdavaju. Mislimo, da ne će bolje ni u buduće biti i ako je usvojen predlog dr. Prohaske na skupštini, te će se odslije objelodaniti ime referenta objelodanjene knjige, kako je to kod crkvenog «imprimatur» (gdje se na knjigi mora objelodaniti ime crkvenog censora i koji time prima na se odgovornost. Dakle Prohaska nije u tome bio originalan, kakav hoće vazda da srednjoškolski nadzornik u stanje mira i sada preuzima tajništvo Matice. Koliko ga poznamo, doslije nije imao srčanosti, da javno istupi za kršćanska pozitivna kulturna načela, te ćemo zadržati svoj sud, dokle ga ogledamo na djelu. Prohaska je otvoreno agilan protivnik naših kat. načela. Jedino je otvoreni katolik bio doslije i u Nastavnom Vijesniku srednjošk. profesora prof. Pavletić. Nadamo, da će znati svojim načelima i javno u Matici da istupi. Nu obzirom na sve okolnosti i izakulišne planove bojimo se, da će se i on morati da zahvali poput našeg Dr. Arnolda na predsjedničkom mjestu, jer neće moći da odoli nametanju liberalne gospode ili da popuštanje spoji se svojom kršćanskom savješću.

Tako se malo dobru možemo da nadamo od budućeg Matičinog rada. Zašto ne bi katolici malo više brige posvetili Matici?

Tu bi ostala dva puta: istupiti jakom kritikom i upisivanjem. Kritika je duga bila i doslije, ali je malo hasnila da se nešto espresuje od liberalnih glava Matičinih odbornika. Upisivanje? I liberalci će to poduzeti. Istina, kada bi svi župnici i dobri katolici na vrijeme poslali kat. senioratu ovdje svoje punomoći, te još upisivati godimice i tiho po više članova, moglo bi doći vrijeme, gdje bi katolici u Matci imali većinu. Ali naši ljudi u Zagrebu zaziru od katoličke borbenosti u javnosti i vole *quieta non movere;* vole cijepati svoje katoličke redove i natezati se sa svojim ljudima.

I Slovenci, koji su bolje od nas hrvatskih katolika organizirani u svemu, kušali su da preosvoje svoju liberalnu Maticu slovensku u Ljubljani. Kada su uvideli, da je to nemoguće, preuzela je njihova Leonova družba da godimice izdava po 3-4 knjige poučne i zabavne naravi. Svoja kućica, svoja slobodica. Ovo je lakši i sigurniji put, da se u javnost turi katolička načela. Ne bi li stoga i naše Leonovo društvo počelo sličnim radom? Ovime ne mislim, da bi se oporba napustila glede Matice. To ne, jer je ona i bogata i uplivna, pak je ne smijemo sasma da prepustimo sudbini liberalizma.

Dr. P.

BILJEŠKE

Kršćanstvo i moderna.

Paul Bourget je dulje proučavao kršćanstvo. U njemu je našao toliku grandioznost misli, vrijednotâ i djela. To ga je toliko zanijelo, da mu je sve novo i po modi postalo pri tome sitno i odvratno. Kasnije je kazao: Kada ne bih bio katolik iz uvjerenja, te bih bio i radi toga, da dobijem jedan balkon, odakle bih mogao pljunuti na modernu.

Bourget nije natražnjak, niti govori kao zanimanik. Istinu govori. I ta istina nije ugodna protukršćanskim pigmejcima, kojima je sve sveto i uzvišeno, što je moderno i pri tome protukatoličko.

U dobi tehnike.

«Dublje čovjek ne može da utone, to nije moguće. Daleko se je zaista došlo u umjeću svojevoljnog odijeljenja, ili što je isto, u mehanizmu, pak je tako i čovjek postao gotovo mašinom, u kojoj je ostalo upravo tòlikò jòš duha, da se za nuždu može iz toga dokazati: Čovjek je ipak uistinu u nečemu različit od životinje. Da ova općenitost, ovaj duh, osjetljivost i prevrtljivost, ovo apsolutno nepoznavanje vlastiog određenja, beskonačna pisanija i brbljavost, te uz to ludo samoumišljenje i apsolutna nećutljivost za sve veliko, što je uistinu bilo na zemlji. Sve to mora da napuni mislećeg čovjeka prezirom protiv svoje savremenosti, koja prelazi u ravnodušnosti». Ovako je ustao Fridrik Schlegel (Deutsche Nationallitteratur, Svez. 143) natrag 100 godina protiv ondašnjeg mehaniziranja ljudskog duha. Ovo se je mehaniziranje pospješilo iza Kanta, koji je zanijekao moć spoznaje čistom razumu (reinne Vernuft), te se je inteligecija Evrope bacila svom žedom na prirodne nauke. I danas? Gore je daleko nego li pred 100 godina i Schlegelove riječi ne bi bile dovoljne za našu dobu.

Uzrok starosti.

Uz bubrege imamo nuzbubrege, koji izlučuju iz krvi tvar poput bjelančevine, što nazivlju kemičari «adrenilin». Ako ga uštrcamo u krv životinji, odmah ovoj iza par dana osijedi dlaka, krvne žile postanu uporne i prelomive i pogine od kapi. Zašto mi ne ćutimo adrenalin? Tu je uzrok tajni kao i u želučanom soku. Naš želučani sok lako probavi isječeno meso, dočim bi želučana kožica bila najprobavljivija i ipak je ne rastvara želučani sok. I pri tome je 37 stupanja topline, dakle najzgodnija toplina za probavu. Uzmimo komad sirova mesa (n. pr. komad želuca) i polijmo ga svježim že-

lučanim sokom iz živuće životinje i odmah će se to meso rastvoriti. U znanstvene svrhe otvoriše sa strane živućem psu rupu i postaviše tu da zaraste u pasji želudac, da vide hoće li ga probaviti. I to se je dogodilo. Dakle je želučana kožica (kojom je pokriven želudac) jača od želučanog soka. Odakle to? Naše tijelo naime osim adrenalina i želučanog soka izlučuje ili stvara posebni sok, zvan «tripsin», koji uzdrži ravnovjesje. Time je naden i uzrok starosti. On sastoji u tome, što krv protiv otrovanja adrenalina nije u stanju da dovoljno razvija tripsina. Zato kod poginule životinje želučani sok djeluje probavno na vlastitu želučanu kožicu. I zar da je sve ovo slučajno? Ni najženijalniji vojskovoda ne bi ovako mudro rasporedio akciju i protuakciju. Nu s druge strane i nosi nam tajnu, kako je lako po Božjem planu Adam mogao i tjelesno biti vječan, kada ne bi bio sagriješio. Kazna je grijeha, što ovako nosimo u sebi klicu smrti kao svako organično biće.

Kat. mirovni program.

U Gracu (Brockmanngasse 87) postoji društvo «bijelog križa» za mir. To ja izdalo letak. Tu čitamo: 1. Tražimo koncentraciju svih sila protiv *nutrnjeg* neprijatelja, koji je zajednički svim narodima: alkoholizam, nečudorednost, spolne bolesti, tuberkolozu, degeneraciju, novčano i posjedničko kamatništvo, pauperizam itd. — 2. Tražimo prestanak bezumnog *natječaja u naoružavanja* narodâ na moru i kopnu i koncentraciju svih sredstava u positivnim zadacima kulture. — 3. Tražimo kao *prepostavku* za ovo novo orijentiranje politike, neka sve stranke mirovne u svim zemljama uzmu u svoj program, da se kredite za naoružanje samo toliko odobre, u koliko su nužni za sigurnost i poredak, i to samo prema postotku kredita za kulturne ciljeve dotične zemlje. — 4. Svladati treba duh *egoizma i nepravednosti* u životu pojedinca i naroda. — 5. Tražimo, da prestane *borba rasâ* i svako ugnjetavanje jednog dijela naroda, te valja priznati svakome narodu naravno pravo, po kome on može da posjeduje i razvija svoj jezik, kulturu, vjeru unutar državne cjeline. — 6. Tražimo, da prestane *borba klasâ*. Neka vlada socijalna pravednost i kršćanska ljubav k bližnjemu. — 7. Tražimo novo orijentiranje u *odgoju* rasteće mladeži, te se izbjegne svaki šovinizam, svaka ratobornost, a potiče socijalno čuvstvo dužnosti, istinitosti, poštenja, nesebičnosti, pravednosti, ljubavi k blžnjemu, pomoćnu spremnost, socijalnu odgovornost. — 8. Tražim, da prestane *machiavelizam* u politici. Neka ga zamijene načela kršć. u javnom životu kao jedini temelj za trajni sporazum i mirno skupno življenje narodâ. — 9. Tražimo, neka se svi narodi i države i svi njihovi pojedini članovi povrate k *praktičnom kršćanstvu*.

Uredio: Dr. Ante Alfirević - Split. Tisk. umj. zavod „Miriam“, Rijeka.

Poruke uredništva.

L. Zagreb. — Zahvalni smo, što nas upozoravate. Ono iz Savremenika nema razloga da se drukčije shvaća. Htjeti natjerati u prilog protivniku koju rečenicu, znači da ga precjenjujete ili se bojite svog suda. Htjeti sve pokriti plaštem ljubavi slobodno je upogled osobâ, ne glede zablude same. — Ko s druge strane kritizira, omalovažuje rad i djela iz svog kat. tabora, dakako iz cjepidlačarstva, već je blizu liberalcima i mora da je infiltriran liberalizanom.

G. Glina. — Sve se razmirice dadu izgladiti, gdje je dobre volje i nesebičnosti kršćanske. Lako zao čovjek naće povoda zavari i svoje djelo još lakše opravdava, ali što kaže Bog? jeli On zadovoljan *Justus meus ex fide vivit.* Sve valja raditi po načelima vjere i iz nadnaravnih motiva. Ovo valja mnogima prikričati.

P. Hrvatska. Omnes simus Christi filii fideles!

Kod „Kuće dobre štampe“ mogu se dobiti ova starija godišta

„Hrvatske Straže“:

God.	II. (1904.)	cijena K	**10.—**
God.	VI. (1908.)	„ „	**10.—**
God.	VIII. (1910.)	„ „	**8.—**
God.	IX. (1911.)	„ „	**8.—**
God.	XI. (1913.)	„ „	**8.—**
God.	XII. (1914.)	„ „	**8.—**
God.	XIII. (1915.)	„ „	**10.—**
God.	XIV. (1916.)	„ „	**8.—**

Svako je godište lijepo uvezano!

Ostala godišta nijesu potpuna, pa se ne mogu dobiti. Tko želi, može dobiti također **Sadržaj „Hrv. Straže“** (abecedno kazalo) **odgod. 1903.-1912.**

SADRŽAJ

5. broja „Hrvatske Straže“.

Javno mnijenje (Dr. A. Alfirević, Split) . . . . . Str. 337
Engleski deizam ili razvoj misli u 17. vijeku (Neđeljko Sabatini-Subotić, Vrućica) . . . . . „ 350
Markovićev sustav općenite estetike (Dr. D. Kniewald, Senj . . . . . „ 382
Problem sposobnosti (Dr. R., Hrvatska) . . . . . „ 401
Higijena rase (A. Putaljac, Kaštela) . . . . . „ 406
Upiti i odgovori . . . . . „ 410
Fiat lux! . . . . . „ 414
Književnost . . . . . „ 421
Kat. časopisi . . . . . „ 433
Pregled . . . . . „ 436
Bilješke . . . . . „ 447

Rukopisi se šalju na urednika **Dra Antu Alfirevića,** Split (Dalmacija).

Pretplata, reklamacije i sve, što se tiče uprave lista, šalje se na **„Kuću dobre štampe“** - Rijeka.

Cijena je „Hrv. Straži“ na godinu: **8 K;** đaci, pučki učitelji i članovi „Leonova društva“ plaćaju: **4 krune.**